

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**SAHÂBÎLERİN KUR'ÂN TEFSİRİNDE EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİNDEN
YARARLANMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH MUHAMMAD ZAVED RAKİB

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**SAHÂBÎLERİN KUR'ÂN TEFSİRİNDE EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİNDEN
YARARLANMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH MUHAMMAD ZAVED RAKİB

DANIŞMAN: PROF. DR. MURAT SÜLÜN

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
0.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
0.2. Çalışmanın Önemi	2
0.3. Çalışmanın Kapsamı ve Metodu	2
0.4. Çalışma Yöntemi.....	3
0.5. Literatür Çalışması	3
BİRİNCİ BÖLÜM	6
HZ. PEYGAMBER (A.S.) VE DÖNEMİNDEKİ EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİ	6
1.1. Ehl-i Kitap : Sözlük ve Terim Anlamı	6
1.2. Kur'ân'a Göre Ehl-i kitap.....	10
1.3. Fukahâ'ya Göre Ehl-i Kitap	14
1.4. Asr-ı Saâdet'te İsmi Öne Çıkan Ehl-i Kitap Âlimleri.....	18
1.4.1. en-Necâşî Ashame (ö. 9/630)	20
1.4.2. Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53).....	23
1.4.3. Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656)	25
1.4.4. Temîm ed-Dârî (ö. 40/661).....	27
1.4.5. Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)	29
1.4.6. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732).....	31
1.5. Hz. Peygamber (a.s.) İle Ehl-i Kitap Arasındaki İlişkiler.....	33
1.6. Hz. Peygamber (a.s.) ile Ehl-i Kitap Âlimleri Arasındaki Bilgi Teâtîsi	39
1.6.1. İmani ve İ'tikadî Konular.....	39
1.6.1.1. Hz. Peygamber'in Peygamber Olup Olmadığını Anlamak için Sorulmuş Üç Sual	40
1.6.1.2. Yahudilerin Hz. Peygamber'i İnkâr Etmeleri.....	41
1.6.1.3. Meleklerle Düşmanlık Edenlerin Durumuyla İlgili Mesele	42
1.6.1.4. Ruhun Mahiyeti.....	43
1.6.1.5. Ölülerin Konuşması	44
1.6.1.6. Kıyamet Günü ve Âhiret Hayatı	45
1.6.1.6. Kıyamet Günü Yerler ve Gökler	46
1.6.1.8. Cehennem Bekçi Sayısı.....	47
1.6.1.9. Cennette Yenilip İçilen Şeylerin Vücuttan Çıkması.....	48

1.6.1.10. Cessase Kıssası	48
1.6.2. Fikhî Meseleler	49
1.6.2.1. Zina Eden Ehl-i Kitaba Verilecek Ceza	49
1.6.2.2. Selef Akdi Hususu	50
1.6.2.3. Cuma Günü Elbisesi	51
1.6.2.4. Ölmüş Hayvanlar	52
1.6.2.5. Yemek Öncesi ve Sonrası Ellerin Yıkınması	53
1.6.2.6. Kötü Mana Taşıyan İsimlerin Değiştirilmesi	53
1.6.2.7. Muhtaçları Ağrlamanın Fazileti	55
1.6.3. Geçmiş Peygamberler ve Ümmetlerine Ait Konular	55
1.6.3.1. Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in Eğe Kemiğinden Yaratılması.....	55
1.6.3.2. Hz. Musa'nın Dokuz Mucizesi.....	57
1.6.4. Tarihi ve Siyasî Bir Konu: Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve Benî Nadîr İle Savaş.....	58
İKİNCİ BÖLÜM	60
HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINDAN SONRA SAHÂBÎLERİN KUR'ÂN TEFİRİNDE EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİNDEN FAYDALANMA BİÇİMLERİ	60
2.1. Sahâbî : Sözlük ve Terim Anlamı.....	60
2.2. Sahâbe Döneminde Tefsir	62
2.3. Sahâbîlerin Tefsir Kaynakları	63
2.4. Ehl-i Kitap Âlimlerinden Bilgi Alınması Hakkında Hz. Peygamber'den Nakledilen Farklı Görüşler.....	67
2.4.1. Ehl-i kitaptan Bilgi Almanın Yasaklanması.....	69
2.4.2. Ehl-i Kitaptan Bilgi Almanın Serbest Bırakılması	70
2.4.3. Değerlendirme ve Bu İki Görüşün Uzlaştırılması.....	72
2.5. Sahâbîler ile Ehl-i kitap Âlimleri Arasındaki Bilgi Alışverişi	75
2.5.1. Hz. Peygamber'in Önceki Kitaplarda Tanıtılması	75
2.5.2. Hz. Peygamber'in Kıymeti ve Değeri	76
2.5.3. Meleklerin Tesbihatı.....	77
2.5.4. Hz. Peygamber'in Bıraktığı Eşya ile Teberruk.....	77
2.5.6. İlmi Yazı İle Kaydetmek.....	79
2.5.7. Dilenmenin Yasaklanması.....	80
2.5.8. Mekke'nin Fethi.....	81
2.5.9. Kur'ân'ın Hatim Süresi.....	82
2.5.10. Cehennem Ateşinin Mahiyeti.....	83
2.5.11. Hz. İsa'nın İnişİ.....	84
2.5.12. Yerin ve Göklerin Yaratılışı	88
2.6. Sahâbîlerin Öğrenme Amaçlı Ehl-i kitap Âlimlerine Soru Sormaları.....	90
2.6.1. Dinin Tamamlanmasını Yahudilerin Bayram İlan Etmek İstemeleri	91

2.6.2. Hz. Musa'dan Ayakkabılarını Çıkartmasının İstenmesi	91
2.6.3. Allah'ın Sevdiği Ameller.....	93
2.6.4. Cennet'i Kazandıran Ameller.....	94
2.6.5. Kelime-i Tevhidin Değeri ve Kazandırdıkları.....	95
2.6.6. Âdem ve Havvâ'nın Şirke Düştükleri İddiası.....	96
2.6.7. Ölüm Meleği ile Hz. Musa Arasından Geçen Olay.....	98
2.6.8. İlim Erbâbı kimlerdir	99
2.7. Sahâbîlerin Ehl-i Kitap Âlimlerine İtiraz Etmeleri	100
2.7.1. Hz. Musa ve Hz. Hızır'ın Yolculuğu	100
2.7.2. İsrâîloğullarından Bir Ümmetin Akibeti.....	101
2.8. Karşılıklı Anlaşarak Düzeltme Tarzı.....	102
2.8.1. Cuma Gününün Makbul Anıyla İlgili Tartışma	102
2.8.2. İhramlının Av Etinden Yemesinin Caiz Olduğu Durumlar	103
2.8.3. Irak'a Gitme Hususuna Bir Uyarma	104
2.8.4. Ribâ'dan Uzak Durma	104
2.8.5. Güneş ve Ay'ın Ateşe Atılacakları Meselesi.....	105
4. SONUÇ.....	108
5. KAYNAKÇA.....	114

ÖZET

Hız. Peygamber'le sohbet fırsatı kazanmış olan sahâbîlerin Kur'ân tefsirine katkıları çok büyüktür. Çünkü onlar Kur'ân'ın nüzûlüne tanık oluyorlar; indirilen âyetleri çok iyi anlıyorlardı. Bir sorun çıktığında Hız. Peygamber'in yanına gidip çözüm bulabiliyorlardı. Öte yandan, Medine döneminde Ehl-i kitaptan bazılarınım İslam dinini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kur'ân kıssaları, geçmiş peygamberler ve ümmetleri ile ilgili âyetlerin açıklanmasında bu yeni Müslümanların bilgi ve rivâyetlerinden de yararlanılıyordu. Nitekim sahâbîlerden Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Muâviye büyük ölçüde Abdullah b. Selâm, Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'in rivâyetlerinden Kur'ân tefsirinde yararlanmışlardır. Zaman içerisinde Ehl-i kitap âlimlerin rivâyetleri tefsir kitaplarına intikal etti. Bazı müfessirler bu rivâyetleri sened ve metin açısından ele almışlardır. Dolayısıyla çalışmamızın konusu, sahâbîlerin Kur'ân tefsirinde Ehl-i kitap âlimlerinden yararlanmış olduğu rivâyetlerin tespiti ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Sahâbe, Ehl-i kitap Âlimleri, Kur'ân Tefsiri, İsrâiliyat.

ABSTRACT

The contributions of the Companions who had the opportunity to speak with the Prophet Mohammad to the interpretation of the Quran are great. Because they had witnessed revelation of the Quran; they have delicately understood very well the verses sent down. When a problem arose, they used to go to the Prophet and found the solution. On the other hand, it is understood that some of the People of the Book accepted Islam as religion during Medina period. The information and rumors of these new Muslims were also used to explain the verses about the stories of Quran, prophets from past and their disciple. It worth mentioning that the companions of the Prophet; Abu Hurairah, Anas ibn Malik, Umar ibn al-Khattab, Abdullah b. Umar, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. al-Zubayr and Muawiyah were reportedly beneficiaries from the narrations of the People of the Book like Abdullah b. Salam, Ka'b al-Aḥbār and Wahb ibn Munabbih in the interpretation of the Quran. Furthermore, the narrations of these people were transferred to Quranic commentary books. Some Quran commentators discussed these narratives regardless of script and text. Therefore, this study is the determination and evaluation of the rumors that the Companions made use of from the scholars of the People of the Book in the interpretation of the Quran.

Keywords: Quranic Commentary, Companion of the Prophet, Scholar of the People of the Book, Isra'iliyyat, Tradition.

ÖNSÖZ

Ehl-i kitap diye nitelendirilen Yahudi ve Hıristiyanların büyük bir kısmı Medine döneminde Hz. Peygamber'in karşısına çıkmış olsa da sayıca az olan bir kısmının ona iman ettiği ve zor günlerinde onun yanında oldukları bilinmektedir. İlk grup Hz. Peygamber'le mücadelenin bir vasıtası olarak, ikinci grup ise ilmi merak sâiki ile ona çeşitli sorular sormaktaydı. Kendisini bulamadıkları takdirde aynı amaçla sahâbîlere başvurdıkları da oluyordu. Merak edilen konular Kur'ân'da geçen eski kavimler, kainatın yaratılışı, ölümden sonra diriliş vb. birçok konuydu. Buna karşılık Müslümanlar da âyetleri daha iyi anlamak, bilhassa kıssa âyetlerinde mübhem bırakılan noktaları netleştirmek amacıyla Ehl-i kitap âlimlerine soru soruyorlardı; büyük sahâbîler bile bunlardan bilgi almaktan geri durmuyordu. Bu sebeple, 'vahye dayalı sahih nebevî bilgi' ile 'kadim vahyin çeşitli sıhhat derecelerindeki yorumlarının, hatta kutsal metindeki bazı ifadelerin', özellikle kıssalar bağlamında birbirine karıştığı; Hz. Peygamber'in vefatından sonra pek çok İsrâîlî bilginin öyle veya böyle sahabe süzgecinden geçerek, İslâmî bilgi görünümü kazandığı veya İslamlaştırıldığı iddiası üzerine ciddiyetle eğilmek gerekmektedir. Bu çalışmanın hedefi de budur. Söz konusu rivâyetlerin sadece tefsir kitaplarına değil, Kütüb-i tis'a denilen sahih hadis kaynaklarına da girmiş olması durumun vahametini ve tezin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, metodu, ilgili literatür vb. konulardan bahsedilmiştir. Çalışmanın ana konusu Hz. Peygamber ile Ehl-i kitap aralarında bilgi alışverişinin özellikleri olmak üzere ashabıyla Ehl-i kitap âlimlerinin bilgi teâtîsinde gerçekleşmiş tutumlar ve yaklaşımlardır.

Bana bu çalışmayı tamamlama imkanı bahşeden Yüce Allah'a hamdüsenalar olsun. Yüksek lisans tezimde beni yönlendiren, özellikle tüm dünyayı etkileyen Corona pandemi sürecinde karşılaştığım akademik vd. sorunların suhuletle hallolmasında emeği geçen danışman hocam Tefsir profesörü Murat SÜLÜN'e, kendisinden ders alma fırsatı bulduğum Prof. Dr. Ömer ÇELİK'e ve tezin son okumalarını yapan değerli arkadaşlarıma; Dr. İsmail Soyyiğit, Abdulkadir Albayrak, Zafer Hemek, Merve Boşnak, Zahid Demir, Cumalı Güneş, Kader Kırkcı, Levent Toslak'a, ayrıca verdikleri destek ve tavsiyeler için Md Salah Uddin, Md Tarequl Islam, Md Ruhullah, Md Akmalul Hoque ve Syed Magfur Ahmad'a teşekkürü borç bilirim. Yine beni Marmara Üniversitesi gibi güzide bir eğitim kurumunda lisans üstü çalışma yapmakla onurlandırıp tam bursla destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) minnettarlığımı sunarım. YTB akademik kariyerime katkı sağlamakla

kalmamış, Türkiye’de kaldığım süre zarfında benden hiçbir konuda dikkat ve alakasını esirgememiştir. Hayattaki rol modelim; bana nasıl haysiyet ve şerefle yaşanacağını öğreten merhametli babama; zorlukları aşmama yardım ederek beni daima ümitvar kılan şefkatli anneme teşekkürün hakkını verebilecek kelimeler bulamıyorum. Onların dua ve tavsiyeleri beni şu zor süreçte tezimi bitirmeye teşvik etmiştir. Son olarak, araştırmam sırasında küçük büyük ilgi ve desteğini esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Abdullah Muhammad Zaved RAKIB

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
h.	:	Hicrî
Hz.	:	Hazreti
m.	:	Mîladî
r.a.	:	Radıyallâhu anh, anha
rh.a.	:	Rahmetullâhi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
t.y.	:	Tarih yok
ö	:	Ölüm

GİRİŞ

Bazı Hristiyan ve Yahudi din adamlarının -özellikle mağlup duruma düştükten sonra- emellerine nail olmak yolunda hileye başvurdıkları yönünde ciddi, yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu hileyi zahiren Müslüman görünüp asıl din ve i'tikadlarını içlerinde gizleyerek gerçekleştirdiğine inanılmaktadır. İslam'ın temellerini bozmaya çalışan bu grupların uydurdukları bazı şeyler zaman geçtikçe Müslüman toplumlar arasında yayılmış ve tefsirlerde zikredilmeye başlanmıştır. Bu 'bilgi'ler daha çok Kur'ân'da geçen kıssalarda olay, yer, zaman ve mekânla ilgiliydi. Zira Kur'ân'ın kısa ve mübhem olarak temas ettiği birçok husus vardır. Müslümanların hakkında fazla bilgiye sahip olmadığı bu 'bilgi'ler Tevrat ve İncil'de zikredilmiş veya bunların müntesibi olan muhitlerde şifahen yaygınlaşarak mufassal bilgiler ve hurafelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu 'bilgi'ler zamanla İslam toplumları arasında da yaygınlaştı. Anlatılan hususlar halkın dikkatini çekmekte, bu tür bilgileri aktaranlar önemli ve bilgili görülmekteydi. Cami ve benzeri yerlerde insanlara hikâye anlatanlar Kur'ân müfessirliği de yapmaktaydı. Bu tür anlatıcılar Kur'ân ve Hadislerle yetinmeyip tefsirlerden ulaştıkları bilgilere kendi hayal güçlerini de ilave ederek millete aktardılar. Az da olsa İsrâiliyat'a dayanan 'bilgi'ler sahâbe döneminde muhtelif kanallarla İslâmî çevrelere girdi. Tâbiîn devrinde ise artarak devam etmiştir. Asırlar geçtikçe ilk müfessirlerin tefsirlerinde bulunan İsrâiliyat malzemesi Hocalar tarafından cemaat, talebe ve meclislerinin müdavimlerine duygusal ve büyük bir şevkle anlatılagelmiştir. Bu şekilde insanların zihnine bu 'bilgi'ler yerleşmiş oldu ve büyük bir dolaşım imkânı buldu.

0.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'in tüm insanlığı doğru yola davet ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu hitabın ilk muhatapları olan sahâbiler, onu en net ve en vasıtasız şekilde anlamaya imkân bulmuşlardır. Bununla birlikte sahâbilerin Kur'ân tefsirinde, hem İslam'ı kabul eden hem de etmeyen Ehl-i kitaptan faydalanmış oldukları bilinmektedir. Ehl-i kitaptan bazı kişilerin gerek Hz. Peygamber ile gerekse ashabıyla birçok farklı konuda tartıştığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Aynı şekilde bazı sahâbilerin de peygamberler tarihi, dünyanın, insanın ve kadının yaratılışı, fiten, melâhim ve öte dünyaya dair konularda Ehl-i kitap âlimlerine yönelttikleri sorular da hadis kitaplarında yer bulmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacını, önemli bir Hadis kaynağı olan Kütüb-i tis'a'da yer alan Ehl-i kitaba ait rivâyetlerin Kur'ân âyetleri bağlamında incelenmesi oluşturmaktadır.

0.2. Çalışmanın Önemi

Vahyin nüzulüne tanık olan, Kur'ân ile aynı dili konuşan sahâbîlerin, Cenab-ı Hak'tan indirilmiş âyetlerin bazıları hakkında Hz. Peygamber'den kesin olarak açıklama bulunmadığı takdirde o zamanda yaşayan Ehl-i kitaba danıştıkları ifade edilmektedir. Ancak sahâbîlerin akla takılan her konuyu Ehl-i kitaba danışmadıkları ve Ehl-i kitaptan aldıkları yanıtlar hakkında ise son derece dikkatli oldukları bilinmektedir. Medine döneminde Ehl-i kitapla bir arada yaşayan sahâbîler, Yahudi âlimlerinden aldıkları 'bilgi'leri aralarında paylaşmakta ve İsrâiliyatla alakalı 'bilgi'leri süzgeçten geçirdikten sonra İslâmî bilgi hâline dönüştürmektedirler.

Ehl-i kitaptan sahâbîlere rivâyet ile ulaştırılan 'bilgi'ler, sahâbîlerden sonra gelenler tarafından kendilerine isnad edilerek çok sayıda kaynakta temel oluşturmuştur. Ehl-i kitap ile sahâbîler arasında vuku bulan bu paylaşımlar, günümüzde fazla dikkate alınmıyor olsa da, hem tefsir hem de hadis kaynaklarında önemli ölçüde yer almakta ve bu konulardaki bilgiler ilgili kaynaklarda dağınık şekilde bulunmaktadır.

Şimdiye dek sahâbîlerle Ehl-i kitap arasında geçen tartışmalı konulara ilişkin gerçekleştirilmiş müstakil bir çalışmanın bulunmaması oldukça dikkat çekicidir ve böyle bir çalışma yapılmasında teşvik edici bir unsur oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada İslâmî kaynaklar üzerinden sahâbe ve Ehl-i kitap arasındaki bilgi paylaşımının doğrudan incelenmesi, mevcut araştırmayı önemli kılmaktadır.

0.3. Çalışmanın Kapsamı ve Metodu

Kur'ân'ın indirildiği zamandan başlayarak günümüze kadar tefsir üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır. Zaman içerisinde müellifler, Kur'ân ve Hadis ile ilgili yazdıkları eserlerini belli bir denetime tâbi tutmadan, doğruluğu ve yanlışlığı tartışmaya açık olan birçok bilgi nakletmişlerdir. Bu bilgilerin yer aldığı Tefsir kitapları ve Hadis eserlerinin incelenmesi, bu araştırmanın konusunun ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur.

Tefsir alanında günümüze ulaşan birçok eser bulunmaktadır. Bu eserler içerisinde Ehl-i kitapla ilgili pek çok farklı rivâyete rastlanmaktadır. Çalışmada bilgi inceleme metodu kullanılmakla birlikte, kaynak olarak oldukça güvenilir kabul edilen Kütüb-i tis'a'dan yararlanılmakta ve bu kaynakta yer alan Ehl-i kitapla alakalı rivâyetler derlenip açıklanmaya çalışılmaktadır.

Kütüb-i tis'a'ya dâhil olan *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Ebû Davud*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Dârimî*, *el-Muvatta'*, *el-Müsned* olmak üzere bu kitaplarda Ehl-i kitap âlimlerinden nakledilen veya onlara işaret eden rivâyetler ele alınmaktadır. Sonrasında Kur'ân âyetleri göz önünde bulundurularak Müfessirlerin söz konusu rivâyetleri hangi konularda ele aldığı tespit edilip incelenmektedir.

0.4. Çalışma Yöntemi

Çalışmada Kütüb-i tis'a'da bulunan, Hz. Peygamber ve ashabı ile Ehl-i kitap arasındaki bilgi alışverişini konu alan rivâyetler bir araya getirilmekte ve çalışma alanını bu rivâyetler oluşturmaktadır. Bu amaçla Kütüb-i tis'a incelenerek, Ehl-i kitaptan doğrudan veya dolaylı nakledilen rivâyetler ele alınmakta ve tasnife tâbi tutulmaktadır. Ayrıca çalışmada isnad edilen âyet mealleri için Murat Sülün'ün "*Kur'ân'ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*" adlı eserinden yararlanılmaktadır.

Aynı konu başlıklarında yer alan rivâyetlere farklı hadis kitaplarında da yer verilebildiği görülmektedir. Çalışma esnasında bu rivâyetlerin hepsi değil sadece biri zikredilmekte ve dipnotlarda diğerlerine ilişkin kaynak bilgisi paylaşılmaktadır.

Kaynaklar incelenirken aynı konuyla ilgili rivâyetlerin farklı hadis kitaplarında yer aldığı görülmüştür. Çalışma esnasında bu rivâyetlerin hepsi zikredilmeden bir tanesi seçilmiş ve diğerlerinin başka kitaplarda bulunabileceğine dipnotlarda kaynak gösterilerek işaret edilmiştir.

0.5. Literatür Çalışması

Bu araştırma kapsamında ele alınan konuya ilişkin doğrudan yapılmış hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Ancak günümüze kadar ilgili konuya değinen ve bunu dolaylı olarak işleyen birkaç eserin geldiği söylenebilir. Özellikle Abdullah Aydemir'in kaleme aldığı çalışma olan "*Tefsirde İsrâiliyat*" adlı eserde İsrâiliyat alanındaki rivâyetler yer almaktadır. Rivâyetlere bakıldığında Kütüb-i tis'a'ya nisbet edilen hadis sayısı oldukça azdır. Aksine, asr-ı saâdet sonrasında Tefsir eserlerine intikal eden rivâyetlerin sayısı daha fazladır. Aydemir'in bu eserinde İsrâiliyat kaynaklı rivâyetler ele alınmakta ve sahâbîler ile Ehl-i kitaptan İslamiyet'i kabul etmiş olanların hayatından bahsedilmekte ve İsrâiliyat naklindeki rolleri açıklanmakta, ayrıca birçok mevzû' (uydurma) rivâyete de yer verilmektedir. Eserde sadece Ehl-i kitaptan Hz.

Peygamber'e yöneltilen sorular bulunmakta ve eserin tamamen İsrâiliyatla alakalı olduğu görülmektedir.

Literatürde yer alan diğer bir çalışma Aynur Uraler'in yazdığı "*Hız. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanlar'ın yönelttikleri sorular*" adlı eseridir. Kitabın başında Ehl-i kitap tanıtıldıktan sonra Hız. Peygamber'e sorulmuş sorular üzerine inceleme yapılarak devam edilmektedir. Bu çalışmada rivâyetler toplam kırk altı başlık altında toplanmıştır. Yazar, hadis rivâyetlerinin naklini en geniş kapsamlı metniyle vermeyi tercih ettiğinden, rivâyetlerin senedlerine ayrıntılı şekilde ulaşılabilir. Ancak bu çalışmada, Kütüb-i tis'a'ya dâhil olan sadece on üç rivâyet bulunmakta ve aynı şekilde sahâbîler ile Ehl-i kitap arasında vuku bulan tartışmalı konulara oldukça az rastlanmaktadır.

Nihat Uzun'un kaleme aldığı "*Sahâbîlerin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı*" adlı makalesi bu konuda yapılmış önemli çalışmalardan biri olarak zikredilmektedir. Bu çalışma Medine'de aynı devirde yaşamış olan Hız. Peygamber ve ashabıyla Ehl-i kitabın birbirleriyle olan bilgi paylaşımından ortaya çıkan konuları içermekte ve ilgili konulara ayrıntılarına girilmeden özet halde yer verilmektedir.

Yukarıda ele alınan çalışmalara ek olarak konuya ilişkin literatürde yer alan diğer bir çalışma ise, İsa Akalın'ın kaleme aldığı "*Yahudilik Kültürü Aktarıcısı Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyat*" başlıklı makaledir. Yazar, Yahudi din adamlarından İslamiyet'i kabul eden Kâ'b ile İsrâiliyat'a ait bilgilerin bağlantısını izah etmektedir. Özellikle Kâ'b'ın hayatının anlatılması ile başlanan çalışmada, Kâ'b'ın Yahudi olduğu zamanlardaki durumuna, İslam'ı kabulünden sonra eski semavî kitaplardan aldığı 'bilgi'lere ve sahâbîlerle görüşmesi esnasındaki paylaşımlarına, bu bilgi ve paylaşımların süzgeçten geçirilerek sahâbîler tarafından sonraki nesillere aktarıldığına değinilmekte ve bu bilgilerin ilk tefsir kaynaklarıyla birlikte Kütüb-i tis'a'ya da dâhil olmak üzere birçok hadis kaynaklarında yer aldığı veciz şekilde ifade edilmektedir.

Özetle, çalışmada ele alınan konu kapsamındaki bilgilerin Kütüb-i Tis'a'da daha az sayıda bulunduğu ancak hicrî ilk yüzyıllarda tedvin edilen tefsir eserlerinde çok sayıda İsrâiliyat kaynaklı rivâyetlere yer verilmiş olduğu görülmektedir. Yapılan incelemeler sonrasında, sahâbîlerden aslında çok sayıda rivâyetin bulunmadığı, zaman içerisinde Müfessir sahâbîlerin öne çıkan isimlerine isnad edilerek daha fazla sayıda İsrâiliyat rivâyetinin nakledilmiş olduğuna rastlanmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, ayrık hâlde bulunan bilgiler

bu çalışma ile bir araya getirilmek istenmekte ve literatüre yeni bir kaynak oluşturulması ümit edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER (A.S.) VE DÖNEMİNDEKİ EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİ

1.1. Ehl-i Kitap : Sözlük ve Terim Anlamı

İnsanlığa inanç duygusunun verilmesi, Allah'ın merhametinin bir tecellisidir. İnsanlar, gönderilen mesajlarla Allah'a inanmaya ve hiçbir şeyi ona ortak koşturmaya davet edilmiştir.¹ Bu nedenle, insanları dosdoğru yola davet etmek için Yüce Rabbimiz sayısız peygamberler göndererek şöyle buyurmuştur: *“Hiçbir toplum yoktur ki, orada bir uyarıcı gelmiş olmasın”* (Fâtır 35/24). Bu elçilerden bazıları semavî bir dinle görevlendirilerek ümmetlerine gönderilmiştir. Şunu da eklemek gerekir ki, semavî kitap deyince vahiy yoluyla gönderilen din anlaşılmaktadır.

Günümüze ulaşan kaynaklara göre, Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle sona eren semavî dinlerin sonuncusu İslam dini, bütün peygamberler için ortak bir din olarak kullanılmıştır. Bu kapsayıcılığa dâhil olan Yahudilik ve Hristiyanlık, Allah tarafından farklı kavimlere gönderilse de İslam dairesinin içerisinde yer alır. Çünkü ilâhî dine muhatab olan her ümmete kendilerini karanlıktan aydınlığa çıkarmak amacıyla doğru yolu gösteren, Allah tarafından vahiyle desteklenen bir peygamber gönderiliyordu. Özellikle de İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamber vefat ettiğinde ya da onu öldürdüklerinde, akabinde yeni bir peygamberle müjdeleniyorlardı.²

Hz. Peygamber zamanında Hicaz bölgesi dâhil olmak üzere tüm Arap yarımadasında çeşitli dini inançlara sahip kimseler vardı. Bunlardan Müşrikler hariç olmak üzere Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarını takip eden kimseler Ehl-i kitap olarak nitelendirilirdi.³

Ehl-i kitap, Arapça *'Ehl'* ve *'Kitap'* kelimelerinden bir araya gelen bir kavramdır. Arapça kökenli olan *“Ehl”* kelimesi sözlükte bir işte yetkili olan, bir işi yapan, erbap (örneğin; *“O, bu işin ehlidir”* gibi), sahip (örneğin; *“Sanat ehli, Zevk ehli”* gibi), topluluk, cemaat anlamlarında kullanılmaktadır.⁴

¹ Yaşar Yiğit v.dğr., *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, c. 1, ss. 194-95.

² Aynur Uraler, *Hiz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilikleri Sorular*, 3. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016, s. 35.

³ Osman Kaya, *Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog*, 1. bs., İstanbul: İlahiyât, 2005, s. 117.

⁴ Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1. bs., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005. 'Ehl' kelimesi

Aynı zamanda Ehl kelimesi başka bir kelimeye izafet olursa (tamlayan) iki kelime arasındaki bağlantıyı gösterir; (*ehlü'l-racül*) Adamın ailesi, akrabası, karısı; (*ehlü'l-emr*) meselenin yöneticileri; (*ehlü'd-dâr*) ev sakinleri; (*ehlü'l-mezheb*) mezhebe tabi olmuş olanlar anlamlarında kullanılmaktadır.⁵

Osmanlı sözlüğünde kelimenin anlamları: sahip, malik, mutassarıf olan; bir yerde oturan, mütemekkin, sakin; erbab, muktedir, becerikli; karı kocadan her biri anlamlarına geldiği görülmektedir.⁶

Kitap sözcüğüne gelince kökeninin Arapça'dan geldiği bilinmektedir. Kaynaklarda *el-Kitap* kelimesinin aslının, *el-keṭb* kelimesinden geldiği söylenmektedir. Bu kökün manası “bir deriyi bir deriye dikişle eklemek”tir.⁷ Tariflere bakıldığında “yazı ile bazı harflerin bazı harflere eklenmesi” olduğu da söylenmiştir. *el-Kitap* ifadesinin asıl manası ise yazılı bir belge için bir isimdir.⁸ Bu durum da ehl kelimesi, kitap kelimesi kelimesiyle birleştirildiğinde Tevrat ve zebur anlamına gelmektedir. Râgıb el-İsfahânî'ye göre; Cenab-ı Hak, Ehl-i kitaptan bahsettiğinde, Tevrat, İncil ve bu ikisi dışında ki tüm kitapları kasetmiştir.⁹ Türkçeye çevrilmiş hali “bitig”, “betik” ya da “bitik” olarak da isimlendirilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Kitap kelimesi farklı kullanımlara sahiptir. Bunlar:

a) Yazılı sayfalar manasında, “*Şâyet sana kâğıda/deriye yazılı bir kitap indirseydik... “Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değil!”* (el-En'âm 6/7)

b) Hükmetmek, farz kılmak manasında “*Bununla birlikte, Allah'ın kitabına göre, hısım-akraba (gerek birbirine mirasçı olmak gerekse birbirine sahip çıkmak bakımından) birbirine daha yakındır.*” (el-Enfâl 8/75)

c) Kılmak, arasına katmak manasında, “*Bizi şahitlik edenlerle beraber yaz.*” (Âl-i İmran 3/53)¹⁰

⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 2. bs., Beyrut: Dârü'l İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 1997, c. 1, s. 253.

⁶ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1. bs., Ankara: Yargı Yayınevi, 2006, s. 388.

⁷ Rağıb el-İsfahânî, *Müfredat: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1. bs., İstanbul: Çıra Yayınları, 2017, s. 832.

⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c. 12, s. 22.

⁹ el-İsfahânî, *Müfredat*, s. 833.

¹⁰ el-İsfahânî, *Müfredat*, s. 834.

d) Allah tarafından gönderilmiş bir delil manasında “Öyle insanlar var ki; doğruya götüren bir olmadan, aydınlatıcı bir Kitabı bulunmadan, bilgisizce Allah hakkında tartışıp duruyor” (el-Hac 22/8) kullanılmıştır.

Ehl-i kitap tamlamasının “kitap sahipleri”, anlamına gelmekle birlikte burada daha ziyade Yahudi ve Hristiyan kitaplarında atıf yapılmaktadır. Hz. Peygamber gelmeden önce, Ehl-i kitap kelimesi Araplar arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Onlar, kendilerini ümmî olarak tanımlarken, kutsal kitap sahibi olarak tanınmış olan Yahudi ve Hristiyanlara Ehl-i kitap olarak hitap etmişlerdi.¹¹

Günümüzde bulunan kaynaklara bakıldığında Ehl-i kitap tanımlanmasının yapılmasının kolay olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı ilim ehli, geniş anlamda İlâhî bir kitaba muhatab olan veya kitaba benzer bir şeye (örneğin suhuf gibi) sahip olan herkese Ehl-i kitap denmesine rağmen, bu Kur’ân-ı terime kim ya da kimlerin dâhil olduğu konusunda farklılık göstermektedir. Ancak bazıları, bunun da ötesine geçerek her ulusun bir peygambere inandığını ve bu terimin altında Budizm, Konfüçyüsçülük ve diğer mezhep ve geçmiş milletleri içeren bir kavram olduğunu düşünmektedirler. Bu dar anlamla beraber Ehl-i kitap kavramı sadece iki din sahibi ile sınırlıdır: Yahudiler ve Hristiyanlar.

Bilindiği gibi ‘Ehl-i kitap’ İslâm’da özellikle Yahudilere ve Hristiyanlara, daha az derecede Sâbiilere ve Mecûsîlere verilen bir isimdir. Ehl-i kitabı putperestlerden ayırma amacıyla kendilerine kutsal kitap (İslâm’a ve bütün beşeriyete gönderilen Kur’ân-ı Kerîm’den evvel eski peygamberlere gelen —Tevrat, İncil, Zebur— isimli şuan hükmü kalkmış olan mukaddes kitaplar) sahibi denilir.¹²

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan İslâm Ansiklopedisinde Ehl-i kitap, “İlâhî bir kitaba inananlar” şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur’ân dışındaki İlâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanların dışındaki semavî kitap sahibi din mensupları için de kullanılır şeklinde tanımlanmıştır.¹³ Görüldüğü gibi, bu ifade Müslümanları da “*Ehl-i kitap*” kavramı kapsamına almakla birlikte terim anlamı bu kapsamı daraltmıştır.

¹¹ Uraler, Hz. Peygamber’e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular, s. 36.

¹² El-Mevsuatü’l-Arabiyeti’l-Müeyyessere, Beyrut: Darü’l-Cil, 2001. (Ehl-i kitap maddesi)

¹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, c. 10, s. 516.

Şunu belirtmek gerekir ki, Ehl-i kitap; şeriat ve hükümleri, şeri cezaları (hudûd), dini kavramları kabul etmekle beraber Millet-i Hanifiyye ve İslâm şeriatı dışında kalanlardır. Bunlar da iki kısma ayrılır: Tevrat ve İncil gibi kesin olarak kitabı olanlar ki, Kur'ân bunlara, Ehl-i kitap diye hitap eder; kutsal kitaba benzer bir kaynağa sahip olanlar ki, bunlar da mecûsîler ve maniheistlerdir.

Buradan hareketle, Hz. İbrâhim'e (a.s.) indirilen bir kısım sahifeler, Mecûsîlerin işlediği kusur ve günahlar sebebiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu sebeple, Mecûsîlerde Ehl-i kitap sayılmakla beraber Yahudi ve Hristiyanlarla yapılan uygulamalar gibi onlarla ahit ve zimmet akdi câiz olur; fakat kendileriyle evlendirmek ve kestiklerini yemek için ruhsat verilmemiştir.¹⁴

Arap kabilelerinde bulunan Hristiyanların, Ehl-i kitap olup olmadıkları hususunda tartışma vardır. Sözgelimi Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi büyük sahâbîler, Ehl-i kitabın kestiklerinin yenmeyeceği görüşünü zikretmişlerdir. Bir rivâyette nakledildiği üzere, bir kimse Hz. Ali'ye (ö. 40/661) gelerek “Benî Tağlib (bir Arap kabilesi)’e mensup Hristiyanların kestikleri yenir mi?” diye sorar. Hz. Ali, “Yemeyiniz. Çünkü onlar Hristiyanlık’a bağlıdır ve şarap içmektedirler” şeklinde cevap verir. Anlaşılır ki, Ali (r.a.) onları Ehl-i kitaptan değil, Müşrik Araplardan sayardı. Buradan anlaşılan o kabilenin şirk ile bağlantıları olduğudur. Bu da onların inanç açısından Müşriklere daha yakın oldukları anlamına gelmektedir. Öte yandan, tâbiîn âlimi olan Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) da, “Arap Hristiyanları, Ehl-i kitap olarak sayılmazdı. Yine ona göre, Ehl-i kitap, Tevrat ve İncil’in kendilerine geldiği İsrâiloğulları’dır. Sonradan Ehl-i kitap olanlara gelince onlar, onlardan değildir.”¹⁵

Abdullah b. Abbas; “İçinizden her kim onları velî edinirse, o da onlardandır” Mâide sûresinin bu âyetini göz önünde bulundurarak sonradan Ehl-i kitaba dâhil olanların Ehl-i kitaptan sayılmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşle aynı istikamette olan Hasen el-Basrî de “onlar, Hristiyanlığı din edinmişler” ifadesinin, onları Ehl-i kitap tanımlamasından çıkarmayacağını ifade etmiştir.

Burada şunu söylemek mümkündür ki, Ehl-i kitap ifadesi, özellikle Hz. İsa yeryüzüne gönderildikten sonra Yahudiler için kullanılan son isim ve onları Hz. İsa’nın takipçilerinden ayıran bir vasıftır. Bundan dolayı hem Yahudiler hem de Hristiyanlara bu isim verilebilir;

¹⁴ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal : Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, İstanbul: Lîtera Yayıncılık, 2008, s. 189.

¹⁵ Uraler, *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*, ss. 38-39.

çünkü Allah onlara Hz. Musa'ya Tevrat'ı ve Hz. İsa'ya incil'i göndermekle gökten bir kitap indirmiştir.¹⁶

Dolayısıyla Allah'ın gönderdiği bir elçiye ve indirdiği semavî kitaplardan birine inanan kimseye Ehl-i kitap denilmektedir.

1.2. Kur'ân'a Göre Ehl-i kitap

Hz. Peygamber (a.s.) öncesi Arap yarımadasında insanlar çeşitli dini inançlara sahiptiler. Oradaki din âlimleri eski semavî kitaplardan özellikle Tevrat ve Zebur'u bilen kimseler, Hz. Peygamber'in gönderileceğine dair haberleri biliyorlardı. Bu bilgi, cehaletin karanlığında yaşayan herşeyiyle bozulmuş bir topluma hidâyetin nuruyla yeniden aydınlanmak için bir peygamberin gönderilmesini gerekli kılıyordu. Hz. Peygamber dönemi Ehl-i kitap âlimleri de yıllarca bu peygamberi beklemişlerdi.

Allah'ın, Yahudi ve Hristiyan topluluklarından herbirine bir kitap indirmesinden dolayı onlara Ehl-i kitap denilmiştir. Bu ifade kullanım usulüne göre bu inançlardan birini ifade etmekle beraber kitap denilince Hz. Musa'nın (a.s.) Tevrat'ı, ve Hz. İsa'nın (a.s.) İncil'i de anlaşılmaktadır. Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde yer alan bilgiler, zikredilenleri doğrulamaktadır.

Her ne kadar Yahudiler ve Hristiyanlar (Ehl-i kitap) birbirlerini inkâr etseler de, İslam'a karşı çıkma ve Müslümanlara zarar verme konusunda birlikte hareket etmişlerdir. Cenab-ı Hak bunun hakkında birden fazla âyette buyurur ki: *"Ehl-i kitaptan birçoğu, gerçek kendilerince apaçık belli olduktan sonra, hasetlerinden dolayı, imanınızdan sonra sizi inkâra döndürmek isterler. Allah, (haklarındaki nihaî) emrini getirinceye kadar bunları affedin, görmezden gelin. Allah elbette her şeye kadirdir."* (el-Bakara 2/109) Aynı sûrenin bir diğer âyetinde de *"Ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcı nankörler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemiyorlar. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis ediyor. Allah, muazzam bir lütfâ sahiptir."* (el-Bakara 2/105) şeklinde buyurulmuştur.¹⁷

Ehl-i kitaptan inkâr edenler yani Yahudi ve Hristiyanlardan İslamiyet'i kabul etmemiş olanlar, Tevrat ve İncil'e birlikte inanmakla yükümlü olmalarına rağmen hem birbirlerini hem

¹⁶ Muhammed el-Hamd, *Resâil fi'l-Edyân ve'l-Furûk ve'l-Mezahip*, t.y., ss. 64-65.

¹⁷ Nasır b. Abdullah Kafari, *El-Mucez fi'l-Edyan ve'l-Mezahibi'l-Muasira*, 1. bs., Riyad: Daru Künuzi İşbilya, 2005, c. 1, s. 65.

de kendi dinlerini inkâr etmişlerdir. Nitekim Allah “*De ki: Ey Ehl-i kitap! Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirilmekte olan (Kur’ân)ı dosdoğru tutmadıkça, hiçbir esas üzerinde değilsiniz!..*” (el-Mâide 5/66) buyurmuştur. Âyette geçen Tevrat’ı ve İncil’i dosdoğru uygulama, bu kitapları müjdeleyen Hz. Peygamber’e iman ederek eski dinlerin hükmünü kaldıran İslam’a tâbi olunması anlamına gelir.¹⁸

Kur’ân’da birçok yerde Ehl-i kitaptan bahsedilmiştir. İmam İbn Kayyim el-Cevziyye’nin (ö. 751/1350) işaret ettiği gibi Kur’ân’da ‘Ehl-i kitap’ ifadesinin geçtiği âyetler, bağlam içerisinde değerlendirildiğinde farklı anlamlara gelmektedir. Bu anlamlardan bazıları şunlardır:

a. Ehl-i kitabın övgüye layık olması: “*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla okuyup izlerler. İşte onlardır ki, buna (Kur’ân’a) iman ederler*” (el-Bakara 2/121) Bu âyete bakıldığında, yüce Allah’ın Ehl-i kitaba övgüde bulunduğu görülür.

Bu âyetin ilk kısmında “*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler*”le kimlerin, kitapla da hangi kitabın kastedildiği hakkında tefsir eserlerinde iki farklı görüş öne sürülmüştür.

İlk görüşe göre, âyette yer alan kitaptan amaç Kur’ân-ı Kerîm olup kitap verilenler de Hz. Peygamber’e tabî olmuş Müslümanlardır. Ancak bundan daha güçlü olan ikincisine göre, kitapla, Hz. Peygamber’in dünyaya geleceğine ait Tevrat’ta bulunan bilgilere önem vererek peygamberliğini doğrulayan Yahudiler kastedilir.¹⁹

b. Ehl-i kitabın kötülenmesi: “*Kendilerine kitaptan pay verilmiş olanlara bak! Aralarında hakemlik etsin diye bizzat Allah’ın kitabına çağırıldıkları hâlde, nasıl içlerinden bir zümre yüz çevirerek arkasını dönüyor?!*” (Âl-i İmrân 3/23) Yani onlardan Allah’ın kitabını tek otorite kabul etmeleri, hükümleri önünde baş eğmeleri, hak olarak öne sürdüğü şeyleri hak, bâtıl olarak belirttiği şeyleri de bâtıl olarak kabul etmeleri istenmektedir.

Bu açıdan, Allah’ın kitabı ile Tevrat’ın veya İncil’in kastedildiği; “Kitabın bilgisinin bir kısmına sahip olanlar”dan da Yahudi ve Hristiyan âlimlerinin kastedildiği belirtilmelidir.²⁰ “Aralarında hakemlik etsin” ifadesiyle de Tevrat kastedilmiştir.²¹

¹⁸ Kafari, *El-Mucez fi’l-Edyan ve’l-Mezahibi’l-Muasıra*, c. 1, s. 65.

¹⁹ Sadrettin Gümüş v.dğr., *Kur’ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003, c. 1, s. 121.

²⁰ Ebu’l A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân : Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, c. 1, s. 198.

²¹ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı: Meal-Tefsir*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996, c. 1, s. 198.

c. ‘Ehl-i kitap’ sözü bazen övgüyü bazen de zemmi kapsar. Kur’ân-ı Kerîmdeki genel kullanımına bakıldığında ise eleştiri ve yerme anlamında kullanıldığı görülür. Buna binaen Yüce Allah “*Ey kendilerine kitap verilenler! Biz bir takım yüzleri silip de arkalarına çevirmeden veya (domuza ve maymuna çevirdiğimiz) Ashâb-ı Sebt’i lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, elinizdekini doğrulayıcı olarak indirdiğimize iman edin. Allah’ın buyruğu hep yerine getirilmiştir*” (en-Nisâ 4/47) buyurmuştur.

Bunun açıklamasında Mücâhid (ö. 103/721), “*yüzleri silip de...*” ifadesinden maksadın dosdoğru yoldan çevirip sapıklığa döndürmezden, olarak söylemiştir.²²

Bu âyette Medine’de yaşamakta olan Yahudi Nadîr Oğulları kabîlesinin, karar verilen anlaşmayı bozdukları ve hıyânetlerinden dolayı sürgün edildiğine işâret vardır. Öte yandan, Yahudiler için en kutsal sayılan Cumartesi günü yasağına uymayan Yahudiler de kastedilmektedir.²³

d. İster övülmüş olsun ister yerilmiş olsun Ehl-i kitabın tümünü içine alan genelleştirilmiş kullanımlarda vardır:

i) “*De ki: Ey Ehl-i kitap!...; “Şahit olun ki biz Müslümanız (tıpkı kadim peygamberler gibi biz de hakka teslimiyet gösteriyoruz)*” deyin. (Âl-i İmrân 3/64).

Âyetteki çağrı, sadece Hz. İsa’ya tam bir kutsallık ve azîzlerine de onun belli bazı özelliklerini yükleyen Hristiyanları değil, aynı zamanda Üzeyr’e ve hatta bazı büyük Talmud bilginlerine yarı tanrısal bir otorite yükleyen Yahudileri de kapsar.²⁴

Yine âyete bakıldığında bu ilkeyi benimseyen ve Allah’ın teklîğine gönülden kendini veren ve buyruklarını yerine getiren herkes Müslümandır. Bu özelliğe sahip kimse, tarihin hangi döneminde, hangi toplumda ve hangi kültürde yaşamış olursa olsun, Allah katında Müslüman olarak görülür.²⁵

Aslında söz konusu şudur ki, âyetin içeriği, Allah’tan başkasına kulluk, Ona ortak koşmak ve insanların birbirini rab edinmeleri suretiyle tevhid inancını bozmaları ve bunu da din adına yapmalarındır. Bu durum âyetin iniş sebebine de işâret eder.

²² Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-hakim*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011, c. 5, s. 144.

²³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, c. 2, s. 299.

²⁴ Esed, *Kur’ân mesajı*, c. 1, s. 102.

²⁵ Mustafa Sağ, *Evrensel Çağrı Kur’an Meali-İniş Sırasına Göre*, 3. bs., İstanbul: Koçak Yayınları, 2009, s. 85.

Ehl-i kitabın kapsamına girenlerin yerildiği âyetlerde vardır. “Ehl-i kitaptan olsun, müşriklerden olsun nankörce inkâr edenlerin tamamı, kendilerine apaçık kanıt” (Beyyine 98/1) âyeti bunlardan biridir.

ii) *“Hepsi aynı değildir; Ehl-i kitabın içinde, geceleri gönülden dîvana duran ve secde ederek Allah’ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır; Allah’a ve ‘Son Gün’e iman ederler; mârufu emreder, münkeri yasaklarlar; hayır için koştururlar. Bunlar da salihlerdendir.”* (Âl-i İmrân 2/113-114).

Âyete bakıldığında şu anlaşılır ki Ehl-i kitabın hepsi aynı derecede görülmez. Bir kısmı İslam’i kabul edenler, diğerleri doğru yoldan ayrılmış olanlardır. Bunlardan bazıları Allah’ın hükümleriyle hayat sürerler. Gecenin karanlık vakitlerinde ve ibadet yaparken Allah’ın indirdiği âyetleri okuyup gözlerinden yaş akarak secdeye kapanırlar. Müfessirler bu âyetin kimleri anlattığı hususunda iki görüş belirtilmiştir.²⁶

Birincisine göre, bu âyette Ehl-i kitaptan iman edenlerin sıfatları zikredilmiş ve övülmüşlerdir. Bu noktada Abdullah b. Abbas demiş ki: “Yahudilerden Abdullah b. Selâm, Üseyd b. Saye, Esed b. Übeyd, Sa’lebe b. Saye ve benzeri şahıslar İslamiyet’i kabul edince olunca Yahudi hahamları ve iman etmeyen kâfirler, Müslüman olanlar hakkında şunları söylemeye başladılar: “Muhammed’e ancak şerhilerimiz iman edip tabi olmuşlardır. Şâyet onlar seçkinlerimiz olsalardı atalarının dinini bırakıp başka bir dine gitmezlerdi” İşte bunun üzerine bu âyet inmiştir.²⁷ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Katade b. Diâme (ö. 117/735) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi ismi öne çıkan müfessirler bu görüştedir.

İkincisi ise, Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53) ve Süddî’ye (ö. 127/745) göre ise bu âyet, Müslüman olmayan Ehl-i kitap ile Hz. Peygamber’in ümmetini anlatmaktadır. Ehl-i kitabın, Hz. Peygamber’in ümmetine eşit olmayacağını ve onun ümmetinin, âyette zikredilen sıfatları taşıdıklarını bildirmektedir. Bu âyetler, Ehl-i kitaptan övülmüş kimselerin bir örneğidir.

e. Ehl-i kitabı ‘Ey Ehl-i kitap!’ sözüyle tehdit ederek emir ve yasak içeren ifadelerin kullanılması

²⁶ Ali Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri : (Hulasatü’l-Tefsir)*, İstanbul: Arslan Yayınları, t.y., c. 3, ss. 42-43.

²⁷ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 1. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, c. 1, s. 291.

Bu hususa örnek olarak şu âyet zikredilebilir, “*Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırıya kaçmayın; Allah hakkında sadece doğruyu söyleyin...*” (en-Nisâ 4/171)

Burada Yüce Rabbimiz, Ehl-i kitaba özellikle de Hristiyanlara dini abartmalarını emreder. Bu aşırıklar: Allah’ın eşi, hükmünde ortaklığı ve bir oğula sahip olmasıdır. Ancak onlara, O’nun tek bir ilâh olduğuna inanmaları, çocuk isnat etmekten ve ortaklar koşmadan uzak durmaları gerektiği, tevhid ile gönderdiği elçilere inanmaları emredilmiştir.

Âyette ‘Ehl-i kitap’ iadesiyle, dini tahrif etmekle birlikte haddini aşan ve Hz. İsa’ya (a.s) aşırı sevgileri nedeniyle onu İlâh derecesine çıkaran Hristiyanlar kastedilmektedir. Bu, diğer aşırı uca yönelerek Hz. İsa’ya (a.s.) düşmanlık gösteren Yahudilerin tam aksi bir tavidir.²⁸

Anlaşılan o ki, bu âyet, Hz. İsa’nın (a.s) Allah’ın oğlu olduğuna inanan Hristiyanların ulaştığı üç noktayı tamamen reddetmektedir. Bu bakımdan onlar, Hz. İsa’nın (a.s) Allah’ın tek oğlu olduğunu iddia edip kendi dinlerinin sınırını aşarak dosdoğru yoldan sapmışlardır.²⁹

1.3. Fukahâ’ya Göre Ehl-i Kitap

Hz. Peygamber’in gönderilmesiyle birlikte semavî dinlerin sona ermesi gerçekleşmiş ve İslam dini, tüm peygamberlerin ortak mesajı olarak kullanılmıştır. Bu dinlere dâhil olan Yahudilik ve Hristiyanlık da Cenab-ı Hak tarafından gönderilmiş olmalarından İslam dininin kapsamı içerisine girmiş olur.³⁰ Çünkü İlâhi dine muhatap olan her ümmete, yol gösterici olarak peygamberler gönderilmiş ve vahiyle desteklenmiştir.

Hz. Peygamber gelmeden önce Arap Yarımadası olmak üzere tüm dünyada bireyin içine düşmüş olduğu inançsızlık yada dini tahrif etme hakimdi. Farklı yerlerde yaşayan insanlar çeşitli dini inançlara sahip olmakla beraber aralarında az sayıda olsa da sahih inanç sahibi kimselerin olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber’in risalet görevini devam ettirdiği süre içerisinde muhtapları sadece Müslümanlar olmamış; aksine karşısındaki kitle içerisinde hem Ehl-i kitap hem de ümmî denilen Arap müşrikler vardır.³¹

²⁸ *İncil : Yuhanna’ya Göre*, 4. bs., İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1962, s. 14.

²⁹ Yusuf Kardavi, *Allah’ın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1993, s. 33.

³⁰ Uraler, *Hz. Peygamber’e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*, s. 35.

³¹ Abdurrahman Okuyan, “Arap Yarımadası’nda İslâm Öncesi Dini Yapı”, *İlahiyat*, sy. 1 (2018), s. 109.

O zamanki Arapların, Ehl-i kitap ifadesini kullandıklarına dair deliller vardır. Arap yarımadasında yaşayan putperestler kendilerini ümmî olarak vasıflandırırken, Yahûdi ve Hristiyanları Ehl-i kitap kabul ederlerdi.³²

Bilindiği gibi, Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i kitap, iki kitap sahibi olarak tanımlanmıştır. Bu kitaplar da insanları Allah’a kulluğa çağırarak amacıyla gönderilmiştir. İslam şeriatı, kendini Ehl-i kitabın sahip olduğu inançlardan uzak tutmuştur. Ancak Müslümanların, onların iffetli kadınlarıyla evliliğine ve kestiği hayvanlardan yemelerine izin verilmiştir.

Ulemânın çoğunluğu, Ehl-i kitabın tarifinde farklı görüşler zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları bu sözün semavî kitaba inanan tüm insanlar için kullanıldığını söylerken diğerleri ise, umûmî şekilde peygamber gönderilen tüm ümmetler için kullanıldığını iddia etmiştir.

Hanefîler, “sonradan bozulmuş, değiştirilmiş olsa bile aslı itibarıyla İlâhî olan ve vahye dayanan bir kitapla gönderilen peygambere iman eden, ister bu peygamberin belirli insanlara sahife ile gönderilmiş olsun, isterse genel bir mesaj ile gönderilmiş olsun, onlara Ehl-i kitap (Yahudi ve Hristiyan) denir” demişlerdir.³³

Onlara göre, hem Davud’un Zebur’una, hem de İbrahim’in sahifelerine iman eden kimseye Ehl-i kitap denir.³⁴ Çünkü bu kitaplara inanan kimse, kitap ile gönderilmiş bir semavî dine inanır.³⁵

Yine onlar, Kur’ân ve Sünnet’ten yola çıkarak Yahudiler ve Hristiyanları Ehl-i kitap olarak tayin etmişlerdir. Bunun haricinde Tevrat, Zebur, İncil ve suhuf gibi vahiy içeren semavî iletilere sahip tüm ümmetleri de Ehl-i kitap olarak kabul etmişlerdir. Hidâyet kaynağı Hz. Peygamber dünyaya gelmeden önce, belirli vakitlerde insanları dosdoğru yola yönlendirme amacıyla gönderilen elçiler, ister belli bir kitap ister bazı suhuplarla gönderilsinler, ümmetlerin tümünü içine almaktadırlar.

Daha doğrusu, İmam Ebû Hanîfe’ye göre, Kur’ân’da bahsedilen Sabîler de Ehl-i kitap olarak kabul edilir. Çünkü onlar Hz. İdris ve Hz. Nuh’a inanan, Zebur okuyan ve Allah’ın evi olan Kâbe’ye saygı gösteren kimselerdir. Öte yandan ‘Sâhibeyn’ denilen Ebû Yûsuf (ö.

³² Uraler, *Hz. Peygamber’e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*, s. 36.

³³ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, 1994, c. 10, s. 517; Abdülkerim Zeydân, *Ahkâmü’z-Zimmiyyîn ve’l-Müste’menin fî Dari’l-İslâm*, Bağdad: Mektebetü’l-Kuds, 1982, ss. 11-12.

³⁴ eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, s. 189.

³⁵ el-En’âm 6/156

182/798) ve Muhammed (ö. 189/805), Sabiîleri yıldızlara tapan bir kavim olduklarından dolayı Ehl-i kitap kimselerden kabul etmemişlerdir.³⁶

Kur'ân'da inanç sahibi bir topluluk olarak zikredilen Mecûsîler'in meselesine gelince Hanefîler onları Ehl-i kitaptan saymazlar. İkinci Halife Hz. Ömer döneminde Mecûsîlerle nasıl bir ilişki kurulacağı konusu detaylı bir şekilde tartışılmış; Bahreyn Mecûsîleri, cizye alma ve muamelesi bakımından Ehl-i kitapla aynı derecede olduklarından dolayı Hz. Peygamber'in uygulaması delil olarak kabul edilmiştir.

Cizye alma bakımından Hindu ve Budistlerin Ehl-i kitapla aynı derecede oldukları, kadınlarıyla evlenme ve kestiklerinin yenilmesi meselelerinde ise putperestlerle aynı hükme muhatap olduklarından söz edilmiştir.³⁷

Burada şunu söylemek gerekir ki, Ehl-i kitaptan cizye alınması konusunda Kur'ân'da geçen âyetin açıklamasını yapan es-Serahsî (ö. 483/1090), diğer inanç sahiplerinin cizye vermesini engelleyen deliller bulunmadığını ifade etmekle beraber öncelikli olarak Ehl-i kitabın cizye vermesi gerektiğini söylemiştir.³⁸

Şöyle özetlemek mümkün ki Hanefîler bu âyetten hareketle Tevrat, Zebûr, İncil, suhuf gibi vahyedilmiş bir kitap bulunan her ümmetin ve İlâhî bir inanç sahibi her kimsenin Ehl-i kitap olduğunu söylemişlerdir.

İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücâhid (ö. 103/721), Katada (ö. 117/735) ve diğer müfessirlerin ifade ettiği gibi Mâlikîlerde sadece Yahudi ve Hristiyanlar'a Ehl-i kitap denmesi hususunda ittifak vardır. Öte yandan Mâlikîler cizye alınması meselesinde kureyş putperestlerini dışarıda bırakarak diğer Arap putperestleri de dâhil olmak üzere herkesi cizye kapsamında değerlendirmişlerdir.

Şâfiîler ve Hanbelîler'in çoğunluğu, Ehl-i kitabı: "Yahudilerin ve Hristiyanların inançlarını kabul etmiş; lakin İbrahim'in sayfilerine ve Davud'un Zebur'una inananları içermediği" şeklinde tarif etmişlerdir. Cumhûr ulemâ bunu, Allah'ın "Kitap yalnız bizden

³⁶ Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, c. 2, s. 113.

³⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008, c. 10, s. 7.

³⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 119.

önceki iki topluluğa indirildi” âyetiyle delillendirmiştir. İlgili âyete dayanarak Şâfiî ve Hanbelîler sadece Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i kitap saymıştır.³⁹

İmam Şâfiî (ö. 204/820) Hz. Ali’den rivâyet edildiği üzere Mecûsîlere ait bir kitap bulunduğunu ancak işledikleri cinâyetler nedeniyle kitabın kaldırıldığına işaret ederek onları Ehl-i kitaptan saymıştır.⁴⁰ Ama sabîlik meselesinde iki farklı görüş vardır. Bunlardan birinci görüşe göre Zebur, Hz. Şit, Hz. İdris ve Hz. İbrahim’in sahifelerine inananlar Ehl-i kitaptan sayılmazlar.⁴¹ İkincisi ise onların inançları Yahudi ve Hıristiyanların inançlarına benziyorsa Ehl-i kitap sayılırlar aksi olursa putperest olarak kabul edilirler.

Hanbelîler’in bir kısmı, sabîleri Yahudi veya Hıristiyanlar’ın bir grubuna dâhil olduğunu söylemiş olsa da tam olarak Ehl-i kitap dememiştir. Ahmed b. Hanbel ise (ö. 241/855), Sabîliğin Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların bir mezhebi olduğunu ifade etmiştir.⁴²

Bu durumda Fakihler, Ehl-i kitap diye tanınanları diğerlerinden ayırmak amacıyla “*Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi*” (el-En’âm 6/156) âyeti delil getirmişlerdir.

eş-Şehristani’ye (ö. 548/1153) göre Ehl-i kitap tabiri şariat ve hükümleri, dini kavramları kabul eden ancak Millet-i Hanifiyye ve İslâm şeriatı dışında olanlardır. İbrahim ve diğer peygamberlere indirilenleri kitap olarak değil, sahife olarak adlandırmıştır.⁴³

Bunlar da iki kısma ayrılır: birincisi Kur’ân’ın, Tevrat ve İncil gibi semavî kitaplara muhatap olanları Ehl-i kitap diye tanımlamasıdır. İkincisi ise Kitap benzeri bir semavî kaynağa sahip olan Mecûsîler ve Maniheistlerdir. Hz. İbrâhim’e indirilen bir kısım sahifeler, Mecûsîlerin işlediği kusur ve günahlar sebebiyle ref’ edilmiştir. Bu sebeple onlarla ahit ve zimmet akdi câiz olup, Yahudi ve Hıristiyanlarla yapılan uygulama, onlar için de yapılır; çünkü onlar kitap ehli sayılırlar. Fakat kendileriyle nikâhlanmak ve kestiklerini yemek, kitapları ref’ edildiği için câiz değildir.⁴⁴

³⁹ Zeydân, *Ahkâmü’z-Zimmiyyîn ve’l-Müste’menîn fî Dari’l-İslâm*, ss. 11-12.

⁴⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkamu Ehli’z-Zimme*, Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1994, c. 2, s. 12.

⁴¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, c. 3, s. 425.

⁴² Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, 1994, c. 10, s. 517.

⁴³ eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, s. 189.

⁴⁴ eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, ss. 189-90.

Diğer kitaplar ile gönderilmiş olan peygamberler, İbrâhim ve Davud'un sahifeleri gibi semavî bir mesajla insanlara gönderilmiştir. Bu mesajlar sadece öğüt ve mesel niteliğindedir. Bu sahifeler, şeri hükümler içermemiştir. Kısacası, Ehl-i kitap Esbât'ın ve İsrâiloğullarının inancı üzerine yaşayanlara denir.

Ehl-i kitap kavramından bütün bu zikredilenlerden yola çıkarak ve “Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi” (el-En'âm 6/156) âyetini yorumlayan müfessirlerin açıklamalarına binaen Yahudi ve Hristiyanların kastedildiği anlaşılır.

1.4. Asr-ı Saâdet'te İsmi Öne Çıkan Ehl-i Kitap Âlimleri

Kelime anlamı “mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ” manasına gelen Asr-ı saâdet,⁴⁵ Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği andan başlayarak vefatı ile sona eren zamanı kapsamaktadır.⁴⁶ Dünya tarihinde bu dönemden daha hayırlı bir dönem bulunmadığı hususunda hiç şüphe yoktur. Genellikle Hz. Peygamber'in yaşadığı devri belirlediği kabul edilen asr-ı saâdet terimi bazen Hulafâ-yi Raşidîn, Tabiîn, Tabeu't Tabiîn devirleri içinde kullanılmıştır. Hadis kitaplarında bunu delillendiren rivâyetler vardır: Resûlullah'a: İnsanların hangisi en hayırlıdır? diye sorulduğunda: “Benim asrımdır. Sonra onların peşinden gelenler, daha sonra onların peşinden gelenlerdir...”⁴⁷ buyurmuştur.

Özellikle Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu Mekke ve Medine dönemi asr-ı saâdet olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Bu zaman içerisinde İslam'ın barış mesajı tüm Arap yarımadasına yayılmıştır. Bu eşsiz dönem Kur'ân'ın inişi, sahâbîlerin yetişmesi ve İslam'ın tebliğ edilmesi gibi yönlerden bakıldığında çağlar boyunca güçlü kalacaktır.

Mekke'de Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği hidâyet kaynağı Kur'ân'ın ışıyla, okuma yazma bilmediklerinden dolayı ümmî denilen ve batıl inançlara inanan Araplar, dosdoğru yola yönlendirilmiştir. Allah'ın tüm insanları dünya ve ahiret mutluluğuna çağıran Kur'ân daveti, çeşitli inançlara mensup kimselere ulaştığında tepki görmüştür. İslam her ne kadar ahlâki açıdan bozulmuş bu toplumu aydınlatmaya gayret ederek bir olan Allah'ın yoluna

⁴⁵ *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994, c. 1, s. 63.

⁴⁶ Abdülkerim Özeydin, “Asr-ı Saâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. 3, s. 501.

⁴⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vaduz: Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 2000, “Fezâilü's Sahâbe”, Sahabenin Fazileti, Sonra Onların Ardından Gelenlerin, Sonra Onların Ardından Gelenlerin Faziletleri Bâbı.

⁴⁸ Samet Sazak, “Asr-ı Saadet Dünyası Projesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (2015), s. 139, doi:10.17859/pauifd.46854.

çağırsa da, putperestler bir araya gelerek bu daveti ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.⁴⁹ Bu tutumun karşısında göstermiş oldukları mukavemetle Allah'ın dinini yeryüzünde kaim kılmaya çalışan peygamber ve ashabı canları ve mallarını bu yolda feda etmişlerdir. Yıllar geçtikçe daha da perçinlenen bu duruş insanların Allah'ın dinine girmelerine yol açmıştır.

Hız. Peygamber Medine'ye göç etmesinin akabinde burada bulunan kabileleri bir araya getirerek bir ittifak sağlamıştı. Hem iç hem de dış düşmanlardan korunmak amacıyla bütün kabileleri içine alan Medine vesikası bunun en büyük delillerindendir. Özellikle bu dönemde Hız. Peygamber'in yanında bulunan ensârla Medine'ye göç eden muhacirler arasında kurulan kardeşlik, Müslümanların kendi aralarındaki ilişkinin gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Hız. Peygamber'in öncülüğünde yapılan Medine vesikasıyla yeni bir devletin temelleri atılmış ve İslam sancağı göklere yükselmiştir.

Bu süreç içerisinde Medine'de ve çevre bölgelerde yaşayan Ehl-i kitap, kendilerine gönderilmiş peygamberler ve kutsal kitapları aracılığıyla yeni bir peygamberin geleceğinden haberleri vardı.⁵⁰ Bi'setin başlangıcının Mekke'de olup kendilerine tebliğ edileceğini, ardından Hız. Peygamber ve ashabının zor duruma düşüp Medine'ye göç edeceklerini hatta sahâbilerin özelliklerini bile biliyorlardı. Kur'ân'dan önceki semavî kitaplarda zikredildiği onların özellekleri ayrıntılı bir şekilde Fetih sûresinde geçmektedir. (Fetih 48/29) Aynı şekilde Yahudi din adamları ve ruhbanların da eski semavî kitapları okuyarak son Peygamber'in Medine'ye hicret edeceğinden haberleri vardı. Bundan dolayı onu güzel bir şekilde karşılama ve elçiliğini kabul etme konusunda karar vermişlerdi.

Medine'de yaşayan Yahudiler, birçok defa putperestleri kendilerine bir peygamber geleceğini söyleyerek güçlenecekleri ve ardından onlara karşı savaşacakları konusunda korkutuyorlardı. Ancak kendilerine bir peygamber gelmemesinden dolayı hayrete düşmüşlerdi.⁵¹ Buna ilaveten, Hız. Peygamber'in çağdaşı Yahudiler nebiliğin sadece kendilerinden seçilmiş olan kimseye verileceğini düşünüyorlardı.⁵² Aksi söz konusu olduğundan dolayı onlar bu peygamberin İsrâîloğullarından olmadığını bahane ederek ona yardım etmeyip karşı çıkmışlardı. Belli bir dini inanca sahip olan Yahudiler bir peygamberin

⁴⁹ Şükrü Balıkcı, "Mekke Döneminde Müşriklerin Müslümanlara Uyguladığı Ambargo", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 3 (1997), s. 367.

⁵⁰ Remzi Kaya, "İlahi Kitaplarda Hız. Muhammed", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 1 (1994), s. 228.

⁵¹ Kaya, "İlahi Kitaplarda Hız. Muhammed", s. 229.

⁵² Nuh Arslantaş, *Yahudilere göre Hız. Muhammed ve İslamiyet: İbranice Tarih Kitapları Açısından Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 24-25.

geleceğini bilmelerinden dolayı kendi çıkarlarına dayalı olarak tehdit ettiği müşriklerin aksine Hz. Peygamber'e inanmamış; fakat putperest arapların belli bir kısmı İslam davetini kabul etmişlerdi. Allah şöyle buyurdu: *“Ne zaman ki Allah'ın katından, ellerindekini doğrulayan bir kitap geldi ki, daha önce, nankörce inkâr edenlere karşı onun sayesinde fetih umarlardı- işte, o aşına oldukları şey kendilerine gelince, onu inkâr ediverdiler. Allah'ın lâneti inkârcı nankörlerin üzerine!..”* (el-Bakara 2/89).⁵³ Hz. Peygamber'in dünyaya geleceğine ve sıfatlarına önceki kitaplardan vâkıf olan Ehl-i kitaba mensup; Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Meymûn b. Yâmîn, Zeyd b. Sa'ne (ö. 9/630), Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53), Muhayrik (ö. 3/625), Sa'lebe b. Saye, Useyd b. Saye, Temîm ed-Darî (ö. 40/661), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) gibi dini âlimler sonradan Müslüman olmuşlardı.⁵⁴ Bu âlimlere kendi toplumlarında sağlam ve güvenilir kişi olarak övgüde bulunulmuştur. Özellikle Medine'de Ehl-i kitap kimseler Hz. Peygamber'in yanına sürekli geliyorlardı. Tevrat ve İncili iyice bilen bu Ehl-i kitap âlimleri tek tek veya bir heyet⁵⁵ halinde gelerek kendi kaynaklarında açıkça belirtilmiş olan bilgileri gizleyip Hz. Peygamber'e çeşitli konularda farklı sorular sormuşlardı. Bu görüşmeler esnasında Hz. Peygamber'in sohbetine şahitlik eden kimselerden bazıları İslamiyet'i kabul ederek Allah katında kıymetli insanlar haline gelmiştir. İslam dairesine giren bu kimseler Hz. Peygamberle hareket ederek İslam'ın yayılmasına katkı sağlamışlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi Hz. Peygamberle ilgili haberleri kendi kutsal kitaplarında geçtiği üzere biliyorlardı.⁵⁶ Bunun üzerine bu özelliklerin onda olup olmadığını incelemek amacıyla Hz. Peygamber'in yanına gelerek bazı sorular vasıtasıyla bunları teyit etme ihtiyacı hissetmişlerdi. Nitekim bu durum içlerinden bazılarının İslam'i kabul etmesinde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Müslümanlar asr-ı saâdet döneminden başlayarak tarihüstü bir biçimde güçlerine güç katacaklardır.

1.4.1. en-Necâşî Ashame (ö. 9/630)

Müslümanlar Mekke döneminde zor şartlar altında yaşıyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber bir takım sahâbîleri Habeşistan'a göndermek istemişti. Hz. Peygamber oradaki kral

⁵³ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1. bs., Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, c. 1, s. 143.

⁵⁴ Celil Kiraz, “Hz. Muhammed (Sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2001), s. 234.

⁵⁵ Necran Hristiyanlarının bir heyeti Hz. Peygamber yanına geldiği bilinir.

⁵⁶ Kiraz, “Hz. Muhammed (Sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, s. 234.

olan Ashame'nin Ehl-i kitap olduğunu biliyordu. Aynı şekilde Habeşistan hakkında kendisine ulaşan bilgileri inceleyen Hz. Peygamber Müslümanların hicret etmesine izin vermişti.

Asıl adı Ashame olan Necâşî; Asjame, Ashabe, Sahme, mashe veya Mashe b. Abhur en-Necâşî diye de tanınmış olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Kendisi Habeş kralıydı ve Arapça'daki adı Attia Necâşîdir.⁵⁷ İbn Mandah ve Ebû Naim'e göre, Persler için Kesra ve Romalılar için Sezar gibi Necâşî de Etiyopya krallarının takma adıydı.

Hz. Peygamber Müslüman halk işkence ve sıkıntıya maruz kaldığında bilgelik ve erdem sahibi, Habeşistan'ın tek kralı Necâşî'nin ülkesine gitmelerini uygun gördü. Bu nedenle Müminlerden şiddetli işkence ve zorbalıklara maruz kalanların Mekke'yi terk ederek Habeşistan'a gitmelerini istedi.

Kureyş kâfirleri, bazı Müslümanların Habeşistan'a göç ettiğini öğrendiklerinde şaşkınlığa uğradılar. Bu sebeple, zaman kaybetmeden Amr b. Âs (ö. 43/664) ve Abdullah b. Ebû Rebiâ'ı (ö. 35/656) Necâşî'yi ikna etmek için bolca hediyelerle beraber Habeşistan'a gönderdiler. Bu iki elçi ve Habeşistan'a giden Müslümanlar, Necâşî'nin huzuruna çıkarak kendi inançlarının daha sahih ve doğru olduğunu ispatlamak için birbirleriyle münakaşa etmişlerdir.

Olay kısacası şudur: ilk gün Kureyş, Necâşî'nin huzurunda Müslümanlara karşı mağlup olduktan sonra kendilerine olan güvenlerini kaybettiler. Ancak yeniden bir tuzak kuran müşrikler, Necâşî'ye Müslümanları Mekke'ye geri göndermesi amacıyla Hz. İsa (a.s.) ile ilgili meseleleri dikte etmişlerdi. Bu durumda Müslümanlar savunma pozisyonuna düşmüştü. Ertesi gün de Necâşî Müslümanlara Meryem oğlu İsa (a.s.) hakkında ne düşündüklerini sormuştur.

Bunun yanıtlayan Hz. Ca'fer (ö. 8/629) bu konu hakkındaki bilginin, Resûlullah'ın belirttiği gibi olduğunu söylemiştir. Ardından Meryem sûresinin başından bir kaç âyet okumakla birlikte Hz. İsa; Allah'ın kulu ve Rasûlü, her şeyi bırakıp kendini Rabbine adayan Meryem'e ilka edilmiş kelimesi ve ruhu ifadesini kullanmıştır. Necâşî bu cevap üzerine yerden bir çöp aldı ve "Vallahi, Meryem oğlu İsa sizin bu söylediklerinizden başka bir şey değildir. Arada şu çöp kadar bir fark bile yoktur." dedi.⁵⁸

⁵⁷ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe: Elif - Ha*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, c. 1, s. 347.

⁵⁸ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1992, c. 1, ss. 225-26.

Bu kelimelerin akabinde hükümdarın yanındakiler rahatsızlıklarını belli etmeye başladılar. Necâşî de onlara “Hoşlanmazsınız da geçrek budur.” dedi. Ardından Müslümanlara seslenerek “Gidin, siz benim ülkemde huzur ve güven içinde yaşayabilirsiniz. Size dil uzatanlar, kötülük edenler cezalandırılacaktır” demiş ve ardından “Önüme altından dağlar bile koysalar, sizden birine zarar vermek istemem. Bu Müşriklerin hediyelerini de geri veriniz. Benim onlara ihtiyacım yok. Allah bana bu mülkü verdiğinde benden rüşvet mi aldı ki ben bu işte rüşvet alayım” ifadeleri kullanmıştır.⁵⁹

Bu açıdan konunun odak noktası ülkesinde yaşayan insanların iyiliği ile ilgiliydi. Onları düşmanlarına teslim etmeyecek ve kaldıkları süre boyunca onların güvenliğini sağlayacaktı. Bundan dolayı Kur’ân ve İslam düşmanlarına karşı Müslümanları korumak için tüm iddiaları şiddetle reddetmiştir.

Buradan hareketle, Necâşî sadece ülkesindeki Müslümanları korumakla kalmadı, aynı zamanda onları düşmanlarına teslim etmeyi reddetmiştir.⁶⁰ Bundan dolayı kalbi İslam’a ve Müslümanların ortaya çıkardığı ve ona sunduğu fikirlere karşı kayıtsız kalamadı. Hz. Peygamber’in güvenilir hadislerinden yola çıkarak Necâşî Ashame’nin islamiyet’i kabul ettiği kanıtlanmışdır. Resûlullah’a kendisinin İslam’a girdiğini bildiren bir mektup göndermiş; ancak mektubu taşıyan gemi ve içindekiler alabora olduğu için mesaj Hz. Peygamber’e ulaşmamıştır. Necâşî ve Müslümanlar arasındaki diyalog öyle seviyelere ulaşmıştır ki Müslümanlar kendi canlarını onun yaptığı savaşlarda feda etmeyi göze alabilmişlerdi. Hatta Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) savaş esnasında Nil nehrini yüzeyerek karşı kıyıdaki Necâşî’nin düşmanlarıyla savaşının son durumu hakkında Müslümanlara bilgiler vermişti.

Necâşî (r.a.) Mekke’nin fethinden önce Müslüman ve Allah’ın birliğine inanan bir kimse olarak vefat etti. Hz. Peygamber onun ölüm haberini aldıktan sonra üzüntüye kapıldı. Ebû Hüreyre’nin naklinde şöyle buyurulmaktadır: Hz. Peygamber, Necâşî’nin vefat ettiği gün sahâbîlere haber verdi ve onları musallaya çıkardı. Ardından onları sıralayıp saff yaptı ve Necâşî için cenaze namazı kıldırdı.⁶¹ Hz. Âişe’den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Necâşî

⁵⁹ Ebû’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1997, c. 4, s. 161; İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 1992, c. 1, s. 226.

⁶⁰ İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 1992, c. 1, s. 228.

⁶¹ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993, “Cenâiz”, Cenaze Üzerine Kılınan Namazda Dört Tekbir Alınması Bâbı.

öldüğü zaman biz (kendi aramızda); “artık onun kabri üzerinde bir nur görünüp duracaktır” diye konuştuk.⁶²

İbn Şâhin (ö. 385/996) ve ed-Dârekutnî’nin (ö. 385/995) kitaplarında⁶³ Hz. Enes’ten nakledilen bir hadise göre Resûlullah, “kalkın! kardeşiniz olan Necâşi’nin namazını kılın” demiştir. Yanında olan bazıları, siz bizi Habeşistan’ın acımasız bir kafirinin namazını kılmayı mı emrediyorsunuz? Bunun üzerine “... *Ehl-i kitaptan şüphesiz öyleleri de var ki; Allah’a, size indirilene ve kendilerine indirilmiş olana Allah karşısında tam bir huşû (ve alçakgönüllülük) ile iman ederler; Allah’ın âyetlerini az bir pahaya satmazlar. Bunların, Rableri katında alacakları mükâfatları vardır. Allah son derece hızlı hesap görür.*” (Âl-i İmran 3/199) âyeti indirilmiştir.⁶⁴ Taberî (ö. 310/923) ve bir cemaat’e göre Hicrî 9. yılın Recep ayında vefat etmiştir.⁶⁵

1.4.2. Kâ’b el-Ahbâr (ö. 32/652-53)

Ebû İshak lakaplı, Kâ’b b. Mati’ el-Himyeri,⁶⁶ Yemen Yahudilerine mensup Yahudi bir ailenin evinde doğdu. Arap yarımadasındaki Yahudiler arasında Kâ’b ismi yaygın bir kullanıma sahipti. Kâ’b kelimesinin İbranice karşılığı ‘Akib kelimesi olup anlamı bir çarpıklıktır. Medîne vesîkası zamanında Yemen’de hüküm süren Himyeri hanedanına mensuptu. Diğer taraftan, künyesinde geçen Mati’ ismi Arap kökenli bir kelime değildir.⁶⁷ Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret etmesinden 70 yıl önce dünyaya gelen Kâ’b el-Ahbâr 104 yaşındayken vefat etmiştir.⁶⁸

Kaynaklarda belirtildiğine göre islamiyete girişiyle alakalı üç farklı görüş vardır: birinci görüşe göre Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) halifeliği döneminde, diğer bir görüşe göre

⁶² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Cidde: Darü’l-Kıble li’s-Sekafeti’l-İslamiyye, 1998, “Cihad”, Şehidin Kabrinde Görülen Nur.

⁶³ el-Etrâf li’l-Efrâd li’d-Dârekutnî

⁶⁴ el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi’s-sahabe*, 1995, c. 1, s. 348.

⁶⁵ el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi’s-sahabe*, 1995, c. 1, s. 348.

⁶⁶ Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1995, c. 12, s. 567; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzibü’l-Esma ve’l-Lugat : el-Esma*, Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 2005, s. 538; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 2. bs., Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982, c. 3, s. 489.

⁶⁷ İsrâil Ebû Züeyb, *Kâ’b el-Ahbâr*, Küds: eş-Şark Tavuniyye Yayınevi, 1976, s. 26.

⁶⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban, *Kitâbü’s-sikat*, Haydarabad: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1973, c. 5, s. 334.

Ömer'in halifeliğinde⁶⁹ ya da Hz. Peygamber vefat etmeden önce Ali'yi Yemen'e gönderdiği sırada Müslüman olmuştur.

Yazar ve bilgi sahibi bir kişiliğe sahip olduğundan dolayı kendisine 'bilgin' denmiştir.⁷⁰ Yaşadığı dönem içerisinde Yahudi kökenli Müslümanların en ünlüsü olmuştur. Bunun yanında Kur'an tefsirinde kendisinden gelen rivâyetler, âyetler hakkında yaptığı yorumlar, geçmiş ümmetler ve onlara gönderilen Peygamberler hakkında zikrettiği hikâyeler; Sahâbe ve tâbiîn rivâyetinin kaynağını oluşturmuştur.⁷¹ Özellikle Kur'an âyetlerini İsrâiliyatla yorumlayan bir âlim olarak anılmıştır.

Sahâbîlerden ona karşı olanlar da vardı. Bunun sebebi olarak Yahudiliğini İslam'a müdahale etmeye çalıştığı öne sürülmüştür. Diğer yandan Ömer b. Hattâb (ö. 23/644), Osman b. Affân (ö. 35/656), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) gibi öncü sahâbîler yakındı ve yanlarında oturmuştu. Özellikle Hz. Ömer, Kâ'b el-Ahbâr'ı eski kitaplarda Müslümanların ellerinde bulunan Kur'an'a uygun ve Hz. Peygamber'in risaletini destekleyeci geniş bir malumata sahip olması nedeniyle dinlemeyi seviyordu.

Hayatından bahseden İmam ez-Zehebî onun hakkında (ö. 748/1348): "Yahudi kökenli Kâ'b b. Matî' el-Himyâr olduğunu, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Müslüman olup Ömer (r.a.) döneminde Yemen'den Medine'ye geldiğini, sahâbîlerin yanında oturup onları Yahudi kitapları hakkında bilgilendirdiğini ve acayip hikâyeler anlattığını, onlardan da Hz. Peygamber'in sünnetini aldığını söylemiştir."⁷²

Zehebî'ye göre Kâ'b el-Ahbâr iyi bir Müslüman, hakiki bir dindar ve soylu âlimlerden biriydi. Ömer b. Hattâb, Suheyb ve diğer sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692),⁷³ Muâviye b. Ebû Süfyan gibi Sahâbîler hadis rivâyet etmiştir. Aynı zamanda da Nâfi' Mevlâ ibn Ömer (ö. 117/735), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) ve Ebû Selâm Esved ondan nakilde bulunmuştur. Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) ve diğerleri gibi tâbiîn'in birçoğu mürsel bir şekilde kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Kâ'b el-Ahbâr, Yahudilerin kitaplarına son derece hâkimdi.

⁶⁹ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 538; Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997, c. 50, s. 151.

⁷⁰ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 538.

⁷¹ Ebû Züeyb, *Kâ'b el-Ahbâr*, s. 56.

⁷² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 1982, c. 3, s. 490.

⁷³ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 538; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 1982, c. 3, s. 490.

Bu kitaplardaki yanlış ‘bilgi’lerin doğruluğunu araştırmaya özen gösteriyordu. Yaşadığı süre boyunca sahâbîlerle beraber savaflara katılmış, ömrünün son dönemlerini Şam’da geçirmiştir.

Tevrat’ta geçtiği gibi üzere Müslümanların peygamberi Hz. Peygamber’in Yahudilerin kitaplarında yer alması sahâbîler, tabîin, tarihçiler, modernistler ve sıradan insanlar da dâhil olmak üzere birçok kişinin zihnini işgal etmiştir. Kâ’b ve onu takip edenler bu tür meseleler için bir kaynak olmuştur.⁷⁴ Bu denilenlere örnek olarak şunlar zikredilebilir: “Ey Harun’un kızkardeşi! Senin baban kötü biri değildi, annen de azgın değildi?!” “Kâ’b Hz. Âişe’nin yanında “Hz. Meryem, Hz. Musa’nın abisi olan Harun’un kız kardeşi olmadığını” söyleyince Hz. Âişe ona karşılık olarak “Yalan söylüyorsun” demiştir. Bundan dolayı Kâ’b, Ey müminlerin Annesi Âişe! benim bu dediğimi söyleyen Hz. Peygamber’dir. O, en iyi bilen ve en doğru konuşan insandır. Aynı şekilde ben Hz. Meryem ve Hz. Harun arasında 600 yıldan daha fazla bir süre olduğuu görüyorum” dediğinde Hz. Âişe sükut etmiştir.

Kâ’b el-Ahbâr, müteahhir dönemde yazılan kitaplarda sık sık Hz. Ömer’e suikast düzenlemeye iştirak etmekle suçlanmıştır. Bu kitaplarda Kâ’b’ın onu üç gün içinde öldürüleceğine dair uyardığı ve bu bilginin tevratta zikredildiğini söylediği iddia edilmiştir. Araştırmacıların bir kısmının nezdinde bu anlatılanlar uydurmadır. Çünkü durum o ravilerin rivâyet ettiği gibi olsaydı Kâ’b’ın zikredilen komploya açık bir şekilde katkısının olduğunun kabul edilmesi ve ardından öldürülmesi gerekirdi. Ancak o, öldürülmemiş aksine Hz. Osman’ın halifeliği dönemine kadar yaşamıştır.⁷⁵ Hz. Osman’ın öldürülmesinden bir yıl önce vefat edip⁷⁶ Humus’a gömülmüştür. Diğer bir görüşe göre kabri, Şam’da ve üçüncü görüşe göre ise Giza’da olduğu söylenmiştir.⁷⁷

1.4.3. Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656)

Aslı Arap olmayan Selmân-ı Fârisî büyük bir sahâbîydi. Kendisi Fars kökenli⁷⁸ olduğundan dolayı ismi Fârisî olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda künyesi Ebû Abdillâh olarak belirtilmiştir.⁷⁹ İbn Asâkir de ondan bahsederken isminin Selmân-ı Fârisî Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân (Bûzekhân, Bûzişân, Hûşbûdân) b. Mürselân b. Yehbûzân olduğunu söylemiş⁸⁰

⁷⁴ Ebû Züeyb, *Kâ’b el-Ahbâr*, s. 29.

⁷⁵ Abdülvehhab en-Neccâr, *el-Hulefaü’r-Raşidun*, Kahire: Dârü’t-Türas, t.y., s. 474.

⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1997, c. 50, s. 153.

⁷⁷ Takıyyüddin Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Hitâtü’l-Makrîziyye: el-Mevâ’iz ve’l-İ’tibâr bi-(fi) Zikri’l-Hıfâf ve’l-Âsâr*, Beyrut: Dar’ul Kütüb ilmiyye, 1987, c. 1, s. 333.

⁷⁸ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 317.

⁷⁹ Ebû Abdullâh Muhammed İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 1. bs., Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 2001, c. 4, s. 69.

⁸⁰ Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1995, c. 21, s. 378.

ve bir grup Arap ile tanıştığında ona soyu hakkında sorular sorulmuş cevap olarak ‘Ben Kureyşli’ ‘Ben Tamimiyim’ demiştir.

Bu büyük sahâbî İran’ın güneyindeki Şiraz eyaletinde yer alan Kâzerûn bölgesindedir. İsfahan’ın cey köyünde⁸¹ Mecûsî dinine mensup olan babasının bir çiftliği vardı. Aynı şekilde kabile reisi idi. Çocuğuna verdiği önemden dolayı dışarı çıkmasına çok müsaade etmez ve onu evde tutardı. Hayatının ilk kısmında, babası gibi Mecûsî inançlarına sahipti; ancak bu dinden tam olarak tatmin olmamıştı.⁸²

Mecûsî olduğu süre boyunca bozulmamış bir dinî inanç arayan Selmân, babasının yanından kaçarak Şam’daki rahiplerin yanına gelmiş ardından da Medine’ye intikal etmiştir.⁸³ Bu tevhid yolculuğunun ardından Resûlullah’ın peygamberlik haberini alan Selmân onun mesajına inanmış ve Müslüman olmuştur.

Henek günü⁸⁴ geldiğinde Müslümanlar içinde bulundukları şehri korumak için bazı çıkış yolları aramaya başlamışlardı. Bazı istişareler yapılmış ve görüş birliğine dayalı olarak ne yapılacağı konusunda ortak bir karara varılamamıştı. Bunun üzerine Selmân-ı Fârisî’nin görüşü gündeme gelmiş ve diğer sahâbîlerden kabul görerek uygulamaya koyulmuştur.⁸⁵

Selmân-ı Fârisî, hem içinde bulunduğu çevre hem de Resûlullah nezdinde yüksek bir konuma sahipti. Nitekim Hz. Peygamber “Selmân bizdendir. Ehl-i beyttendir” demiştir. Bir diğer hadiste Enes b. Malik’in nakline göre, Resûlullah: Arab’ın ilki benim, Rum’un Suheyb, Habeş’in Bilal, Fars’ın da Selmân buyurmuştur.⁸⁶

Sahâbîler arasında Selmân’ın büyük bir statüsü vardır. Buna destekleyen Yezid b. Umeyre (r.a.)’nin rivâyetinde, “Muâz b. Cebel’in (ö. 17/638) vefatı yaklaştığında kendisine: “Ey Ebû Abdurrahman! Bize tavsiyelerde bulun” denildi. Muaz: “Beni oturtunuz” demiş ve şöyle devam etmiş: “İlim ve iman yerlerindedir. Kim onları ararsa mutlaka bulur (bu sözü üç sefer tekrarladı) ilmi dört kişinin yanında arayınız: Uveymir Ebü’l-Derdâ’nın yanında, Selmân-ı Fârisî yanında, Abdullah b. Mes’ûd’un yanında ve Yahudi olup İslam’a giren Abdullah b.

⁸¹ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 317; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2001, c. 4, s. 69.

⁸² İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2001, c. 4, s. 70; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1995, c. 21, s. 375.

⁸³ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 317; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî Temyizi’s-Sahabe: Sin - Ayn*, Beyrut: Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, c. 3, s. 119; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2001, c. 4, s. 72.

⁸⁴ Hicrî beşinci senesinde gerçekleştirilen bu savaş onun katıldığı ilk savaşıdır.

⁸⁵ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 318.

⁸⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Sıfatü’s-Safve: Resulullah (sav)’ın Ashabının ve Belde Belde Allah Dostlarının Hayatı ve Faziletleri*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006, s. 538.

Selâm yanında... Çünkü ben Resûlullah'tan işittim ki; Cennete girecek on kişinin onuncusunun Selmân-ı Fârisî olduğunu söyledi.” açıklaması geçmektedir.⁸⁷

Başka bir hadise bakıldığında Allah katında Selmân'ın değerinin daha büyük olduğu anlaşılır. Büreyde'nin nakline göre, Resûlullah'a Allah'ın dört kişiyi sevmesini emrettiği bilinmiş ardından onlardan bahsetmek üzere Resûlullah biri Ali diyerek bunu üç kere tekrarlamıştır. Diğerleri ise “Ebû Zer, Mikdâd ve Selmân” olduğunu buyurmuştur.”⁸⁸

Hiz. Ali'nin naklettiğine göre, Resûlullah şöyle buyurdu: “Her Peygambere ya yedi güzide arkadaş ya da kendisini koruyan yedi muhafız verilmiştir. Bana ise on dört tane verildi.” Biz de: “Bunlar kimlerdir diye sorduk” şöyle cevap verdi: “Ben, iki oğlum Hasan ve Hüseyin, Cafer, Hamza, Ebû Bekir, Ömer, Mus‘ab b. Umeyr, Bilal, Selmân, Mikdâd, Ebû Zerr, Ammar ve Abdullah b. Mes‘ûd’tur.”⁸⁹ Enes b. Mâlik’ten nakledildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurdu: “Cennet üç kişinin özlemi içindedir; Ali, Ammar ve Selmân.”⁹⁰

Selmân’dan Hadis rivâyet etme konusunda Abdullah b. Abbas, Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Kâ‘b b. Ucre (ö. 52/672), Ebû‘t-Tufeyl (ö. 100/718-19), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) gibi sahâbîler olmakla beraber tabiînden bir grup nakilde bulunmuştur.⁹¹

Hiz. Osman’ın halifeliğinde Medâin valisi olarak görev yapan Selmân’ın bu sırada 250 yaşındayken öldüğü belirtilmektedir.⁹² Bir görüşe göre Medâin’de Hicrî 36 yılında⁹³, diğer bir görüşe göre 35 yılında vefat etmiştir.⁹⁴

1.4.4. Temîm ed-Dârî (ö. 40/661)

Arap asıllı olmayan sahâbîlerden birisi olan Temîm Filistin’de doğmuştur.⁹⁵ Soyunun ileri gelenlerinden biri Dâr mensubu olduğundan Dârî nisbesiyle meşhur olmuştur.⁹⁶ Aynı zamanda, cinlerle olan münasebetinden dolayı ‘Muhtetaf’ lakabını da almıştır. Soyu, günümüze

⁸⁷ Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: Dârü’l-Hadis, 1995, 21088; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, Vaduz: Cem‘iyyetü’l-Meknezi’l-İslâmî, 2000, 3804.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1996. “Mukaddime”, 27.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1995. 1198.

⁹⁰ et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*. 3797. Tirmizî “Bu hadis garib olup sadece Hasan b. Salih’in rivâyetiyle bilmekteyiz” şeklinde ifade etmiştir.

⁹¹ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 318; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1995, c. 21, s. 373.

⁹² İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 2001, c. 4, s. 87; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1995, c. 21, s. 378.

⁹³ el-Askalânî, *el-Isabe fî temyizi’s-sahabe*, 1995, c. 3, s. 119.

⁹⁴ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 318.

⁹⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ’*, 3. bs., Müessesetü’r-Risâle, 1985, c. 2, s. 442.

⁹⁶ en-Nevevî, *Tehzibü’l-esma ve’l-lugat*, s. 216.

kadar devam eden bu aile, Halil'de yaşamakta olup kendilerine Temîm ailesi denilmektedir. Bu soy Nablus, Cenin, Yafa ve Ürdün'ün doğusuna kadar yayılmış; hatta Kerek'teki el-Majali ailesi de onlara nispet edilmiştir.

Temîm ed-Dârî'nin İslamiyet'i kabul etmeden önce ticaret amaçlı sık sık Mekke'ye gelmesi, bazen uzun süre orada kalması, hicret sonrası da Medine'ye gidip gelmeye başlamasından söz edilmiştir.

Hayatın ilk yarısında Hristiyan olan Temîm ed-Dârî hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Peygamber'in risalet görevini haber alınca arkadaşlarıyla beraber Mediye'ye gelmiştir. Onun sohbetine iştirak ettikten sonra İslamiyet'i kabul etmiştir.⁹⁷ Medine'ye gelirken yanında zeytin yağı ve yağ kandili getirmiştir.

Hız. Peygamber, onlara İslam'a gönül rahatlığıyla girmeleri amacıyla istedikleri birşey var mı yok mu diye sormuştur. Temîm arkadaşlarıyla istişare ettikten sonra isteklerini dile getirmiştir. Hız. Peygamber'den Temîm ve kardeşi Nuaym'a Filistin'deki el-Halîl şehir olmak üzere yakınlarda bulunan Beyt Aynûn ve Mertûm gibi köylerin idaresinin verilmesi istenmiştir. Buna mukabil Hız. Peygamber'den bir belge aldıkları da kaynaklarda geçmektedir.⁹⁸

Çok hadis rivâyet eden Temîm'den sahâbîler ve tâbiîn çoğunluğu rivâyette bulunmuştur. Bunların arasında Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas, Zürrâre b. Ebi Avf vardır.⁹⁹

Temîm lamba ve ışıklandırma konusunda tecrübe sahibiydi. Mescidi Nebevi'ye kandil getirerek içerinin aydınlatılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı kaynaklarda Mescidi ilk ışıklandıran insan olarak zikredilmektedir.¹⁰⁰ Bundan önce Mescidi hurma yapraklarının dallarıyla aydınlatıyorlardı. Hız. Peygamber yapılanı gördüğünde o kadar çok hoşuna gitmiştir ki böyle muhteşem bir işi kimin yaptığını merak etmiştir. Bu teveccühe mukabil olarak Temîm, beş işçi göndererek yapılan işin devamlılığını sağlamıştır. Hız. Peygamber gönderilen işçilerden Feth isimli olana Sirâc ismini vermiştir.

Hız. Peygamber mescitte insanlara hitap ederken ayakta duruyor, bir ağaca dayanıyordu. Bundan dolayı ayakta uzun süre durmanın kendisine zor geldiğini ifade etmiştir.

⁹⁷ ez-Zehabî, *Siyeru A'İlâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 2, s. 442.

⁹⁸ Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995, c. 11, ss. 67-68.

⁹⁹ ez-Zehabî, *Siyeru A'İlâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 2, s. 443.

¹⁰⁰ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 217; el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 1995, c. 1, s. 488; ez-Zehabî, *Siyeru A'İlâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 2, s. 448; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1995, c. 11, s. 82. *Sünen-i İbn Mâce*, "Mesâcid", 9

Bunu haber alan Temîm kendisine Şam'da gördüğü gibi bir minber yaptırmayı teklif etmişti. Hz. Peygamber kabul edince iki basamağı ve oturacak yeri olan bir minber yapılmış ve bugünkü yerine yerleştirilmiştir.

Cessâse ile ilgili kıssayı Hz. Peygamber'e anlatan Temîmdir.¹⁰¹ Zehebî'nin ifade ettiğine göre camilerde güzel şekilde kıssa anlatan Temîm'e ait İsrâiliyat rivâyetlerinin varlığı kesindir.¹⁰² İsrâiliyat içerikli rivâyetlere dair bilgisi yapmış olduğu vaazlarda da kendini göstermiştir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde cuma namazı öncesi kıssa anlatmaya başlamıştır.¹⁰³

Temîm Medine'den Şam'a gitmiştir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in vefatına kadar Medine'de oturmuş ve Hz. Osman'ın şehadeti sonrası Filistin'de yaşamıştır.¹⁰⁵ Orada da Hicrî kırkuncı senesinde Allah'a kavuşmuştur.

1.4.5. Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)

Asıl adı Abdullah b. Selâm b. el-Hâris,¹⁰⁶ Künyesi Ebû Yûsuf'tur.¹⁰⁷ Medine çevresine yerleşmiş bulunan üç Yahudi kabilesinden Benî Kaynuka'a mensuptur. Babası gibi o da büyük Yahudi âlimlerinden biriydi. Bi'setten yirmi bir yıl önce Medine'de doğdu. İlk zamanlarda saygın bir Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman oldu. Asıl adı Husayn olan Abdullah b. Selâm, İslamiyet'i kabul edince Hz. Peygamber ismini Abdullah olarak değiştirmiştir.¹⁰⁸ Kabilesinin ileri gelen ilim adamlarındandı.

İmam ez-Zehebî onun hakkında: "Hz. Peygamber'in sahâbîleri arasında yer alan, ensârın müttefiki ve cennetle müjdelenmiş bir sahâbîdir" demiştir.¹⁰⁹ İmam en-Nebevî (ö. 676/1277) ise "Yûsuf b. Yakub b. İshak b. İbrâhim el-Halil neslinden gelmiş ve onun oğludur. Câhiliye döneminde asıl adı Husayn (الحصين) idi. Hz. Peygamber (a.s.) Medine şehrine girdiğinde Müslüman olmuş" demiştir.

¹⁰¹ el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 1995, c. 1, s. 183; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 2, s. 442.

¹⁰² Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, İstanbul: Rağbet, 2003, ss. 119-20.

¹⁰³ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 217; el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 1995, c. 1, s. 488.

¹⁰⁴ Cemaleddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashab*, Kahire: Dâru Nehdati Mısır, t.y., c. 1, s. 184.

¹⁰⁵ el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 1995, c. 1, s. 488.

¹⁰⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 4, s. 414.

¹⁰⁷ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 366.

¹⁰⁸ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 366; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 414.

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 413.

Kendisi İslam'ı kabul edişini şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber'in Medine'ye geleceğini haber aldığımda çok heyecanlanmış ve onun hakikaten bir peygamber olup olmadığını anlamak için aklımda üç soru tasarlamıştım. Kendisinin yanına gidecek ve düşündüklerimi arz edip aldığım yanıtı göre onun bir peygamber ya da bir yalancı olduğuna kanaat getirecektim. Hz. Peygamber Kubâ'da Amr b. Avf oğullarının mahallesine geldiğinde hemen görüşmek için yanına gittim. Uzaktan görür görmez; "Bu Allah'ın Resûlü'dür!" dedim. Ağzımdan çıkan bu kelimedden sonra yanımdakiler: "Hani sorular yöneltip aldığın cevaplar akabinde onun peygamber mi, yalancı mı olduğunu açıklayacaktın?" dediklerinde onlara şunu dedim: "Vallahi! bu yüz yalancı birinin sözü olamaz!" Bundan sonra Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, tasarladığı soruları yöneltmiş, doğru cevapları aldıktan sonra bunların sadece Allah'tan vahit alan bir peygamberin bileceğini söyleyerek müslüman olmuştur.¹¹⁰ İslam nuruyla şereflendikten sonra ailesini birer birer İslam'a davet etmiş ve onların da İslam'a girmelerine vesile olmuştur.

Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber ile Bedir ve Uhud Gazveleri'ne katılmış, Hendek'te İslam ordusuyla birlikte Medine'yi müdafaa etmiş ve Medine civarında bulunan Yahudi kabilelerinden Benî Nadîr'in muhasarasında bulunmuştur. Benî Kurayza'dan esir alınan kadın ve çocukların korunması işi de ona verilmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Kudüs'ün fethine ve Câbiye'deki toplantıya katılmıştır. Ayrıca Hicrî 21 yılında da Sâsânîler'le yapılan Nihâvend savaşında bulunmuştur.¹¹¹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le yakınlığı devam etmiştir. Bu iki halifenin onu öven sözleri kaynaklarda yer almaktadır. Aynı zamanda kendisi Medine-i Münevvere'de fetva veren sahâbîler arasında sayılmaktadır. Halife Osman'ın evini kuşatan âsilere engel olmaya çalışmış ve Müslümanlar arasında daha büyük fitnelere yol açacağına karşı uyarmış ancak başarılı olamamıştır. Hz. Ali döneminde ise ona biat etmemekle beraber Irak'a gitmemek ve Hz. Âişe ile mücadeleye girişmemek konusunda telkinde bulunmuştur.

Babasından Tevrat ve Talmud'u öğrenmiş olan Abdullah b. Selâm, Medine'deki meşhur Yahudi âlimlerinden biriydi. Esbâb-ı nüzûle bakıldığında onun değeriyle alakalı olarak Kur'an'da birçok âyet indirildiği görülmektedir. Şu'arâ sûresinin 197. âyetinde işaret edilen

¹¹⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Enbiyâ", 1; "Menâkıbü'l-ensâr", 51; Müslim, "Hayz", 34

¹¹¹ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 366; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 414.

İsrâiloğulları âlimlerinden biri Abdullah b. Selâm'dır. *"Kaldı ki, o(nun ana içeriği) öncekilerin kitaplarında da mevcuttur. (Müşrikler senden kanıt isteyip duruyor;) İsrâiloğulları bilginlerinin bunu biliyor olması, onlar için bir kanıt değil mi?"* (eş-Şua'râ 26/196-197) Ra'd sûresinde de konu edilen 'kitap bilgisi bulunanlar'ın kimler olduğu hususunda yapılan yorumlarda Abdullah b. Selâm'ın ismi öne çıkmaktadır. Nankörler; *"Sen, (Allah tarafından) gönderilmiş değilsin!"* diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında kitap bilgisi bulunanlar yeter" (er-Ra'd 13/143) *"Hepsi aynı değildir; Ehl-i kitabın içinde, geceleri gönülden dîvana duran ve secde ederek Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır; Allah'a ve 'son gün'e iman ederler; mârufu emreder, münkeri yasaklarlar; hayır için koştururlar. Bunlar da salihlerdendir."* (Âli İmrân 3/113-114) Âyette belirtilen salih kişilerden biri de Abdullah b. Selâm'dır.¹¹²

Abdullah b. Selâm, insanlar arasında dindar ve dürüst olarak tanınmış ve doğru sözlülüğüyle meşhur olmuştu. O, sakin ve mütevazî bir hayat yaşamayı tercih etmiştir. Aynı zamanda bolluk ve bereket dolu bir hayat geçirmiştir. Tevrat'ı her okuduğunda, önceki elçilerin mesajlarını tamamlayan ve Mekke'ye gönderilen bir Peygamberin ortaya çıkacağına dair haberleri uzun zaman araştırmıştır.

Başta oğulları Muhammed ve Yûsuf olmak üzere Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik,¹¹³ Atâ b. Yesâr, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ (ö. 104/722), Basra Kadısı Zûrâre b. Evfâ ve diğer bazı kişiler kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. Ona nisbet edilen bazı risâleler günümüzde mevcuttur. Hz. Peygamber'e yönelttiği sorularla bunlara verilen cevapları içeren ve pekçok yazması bulunan el-Mesâ'il'i 1867 yılında Kahire'de tabedilmiştir. Hadis kaynaklarında Abdullah b. Selâm'dan gelen 25 hadis vardır. Hicrî 43 senesinde Medine'de vefat etmiştir.

1.4.6 Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Yahudi kökenli İmam Ebû Abdullah Vehb b. Münebbih b. Kâmil b. Seyec es-San'ânî hicrî otuz dört yılında Sana'ya yakın Zimâr ilinde doğdu. Künyesi Ebû Abdillâh'tır.¹¹⁴ Babası

¹¹² ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 416.

¹¹³ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 366; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 444.

¹¹⁴ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 636; Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun - Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtade ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, c. 2, s. 179.

Münebbih, Hz. Peygamber döneminde İslamiyet'i kabul etti. Bundan dolayı İslami birikimini geliştirme fırsatını yakaladı ve Yemen'de yaşamaya devam etti.

Kendisi, İslam öncesi kadim medeniyetler, Peygamberler tarihi ve İsrâilî haberler hakkında ileri düzeyde bilgi sahibi olan saygıdeğer bir tâbi idi. Aynı şekilde eski kitapları okuyan, ibadet konusunda takva sahibi ve bilgi konusunda ısrarcı biriydi. Siyer yazarları, onun üçüncü tabaka tâbiinden olduğunu belirtmişlerdir. İbn Hacer (ö. 852/1449), onu güvenilir biri olarak saymıştır. ez-Zehebî (ö. 748 h.) de muteber bir kişi olduğunu söylemiştir. Kader ile ilgili meselelerde ilk zamanlarda çok konuşmuş sonra da pişman olmuştur.

Müsned rivâyetler konusunda kendisinden gelen nakiller azdır, ancak İsrâiliyat alanındaki bilgisi ve Ehl-i kitap haberleri ile ilgili 'bilgi'lerin bolluğuyla bilinir. İmam Ahmed (ö. 241/855) onun hakkında Perslerin soyundan onur sahibi biriydi demiştir. İmam Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), en-Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) eserlerinde rivâyetleri yer almıştır.

Hz. Peygamber öncesi peygamberler tarihi ve İsrâiliyat alanındaki 'bilgi'ler onun uzmanlık alanıdır.¹¹⁵ Kur'ân başta olmak üzere diğer semavî kitaplara olan ilgisi, Kur'ân ve hadislerde bahsedilen eski ümmetlerle alakalı bilgilerin detaylarına dair rivâyetlerin elinde bulunması, Süryânîce, Yunanca ve Himyerîce dilleri iyi bilmesi kendisini öne çıkarmıştır.¹¹⁶ İsrâiliyat kaynaklı haberlerde Kâ'b el-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm'dan daha fazla bilgi aktarmıştır.¹¹⁷ Sa'lebî ve Kisâî'nin otorite diye zikrettiği Vehb, İsrâiliyat'a dair malumatın en önemli kaynaklarından birisidir.

Vehb, Hicrî 110 yılında vefat etmiştir.¹¹⁸ Doğru olan görüş ise, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kendi eserinde de belirttiği gibi 110 senesinde Sana'da öldüğünü söylemesidir. en-Nevevî (ö. 676/1277) Hicrî 114 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹¹⁹

¹¹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 545.

¹¹⁶ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 636; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1976, c. 1, s. 84.

¹¹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 586.

¹¹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, c. 4, s. 556.

¹¹⁹ en-Nevevî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, s. 636.

1.5. Hz. Peygamber (a.s.) İle Ehl-i Kitap Arasındaki İlişkiler

İslam mesajı, ilk günden itibaren cihanşümul bir mahiyettedir. Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesinden bu yana İslam'ın getirdiği kardeşlik ilkesiyle yaşama, insanların zor zamanlarda bir arada yaşamalarının gerçekliğini ortaya çıkaran bir modeli temsil etmiştir. Öte yandan Yahudiler, Yesrib'de uzun zamandır devam eden çatışmalar içinde bulunan Arap kabileleriyle birlikte yaşamışlardır. Kabileler arasında meydana gelen bu savaşlar onların çıkarlarına uygundu.¹²⁰

İslam devleti, Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye göç etmesinden sonra kuruldu. Kısa bir sürede kurulan bu devletin başkenti Medine olmuştur. Bu yeni devletin reisi, ümmetin İmamı ve Allah'ın son elçisi olan Hz. Peygamber olmuş; her yeni kurulan devlette olduğu gibi bu devletinde temelleri olan toprak, halk, lider ve anayasa da kısa süre içinde tamamlanmıştır. Hz. Peygamber'in huzurlu bir toplum oluşturmak için hazırladığı bu anayasa barış temelleri üzerine inşa edilmiştir.

Hz. Peygamber'in hazırlattığı Medine vesîkası tarihteki ilk sivil anayasadır. O, Kur'ân ve Medîne vesîkasındaki hükümler çerçevesinde, yeni devletin unsurlarının hoşgörü ile bir arada bulunmasının temellerini atmıştır. el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) de ifade ettiği gibi Medîne vesîkasına çerçevesinde 'kentin sakinleri, din ve vicdan hürriyetine sahip olmakla beraber can ve mal güvenliğine de sahiptir' maddesine uygun bir devlet kurulmuştur. Buna ek olarak can, mal ve din bakımından müminlerle beraber Yahudilerde koruma altına alınmıştır.¹²¹ Bu anlaşmanın 26-33. maddelerine göre, Ehl-i kitap Müslümanlarla aynı haklara sahip olduklarına, 16. Maddeye göre ise onlara haksızlık yapılamayacağından söz edilmiştir. Bu anlamda Medîne vesîkası muhacir, ensâr, Yahudi, putperest ve diğer toplumları içine almaktadır. Dolayısıyla bu anlaşmanın asıl amacı şehirdeki toplum grupları arasındaki ilişkiyi düzenlemek olup, İslam medeniyetinin geçmişiine dair bir gurur kaynağı olmaktadır.

Dinî ilişkilere bakıldığında, Hz. Peygamber, şehrindeki Ehl-i kitaba doğrudan hitap etmekle birlikte onlara karşı iyi muamelede bulunmuştur. Onları tek tanrılığa, Allah'ın dinine davet etmekte tereddüt etmemiş; İslam'a zorla girmeleri girişimlerinde de bulunmamıştır. Medine anayasanın 25. maddesinde "Benî Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet teşkil

¹²⁰ Şeyh Mahmud el-Misrî, *Resûlullah'ın ashabı*, İstanbul: Kitap dünyası yayınları, 2016, c. 2, s. 42.

¹²¹ Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1976, c. 1, ss. 320-23; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye : Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, İstanbul: Kitabevi, 2002, s. 61.

eder. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir. Buna gerek mevlâları gerekse bizzat kendileri dahildir” ifadesi kullanılmıştır. İnsanın hak ve özgürlüklerini tanıyan İslam aynı şekilde dini bağımsızlıklarına da önem vermiştir: “*Dinde zorlama olmaz!..*” (el-Bakara 2/256) ve “*Sizinle din savaşı yapmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik etmenizi ve onlara eşit davranmanızı Allah size yasaklamaz. Eşit davrananları Allah elbette sever*” (el-Mümtehan 60/8). “*Bu gerçek sizin Rabbinizden gelmiştir; dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*” (el-Kehf 18/29) Zikredilen âyetlerden yola çıkarak insanların zorla Müslüman yapılamayacağı belirtilmiştir. Başka bir örnek de Hz. Peygamber’in Hayber fethinde Yahudilerden ele geçirilen Tevrat nüshalarını iade etmesidir.¹²² İslam tarihine bakıldığında İslam’ın hoşgörülü tutumunun etkileri, Müslüman ve Ehl-i kitap ilişkilerinde her zaman devam etmiştir.

Hz. Peygamber vahiy döneminde Ehl-i kitapla dine hiçbir fayda sağlamayan tartışmalara girilmesinden uzak durulmasını emretmiştir.¹²³ Huzurlu bir dünya kurmak amacıyla Kur’ân her zaman faydasız olan konulardan uzak durulmasını emretmektedir. Bu prensip, dünyada barışın kurulmasına katkı sağlar. Kur’ân Müslümanları Ehl-i kitapla olan ilişkilerinde “*Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitap ile en güzel yolla mücadele edip deyin ki; “Bizler; bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz (tanrılaştırılan şahsiyetlere ve din adamlarımıza değil) yalnızca O’na teslimiyet gösteren kimseleriz.*” (el-‘Ankebût 29/46) şeklinde yönlendirmiştir.

İslam, karşılıklı hoşgörü ve menfaata dayalı Müslüman-Ehl-i kitap ilişkilerini onaylarken Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlara karşı dost görünebileceklerine dair uyarıda bulunmakta¹²⁴ üzerine kötü niyetlerinin olabileceğini ifade ederek körü körüne dost edinilmemelerinin gerektiğini vurgulamaktadır.¹²⁵

Medine’de Ehl-i kitapla ilişkiler kurarak anlaşma yapan Hz. Peygamber güvenli bir ortam oluşturmuş olsa da daima dikkatli olmaya devam etmiştir. Müslümanları Ehl-i kitap karşısında sürekli uyaran Kur’ân-ı Kerîm onlara tâbi olmamayı istemiştir.¹²⁶

¹²² İbrahim Çalışkan, *İslâm Ceza Hukukunda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1986, c. VII, 316 y., s. 85.

¹²³ Muhammed el-Gazzâlî, *Müslümanın Ahlakı*, İstanbul: Nida yayıncılık, 2018, s. 42.

¹²⁴ el-Mâide 5/51

¹²⁵ el-Mâide 5/57

¹²⁶ el-Bakara 2/109, 120; Âl-i İmrân 3/100; en-Nisâ 4/44-45; el-Hadîd 57/16

İslam dini, kendilerine kitap verilenlerin kestiklerinin yenmesi ve iffetli kadınlarıyla evlenilmesini serbest bırakmış ve onlarla iyi ilişkilerin kurulması için gerekli ortamı hazırlamıştır. Bu toplumsal uzlaşıardan hareketle Müslümanlar gibi Ehl-i kitap da bulundukları ortam içinde kişisel ve toplumsal yaşam haklarına sahip olmuştur. Müslüman ve Ehl-i kitap kendi yaptıklarından sorumlu olmakla birlikte birinin sorumluluğunu diğerinin yüklenmesi mümkün değildir. Diğer hususlarda her iki tarafta yapılan sözleşmeye uygun adımlar atacaktır.¹²⁷

Siyasî ilişki bakımından Müslümanlar, Yahudilerin istedikleri her şeye sahip olma hakkını kabul etmiş ve mülklerine el koyma girişiminde bulunmamıştır. Müslümanlar gibi yaşamlarını sürdüren Yahudilerin, dış düşmanlardan korunması amacıyla birbirleriyle işbirliği yapmaları da sağlanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilere karşı eşitlik ilkesini göz önünde bulundurarak Yahudilere karşı yapılan adaletsizliklerin giderilmesiyle ilgilenmiştir.

Buna rağmen şunu zikretmek gerekir ki, Hz. Peygamber Mekke'deyken sayıları daha az olan Yahudiler¹²⁸ hiçbir şekilde Müslümanlara zarar verme fırsatı bulamadılar. Mekke'de Müslümanlara karşı en katı düşmanlığı gösteren ve İslâmiyet'e karşı çıkan Arap müşrikleri daima çeşitli yöntemlerle Müslümanlara işkence etmişlerdir. Öte yandan, Medine'deki Yahudiler İlâhî kitaba sahip olduklarından dolayı Müşriklerin yanında kendilerini övüyorlardı. Mesih'i beklenen bu Yahudiler, Müşrikleri Mesih'in kendileriyle beraber savaşa katılacağını söyleyerek tehdit ediyorlardı. Peygamberin, kendi içlerinden çıkmaması sebebiyle Medine'ye hicretten itibaren Müslümanlar'a karşı düşmanlık göstermeye başlamışlar ve zaman zaman zıtlaşmalarda bulunmuşlardı. Kur'ân'da Müslümanların en katı düşman olarak Yahudilerin gösterilmesi bu hususu daha da anlaşılır kılmaktadır.¹²⁹ Medineli Yahudiler, Müslümanların gücünü arttırdığını ve sürekli büyüdüklerini gördüklerinde, bu durumu basite almayarak düşmanlığa başvurarak bu yeni dini söndürmek ve Resûlullah'ı öldürmek maksadıyla münafıklarla beraber işbirliği yaparak her türlü komployu düzenlemişlerdi. Yahudilerin geçmişine bakıldığında böyle komplolar yani peygamber öldürme olayları çok yaygındı. Aynı davranışlarını Hz. Peygamber döneminde de devam ettirmişlerdi.

¹²⁷ Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı* : Darulislam, Darulharb, Darulsulh, İstanbul: Marifet Yayınları, 1982, s. 205.

¹²⁸ Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dini Yapı", s. 126.

¹²⁹ el-Mâide 5/87

İnsanî ilişkiler hususuna gelince, Hz. Peygamber zamanında Ehl-i kitapla alakalı birçok örnek kaynaklarda yer almaktadır. Bunlardan birkaç olayı dile getirmek bu ilişkiyi daha iyi anlamaya katkı sağlayabilir.

İlk olarak Hz. Peygamber'in Yahudi hastaları ziyaret ettiğini söylemek mümkündür.¹³⁰ Buna örnek olarak Hz. Enes'ten gelen rivâyet incelendiğinde, Hz. Peygamber kendisine hizmet eden Yahudi bir çocuğun hasta olduğu haberini aldığı anda ziyaretine gitmiş; ve çocuğa Müslüman ol deyince İslâmiyet'i kabul ederek son nefesini verdiği görülür.

İkinci ise, Ehl-i kitaba mensup birinin cenazesi geçtiği zaman ayağa kalkarak saygı göstermesidir. Her ne kadar cenaze için ayağa kalkma konusu âlimler arasında tartışmalı olsa da bu konuda ikna edici deliller bulunur. Hz. Câbir'in nakline göre, bir keresinde yanlarından bir cenaze geçtiğinde Hz. Peygamber'in ayağa kalktığını gören ashabı onunla beraber ayağa kalkmıştır. Ardından ashabı ona Yahudi cenazesi olduğunu bildirmesine rağmen bir cenaze gördüklerinde ayağa kalkmalarını emretmiştir.¹³¹

Üçüncü olarak onlara mali yardımda bulunulmasını ve komşuluk hakkına riâyet ederek iyilik edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Buna örnek olarak zikretmek gerekir ki, Mücahid'in nakline göre Abdullah b. Amr'ın ailesi için koyun kesilmiş, ardından eve gelince Yahudi komşusuna bunun etinden hediye verilip verilmediğini sormuştur. Aldığı cevaba karşılık olarak Hz. Cebrâil'in Hz. peygamber'e komşuluk hakkında çokca tavsiyede bulunduğunu söyleyince sanki komşunun varis kılınacağını işittiği bilinir."¹³²

Dördüncü ise Hz. Peygamber'in sünnetine binaen Ehl-i kitabı koruma konusunda savaşçı olmadıkları takdirde onlarla savaşmama ve onlara zarar vermeme hususunda Müslümanların uyarılmasıdır. Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'in "herhangi mü'min bir kişinin, muâhedeli bir zımmîyi haksız yere öldürdüğü takdirde kırk yıl uzaklıktan duyulan cennet kokusunu alamayacağını buyurduğunu bilmektedir!"¹³³ Hadisteki yer alan cennetin kokusu genel anlama sahip olmakla beraber belli bir zamana işaret eder.¹³⁴

Beşinci sırada Ehl-i kitap ile alım-satım akdi gelmektedir. Hz. Âişe'nin (r.a.) nakline göre Hz. Peygamber'in (s.a.) bir Yahudi'den bedelini bir müddet sonra ödemek üzere yiyecek

¹³⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. "Cenâiz", 1371

¹³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. "Cenâiz", Bir Yahudi Cenazesi İçin Ayağa Kalkan Kimse Bâbı

¹³² et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*. "Birr ve Sıla", 28.

¹³³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Diyât", Bir Zımmîyi Cürümsüz Olarak Öldüren Kimsenin Günâhı(nı) Beyân) Bâbı

¹³⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-lhtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2008, c. 13, s. 490.

(buğday) satın alınca demirden yapılmış zırhını rehin olarak bıraktığı söylenmiştir. Diğer bir rivâyette Hz. Peygamber'in Medine'de bir Yahudiye rehin olarak bıraktığı zırhının karşılığında ondan ailesi için arpa almış olduğu nakledilmiştir.¹³⁵ Diğer bir rivâyete göre, vefatına yakın bir zamanda Medine'de mukim bir Yahudi tüccara zırhını rehin bırakmış olup borç aldığı bilinir.¹³⁶

Altıncı ise, Müslüman ve Ehl-i kitap arasında hediyeleşmelerin görülmesidir. Esmâ bintü Ebî Bekr'in nakline göre, Hz. Peygamber zamanında Müşrik olan annesi birtakım hediyelerle yanına geldiğinde Esmâ, annesinin kendisiyle yakınlık kurması ve karşılık beklentesi olması üzerine Resûlullah'tan fetva istemiştir. Bu durumu olumlu karşılayan Resulullah annesine ilgi ve iltifat etmesi hususunda kendisine izin vermiştir.

Ehl-i kitaptan Hristiyan olanlar hususu gelince, Hz. Peygamber Mekke'deyken onlarla çok görüşme yapmamıştır. Sayı olarak bakıldığında Mekke'de fazla bir nüfusa sahip olmamakla birlikte daha çok Hristiyan inancının bilgi birikimine sahip din adamlarının olduğu görülür. Hz. Hatice'nin akrabası, semavî kitaplar konusunda bilgin Varaka b. Nevfel'in (ö. 610 m.) dışında bir kimse tanınmış olmasa da Arap müşriklerin köleleri olan bazı Hristiyan hizmetçiler vardı. Aynı şekilde Mekke dışındaki bölgelerde fazla Hristiyan bulunmamıştır.

Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar, İslam dini ve Hz. Peygamber hakkında oranın insanlarına bilgiler vermiştir. Bunun üzerine Habeşistan'dan 20 kişilik Hristiyan bir heyet Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olup olmadığını tespit etmek amacıyla Mekke'ye gelmiştir. Bazı kaynaklarda Mekke'ye gelen heyetin içerisinde Temîm'in de olduğu zikredilmektedir. Bu heyette bulunanlar Kur'ân tilavetini dinledikten sonra Müslüman olduklarına dair rivâyetler de vardır.

Medine'de yaşayan Hristiyanlara gelince, Ebu Âmir adlı Hristiyan bir keşişin varlığından bahsedilebilir. O, İslam karşıtı bir çok faaliyette bulunmuştur. Hz. Peygamber onu bu durumuna binaen fâsık olarak nitelendirmiştir. Bu şahsiyet Medine'ye hicretin ardından hızlı bir şekilde Mekke'ye kaçmıştır. İçinde biriktirdiği İslam düşmanlığı yüzünden 15 ya da 50 kişilik bir grupla Uhud savaşına katılmıştır.

Hicretten sonra Necran Hristiyanlarına mensup altmış kişilik bir heyetin Hz. Peygamberle görüşmek amacıyla Medine'ye geldiği kaynaklarda geçmektedir. Hz. Peygamber

¹³⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Buyû", Hz. Peygamber'in (a.s.) Veresiye Olarak Satın Alması

¹³⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Buyû", 33.

(a.s.) bunlara ayinlerini yapabilmeleri için kendi adını taşıyan camiye kullanmalarına izin vermiştir.¹³⁷ İmam İbn Kayyim el-Cevziye de (ö. 751/1350) Necrân Hristiyanlarından bir grup temsilcinin Hz. Peygamber (a.s.)'i ziyarette bulunduğunu zikretmiştir. Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002), kitabında Hristiyan Necran heyetinin bir gün ikindi vaktinde Medine'ye gelerek Mescid-i Nebevî'ye girdiklerini, ardından Hz. Peygamber ahabî ile namaz kıldığı sırada doğuya yönelerek ibadet etmeye başladıklarını, bunun üzerine bazı sahâbîlerin onların ibadet etmelerine engel olmak istediklerini fakat Hz. Peygamber'in onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsaade edilmesini emrettiğini zikretmiştir.¹³⁸ Daha sonra Hz. Peygamber, heyetin reisi olan Ebû Hârise ile vekili olan Abdü'l-Mesîh'i İslam'a davet etti. Ancak davetini kabul etmeyip o'nunla tartışmaya başladılar. Bu tartışmalar Hz. İsa, annesi Meryem ve İncil etrafında yapılmış; sonuç olarak Hristiyan inancının gerçek dışılığı ve yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Heyetle yapılan bu görüşme uzun süre devam ederek tarafların anlaşmazlığı sonucunda mübâheleye kadar varmıştır. Bu olay üzerine Âli İmran sûresinin 80 kûsûr âyeti indirilmiştir.¹³⁹

Hz. Peygamber zamanında Necran Hristiyanlarıyla Müslümanların sıkı ilişkileri vardı. Necran'a Hristiyanlarla alakalı olmayarak Halid b. Velid ve Ali b. Ebi Tâlib Talib komutasıyla iki sefer düzenlendiği bilinir. Günümüzdeki eserlerde Hz. Peygamber'in oradaki keşiflere gönderdiği mektup yer almaktadır.¹⁴⁰

Arap yarımadasına bakıldığında siyasî bir güç olarak mühim bir yere sahip olan aynı zamanda beyliklere de hâkim olan Bizans İmparatorluğunun nüfûzu altında birkaç kabîle de bulunmaktadır. Bunlardan Gassan, Tay ve Dûmetü'l-Cendel gibi kabileler Araplarla Hz. Peygamber'den önce ve sonra ticaret ve siyasî alanlarda çeşitli ilişkiler geliştirmişlerdi. Bu ilişkiler haricinde Müslümanların Medine dışında sınırlarının genişlemesi diğer devletlerin dikkatini çekmişti. Buna binaen Bizans kralı olan Heraklius Mediye'ye saldırmak amacıyla diğer Hristiyan Arap kabileleri bir araya getirerek Müslümanlara karşı savaş açmıştır. Buna karşılık olarak, Hz. Peygamber de ahabîyle istişare ederek onlara karşı Tebük gazvesi hazırlıklarına başlamıştır. Ancak iki güç arasında gerçekleşen bir savaş olmamıştır.

¹³⁷ Ahmed Deedat, *Araplar ve İsrail*, İstanbul : İnkılap Kitabevi, 1991, c. 96 s., s. 33.

¹³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi : Hayatı ve Faaliyeti*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980, c. 1, s. 920; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, s. 278.

¹³⁹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l Cevzî, *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1987, c. 1, s. 349; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, c. 2, s. 222.

¹⁴⁰ Hamidullah, *İslam peygamberi*, c. 1, s. 439.

Hristiyanlarla kurulan siyasî ilişkilerde Hz. Peygamber tarafından Necran ve civarında yaşayan Hristiyanlardan cizye alınması önemli bir yere sahiptir.¹⁴¹ Bununla beraber, tarihi açıdan bakıldığında, Hz. Peygamber'in barış yoluyla cizye aldığı yerler arasında Teyma, Bahreyn, Maknâ, Dûmetü'l-Cendel, Yemen de zikredilmektedir. Buna ilave olarak Müslümanların Necranlı Hristiyanlarla tarihteki ilk zimmet akdi yapması çerçevesinde Müslüman toplumun sahip olduğu bütün haklar onlara da tanınmıştır.¹⁴²

Sonuç olarak denilebilir ki gayri müslimler Müslümanlarla ilişkileri bakımından ele alınarak bir sıralamaya tâbi tutulduğunda hiç olmazsa ilk ve orta dönemlerde Hristiyanların, Müslümanlara Müşrik ve Yahudilerden daha yakın olduğu ifade edilebilir.¹⁴³

1.6. Hz. Peygamber (a.s.) ile Ehl-i Kitap Âlimleri Arasındaki Bilgi Teâtîsi

1.6.1. İmani ve İ'tikadî Konular

İ'tikadın birey ve toplum yaşamının üzerinde durulmasına gerek yoktur. Lakin ahlaki duygular insana din aracılığıyla kazandırılmaktadır. İnsani yasalar ve kurallar tek başına, insanları ahlaklı olmaya teşvik etme ve birbirlerinin haklarına tecavüz etmeyi önlemek için yeterli düzeyde değildir. Çünkü bu yasa ve kurallar daha çok kötülük edenlere ceza vermekle yetinmektedirler. Onların insanları uyarıcı iyiliğe, hayra ve ahlaki yönlendirici etkileri söz konusu değildir. Dolayısıyla da onlardan böyle bir görev beklemekte yanlış olmaktadır. Din ve din değerleri, ahlaki güzellikler, vicdan temizliği ve gönül arılığı kazandıran tek kaynaktır. Bu kaynaktan faydalananlar, vicdanında, kalbinde faruk (batıl-hak ile doğru-yanlış birbirinden ayırma) yer edinir. Yasalar ya da kurallar olsa da olmasada ya da yasalar ve kuralların temsilcileri bulsada bulunmasada dini değerlerle donanmış bir insan için farkı yoktur.

İ'tikad kavramı, “*Karar vermek, benimsemek, gönülden bağlanmak, gönülden benimseyerek doğruluğuna inanmak düğüm atmışçasına kesinlikle inanmak*” anlamlarını taşımaktadır. İman etmenin eş anlamlıdır. İ'tikad esasları ise: “*İslam'a inanan ve inançlarında şüpheye mahal vermeden kabul görülen değerler*” olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Osman Güner, *Resulullah'ın Ehl-i kitapla Münasebetleri*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1997, ss. 270-71.

¹⁴² Hamidullah, *el-Vesaiiku's-siyasiyye*, ss. 180-81.

¹⁴³ el-Mâide 5/82.

¹⁴⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassal Yeni Kelam İlmine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, ss. 22-25.

1.6.1.1. Hz. Peygamber'in Peygamber Olup Olmadığını Anlamak için Sorulmuş Üç Sual

Tefsir kaynakları incelendiğinde Mâide sûresinin 103. âyetinde Hz. Peygamber'le Ehl-i kitap arasında vuku bulan bir tartışmadan bahsettiği görülür. Âyetin meâli şu şekildedir: “Allah; bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar, kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.” Bu âyeti ele alan müfessirler aşağıda açıklanan rivâyeti bu âyet bağlamında ele alıp değerlendirmişlerdir.

Buna göre Yahudilerin, Hz. Peygamber gönderilmeden önce bir peygamber gönderileceğine dair bazı öngörülleri vardı. Kendi kitapları üzerinde yapmış oldukları incelemelerde, bu duruma dikkat çeken birtakım delillerin bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'in Allah tarafından görevlendirilmesine verdikleri yanıt olumsuzdu. Nitekim onlardan çok az bir kısmı İslam'a girmiş, diğerleri ise Müslümanlara karşı şiddet ve düşmanlık tavırları sergilemeye devam etmiştir.¹⁴⁵ Yahudiler ve Müslümanların birbirleriyle ilişki kurmaya başladığı süreçte meydana gelen bazı tikel olaylar dönemin atmosferini yansıtmaları açısından önemlidir. Bunun en önemli örneği olarak Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Müslüman olan Abdullah b. Selâm olayı gösterilebilir.

Hz. Peygamber'in Allah tarafından görevlendirilmesinden önce Medine Yahudilerinden biri olan Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğini öğrenmişti. Bunun üzerine peygamberliğini tespit etme amaçlı Hz. Peygamber'in yanına gelerek üç soru sormuştu. Bunlar: Kıyamet alametlerinin ilkinin ne olduğu, cennetteki ilk yemeğin hangisi olduğu ve çocuğun hangi sebepten ötürü babasına benzediği, hangi sebeple annesini soyuna çektiği sorularıydı ki o bunların cevabını ancak İlâhi vahye muhatap bir peygamberin bilebileceğine kanaat getiriyordu. Bu sorular kendisine yöneltilince Hz. Peygamber, cevapların Cebrâil tarafından kendisine iletildiğini bildirmiştir. Buna göre kıyamet alametlerinden ilkinin insanları doğudan batıya sürececek bir ateş olacağını,¹⁴⁶ Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemeğin balık ciğerinden sarkmış bir parça olacağını¹⁴⁷ ve çocuğun anne yahut babaya benzemesinin cinsi münasebette çiftlerden birinin suyunun diğerinin suyuna üstün gelmesine bağlı bulunduğunu

¹⁴⁵ Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 1. bs., İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016, ss. 366-67.

¹⁴⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2007, c. 7, s. 635.

¹⁴⁷ Ziyade ciğere asılı fakat ondan bağımsız bir fazlalıktır. Yiyecek olarak çok lezzetlidir. Onun en rahat yenilen ve en güzel sindirilen yemek olduğu da söylenir el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, 2007, c. 7, s. 635.

beyan etmiştir. Bu cevaplar üzerine Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik edip Müslüman olmuştur.¹⁴⁸

1.6.1.2. Yahudilerin Hz. Peygamber'i İnkâr Etmeleri

Yahudiler İslam davetiyle karşılaştıkları ilk günden itibaren Hz. Peygamber'i inkâr etmişlerdir. Esasında Kitab-ı Mukaddes'e göre Allah Resulü'nün dünyaya geleceğini biliyorlardı¹⁴⁹ ancak bu peygamberin İsrâil soyundan olmaması onlar açısından tam bir hayal kırıklığı oluşturmuştu.

Müsteşrik İsrâil Volfenson (ö. 1980) Yahudilerin siyasî, ticarî ve sosyal çıkarlarını ilgilendirdiği için İslâmî hareketten henüz Mekke döneminde haberdar olduklarını, davetin yüzünü Benî Hazrec kanalıyla Medine'ye çevirmesi üzerine ise Hazrecliler ile aralarında bulunan kin ve nefretin de tesiriyle Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın kolektif bir çalışmayla Benî Hazrec'i kontrol etmeye yönelik adımlar attığını belirtmiştir.

Yine ona göre Mekke döneminde indirilen Kur'ân âyetleri, İsrâiloğullarından Tevrat'ı bilenlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetinin gerçekliğinden haberdar olduklarını ortaya koymuştur. Şuarâ sûresinin 26. âyetinde geçen ve Mekke Müşriklerinin Yahudilere, gelmesi beklenen peygamberin hususiyetlerini sorup onlardan merak edilen cevapları almaları, Yahudilerin Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü hak peygamber olduğunun bilincinde olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁰

Şöyle ki: İbn İshâk'ın rivâyetine göre Kureyşliler Hz. Peygamber'in durumuyla ilgili bilgi almak ve ona fikri olarak karşı koyabilmek için Yahudi âlimlerle görüşmek üzere Nadr b. Hâris (ö. 2/624) ve Ukbe b. Ebû Muayt'ı (ö. 2/624) Yesrib'e göndermişlerdir. Heyet Yesrib'e yanına vardığında Yahudilere Hz. Peygamber'in çok iddialı sözler sarf ettiğini ifade ederek kendilerine denilenlerden bir kısmını bilginlere iletmiştir. Bunun üzerine Yahudi bilginler, Resûlullah'a üç soru sormak istediklerini, bu sorulara doğru cevaplar verdiği takdirde peygamberliğini kabul edip ona tâbi olacaklarını, cevap vermemesi durumunda ise

¹⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. "Ehâdisi'l-Enbiyâ", Yüce Allah'ın Şu Kavli Bâbı: "Hani Rabb'in meleklerle; Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. Melekler de: Biz seni hamdinle tesbîh ve seni takdis edip dururken orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah da: Sizin bilmeyeceğinizi herhalde ben bilirim, demişti" (el-Bakara, 2/30); "Menâkıbi'l-Ensâr", 3986

¹⁴⁹ Süleyman Feyzullahoğlu, Murat Balıbey, *Kâinatın Efendisi*, İstanbul: Nuh Yayınları, t.y., s. 57.

¹⁵⁰ İsrâil Volfenson, *Câhiliye ve İslam'ın Doğuşu Sırasında Arap Ülkelerindeki Yahudi Tarihi*, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmе li't-Telif ve'n-neşr, 1927, ss. 106-8.

yalancılardan sayılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁵¹ Zira onlara göre bu soruların cevabını bir peygamberden başka kimse bilemez. Yahudilerden almış oldukları soruları Mekke’de Allah Resûlü’ne yönelten müşrikler, ondan Tevrat’ta olan cevapları almışlardır. Bu hadise Kehf suresinin nüzulüne sebep olmuştur.¹⁵²

İbn Kesîr (ö. 774/1373), “Onlar ki; yanlarındaki İncil ve Tevrat’ta bulunanları, okumaya yazma bilmeden önemli mesajlar ileten Hz. Peygamber’e tâbi olurlar” âyetinin, Yahudilerin Mekke döneminde Allah Resulü’nün hak nebi olma durumunu bildiklerine dikkat çektiğini ifade etmiştir.

Hiz. Peygamber’in Yahudi toplumunu İslam’a davet etmesi neticesinde kendilerinin de çok övündükleri Abdullah b. Selâm Müslüman olmuştur. Abdullah b. Selâm’ın Müslümanlığı benimsemesini kabullenemeyen Yahudiler, onun yalancı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵³

Başka bir rivâyette ise Yahudiler: “*Böyle bir şeyden Rabbim onu korusun!*” demişlerdir. Abdullah da onlara karşı çıkıp kelime-i şehadet getirmiştir. Onlar da: “*O bizim şerlimizdir, şerlimizin oğludur!*” diyerek, İbn Selâm hakkında türlü iftirallarda bulundular.¹⁵⁴

1.6.1.3. Meleklerle Düşmanlık Edenlerin Durumuyla İlgili Mesele

Hiz. Peygamber ile Yahudiler arasında vahiy meleği Cebrâil üzerinden bir tartışma vuku bulmuştur. İbn Abbas’ın nakline göre Yahudiler Hiz. Peygamber’e vahyi Cebrâil’in getirdiğini öğrendiklerinde bunu kabullenmemişler ve İlâhi vahyi inkârlarında bir bahane olarak kullanmışlardır. Zira onlara göre Cebrâil yeryüzüne kıtlık, kuraklık ve savaş indiren bir azap meleğidir. Bu sebeplerden ötürü uğursuz saydıkları ve düşman gördükleri bu meleğin ilâhi vahyi taşımaya ehil olmadığını iddia etmişlerdir. Şâyet vahyi indiren melek Mikâil olsaydı –ki onlara göre Mikâil bolluk ve rahmet meleğiydi- Hiz. Peygamber’i tasdik edeceklerdi.¹⁵⁵

Allah Resûlü onların bu iddiasına vahiyle cevap vermiştir. Mevzu ile ilgili nazil olan el-Bakara sûresinin 97 ve 98. âyetlerinde mealen şöyle buyrulmuştur: “*De ki: Her kim*

¹⁵¹ Selçuk Yıldırım, *Kur’ân Âyetlerinden Vahiy Öyküleri - 1*, İstanbul: Zafer yayınları, 2007. Üç sual madde.

¹⁵² İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 1992, c. 1, ss. 210-11.

¹⁵³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*. “Menâkıbü’l-Ensâr”, 45- Peygamber (s.a.v) ile Sahâbîlerinin Medine’ye Hicret Etmeleri Bâbı.

¹⁵⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*. “Ehâdisi’l-Enbiyâ”, Yüce Allah’ın Şu Kavli Bâbı: “Hani Rabb’in meleklerle; Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti. Melekler de: Biz seni hamdinle tesbîh ve seni takdis edip dururken orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacağın? demişlerdi. Allah da: Sizin bilmeyeceğinizi herhalde ben bilirim, demişti” (el-Bakara: 30).

¹⁵⁵ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesai*, Vaduz: Cem’iyyetü’l-Meknezi’l-İslâmî, 2000.

(Muhammed'e vahiy getiren) Cebrâil'e düşmansa, şüphesiz, o, bu mesajı senin kalbine - önündeki (kitap)ları doğrulayıcı ve müminlere de kılavuz ve müjde olarak- Allah'ın izniyle indirmektedir (kendi insiyatifiyle değil...). Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine; Cebrâil'e ve Mikâil'e düşmansa, Allah da elbette inkârcı nankörlerin düşmanıdır. ”

Mezkur âyetin tefsirinde Yahudilerin Cebrâil'i hangi sâikle düşman saydığına dair âlimler tarafından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bir yoruma göre onların bu düşmanlığı gütmesinin sebebi Cebrâil'in, peygamberliğin Yahudiler arasında devam ettirilmesi emrine muhalif olarak vahyi onlardan başkasına aktarma yoluna gitmiş olmasıdır. Bir başka değerlendirmeye göre ise Cebrâil'in Yahudilerin sırlarını açığa çıkarması onu düşman saymalarına sebebiyet vermiştir.¹⁵⁶

İbn Âşûr (1973 m.) âyeti yorumlarken “Allah'tan gönderilen bir melek olduğunu bilmelerine rağmen ona inanmamaları şaşırtıcı bir durumdur” ifadesini kullanarak meseleyle ilgili hayretini dile getirmiştir.¹⁵⁷

1.6.1.4. Ruhun Mahiyeti

Hakikatını sadece kendine ayırdığı ruhu, Allah'tan başka kimse bilemez. Ruh ve nefsin manası aynıdır. O ikisi eş anlamlı iki kelimedir. Böyle olduğu müddetçe akıl ve bedene hükmetme konusunda o iki kelimenin hangisinin daha güçlü olduğu söylenemez. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ifade ettiği gibi bedeni ölümle terk eden; onun düzenleyicisi olan ruh, ona üflenmiştir. Aynı şekilde nefis de bedenden ölümle ayrılır. Hz. Peygamber uyuduğunda namaz vakti geçtiği için şüphesiz ki Allah ruhları dilediği gibi alır; dilediği gibi de iade eder demiştir. Ardından Hz. Bilâl (ö. 20/641), “Ey Allah'ın Resulü! Senin başına gelen şey benim de başıma gelmiştir.” demiştir. Âyette de; ‘ruh’ları öldükleri sırada, ölmeyenleri de uyurlarken almakta; ölmesine hükmettiklerini nezdinde alıkoyup diğerlerini belli süreliğine salıvermektedir...” (es-Zümer 39/42) buyrulmaktadır.¹⁵⁸

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) âyetin tefsirinde ele alınan ruh kavramıyla alakalı şunları söylemiştir: Ruh, Allah'ın bedenlerde meydana getirdiği bir yaratmadır. Allah, ruhla bedeni

¹⁵⁶ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 362.

¹⁵⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tahrîrû'l-Ma'ne's-Sedîd ve Tenvîrû'l-'Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984, c. 1, s. 519; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vesît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. bs., Kahire: Matbaatü'l Risâle, 1987, c. 1, s. 283.

¹⁵⁸ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, Medine: Mecme'u'l-Melik Fahd, 1995, c. 9, s. 289.

canlandırmış, ilim öğretmiş ve kudret vermiştir. Ruhu üstün sıfatlar ve yüce ahlaki değerler üzerine inşa etmiştir. İnsanoğlunun eksikliğinden dolayı onu zıtlarıyla karşılaştırmıştır. Kul ruhu inkâr etmek istediğinde onun belirtilerinin yansımalarını bile ortaya çıkmaya güç yetiremez. Aynı şekilde ruh kendi içinde olduğu halde onu bilmek istediğinde acziyetinden dolayı bunu gerçekleştiremez.¹⁵⁹

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre Yahudilerle Hz. Peygamber arasında ruhun mahiyetiyle alakalı bir konuşma gerçekleşmişti. Konuşmanın içeriğinde Yahudiler'in Hz. Peygamber'e ruhun mahiyetiyle alakalı soru sorulup sorulmaması gerektiği dikkat çekmektedir. Kendi aralarında tartışıp düşüntükten sonra Hz. Peygamber'e hitaben "Bize ruhun mahiyetini söyle!" dediler. Bunun üzerine bir müddet bekleyen Hz. Peygamber cevap olarak "*Sana (vahyin kaynağı olan) ruhu soruyorlar. De ki: Ruh, benim Rabbimin 'emr'indendir; (ey soru sahipleri! Bu konuda) size çok az bilgi verilmiştir.*" (el-İsrâ 17/85) âyetini söylemiştir.¹⁶⁰

1.6.1.5. Ölülerin Konuşması

Ölen kişi, hayatını geçirdiği dünyadan başka bir dünya olan berzah alemine geçmektedir. Bu görünmeyen alem hakkında ilâhi vahyin dışında bir yolla bilgi sahibi olunamaz.

İbn Ebi Nemle'nin babasından rivâyet olunduğu üzere; Hz. Peygamber'in yanında bir Yahudi varken, oradan bir cenaze geçmesi üzerine Yahudi, kendisine ölülerin konuşup konuşmadığını sorduğunda Hz. Peygamber bu meseleyi en iyi Allah'ın bilebileceğini söylemiştir. Yahudi bu söze cevaben meseleyle alakalı bilgi sahibi olduğunu öne sürerek ölülerin konuşabileceğini dile getirmiştir. Bu esnada Allah'ın Resûlü ahabına Ehl-i kitabın bu nevi sözleriyle ilgili ne tasdik ne de inkâr yoluna gidilmesini uygun bulmadığını beyan etmiştir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalındığında yalnızca Allah'a ve kendisine vahiy indirilen o peygambere iman edildiğini söylemenin münasip olacağını dile getirmiştir. Böylelikle vahiy kaynaklı olduğu iddia edilen o söz şâyet asılsızsa tasdik edilmemiş, doğru ise inkâr edilmemiş olacaktır.¹⁶¹

¹⁵⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c. 3, s. 215.

¹⁶⁰ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Allah'ın Kitâbına ve Peygamberin Sünnetine Sımsıkı Yapışıp Tutunmak", 4.

¹⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Şehadât", 29; "Tefsir", Sûre (2) 11; "Kitap ve Sünnete Sımsıkı Yapışmak", 25; "Tevhid", 51; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Cidde: Darü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998, "İlim", 2.

Rivâyette bahsi geçen Yahudinin Hz. Peygamber'e "Ölüler konuşur mu?" şeklinde yönelttiği soru, "Sorulan sorulara cevap verebilir mi?" olarak anlaşılmıştır. Çünkü Tevrat'ta, ölmüş birisinin kabirde Nekir ve Münker tarafından sorguya alınacağı yazmaktadır. Aynı şekilde Yahudi inançlarına göre ölülerin kabrinde konuşma imkânı vardır.¹⁶² Bahsedilen Yahudi yukarıda zikredilen soruyu Hz. Peygamber'e yönelttiğinde bu konuda bir vahiy gelmediğinden herhangi bir cevap vermemiştir. Bu olaya şahitlik eden ashabına da rivâyette geçen Yahudinin verdiği cevabın Kur'ân'a dayanmamasından ötürü onaylanmamaları ve dikkate almamaları gerektiğini belirtmiştir. Bu olayda Hz. Peygamber'in bilgi kaynağı olan vahyin gelmemesi üzerine konu hakkındaki bilginin en iyisini Allah'ın bileceği ifade edilmektedir. Yahudinin Tevrat'tan aldığı ve delil olarak sunduğu görüşün ise şüpheli olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Yahudilerin bu gibi sözlerinin karşısında sessiz kalmanın en doğru tavır olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.¹⁶³

1.6.1.6. Kıyamet Günü ve Âhiret Hayatı

Kıyamet, semavî dinlerde imanın temel esaslarından birisi olarak kabul edilmesinden dolayı konu olmasının yanı sıra varlığının inananlar için ebedi hayatlarını ilgilendiren en önemli noktadır. Yahudilerin inancına göre öteki dünyanın başlangıcı Filistin topraklarında olacaktır.¹⁶⁴ Yahudilerin, cennete yalnızca Yahudi olanların girebileceğine dair i'tikadları Kur'ân tarafından reddedilmiştir. Bakara sûresinin 94. âyetinde Yahudilere meydan okunarak şâyet bu i'tikadlarında samimiyseler iddialarını ölümü temenni ederek ispatlamaları talep edilmiştir.

Yahudiler Tevrat'tan ahiret hayatı ile ilgili edindiği 'bilgi'leri Hz. Peygamber'deki bilgilerle kıyaslama yoluna giderek kendince Kur'ân vahyinin doğruluğunu tespit etmeye çalışmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Sevbân'dan nakledilen rivâyeti zikretmek uygun olacaktır. Rivâyete göre Yahudinin Allah Resûlü'ne yöneltmiş olduğu ilk soru yerlerin ve göklerin değişime uğrayacağı gün insanların nerede olacağıdır. Allah Resûlü bu suale köprünün önünde ve karanlıkta olacağı cevabını vermiştir. Sorulan ikinci soru bu köprüden ilk kimlerin geçeceğiydi. Hz. Peygamber cevap olarak muhacirler ve yoksulların köprüden öncelikle geçenler olacağını bildirdi. Üçüncü olarak da cennette ne yenip ne içileceği

¹⁶² İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü : Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003, ss. 265-67.

¹⁶³ Uraler, *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yönelttikleri Sorular*, s. 221.

¹⁶⁴ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 374.

sorusu soruldu. Resûlullâh yiyeceğin cennetin çevresinde otlayan öküzlerden temin edileceğini içecek olarak ise insanların selsebil kaynağını kullanacağını haber vermiştir. Yahudinin verilen cevapları tasdik edip onaylaması her iki dinin aslı itibariyle aynı ilâhi kaynaktan beslendiğini göstermektedir.¹⁶⁵

Kur’ân’da ahiret hayatından bahseden âyetlerin lafzi özellikleri, fiziki tanımlamalara sahip muhtevası ve üslubu dikkate alındığında ulemânın kahir ekseriyetinin ifade etmiş olduğu gibi haşrın ruhanî değil cismani olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

1.6.1.6. Kıyamet Günü Yerler ve Gökler

İnsanların gaybî konulara ait kıyamet günü ve olaylarını anlama üzerine akıl yürütme gücü bulunmamaktır. Allah’ın seçtiği peygamberlere verdiği bilgilerle gerçeğine haberdar olmaktadır. Hz. Peygamber’in döneminde de çağdaşı Ehl-i kitap, kıyamet gününe inanan kişilerdi. Ancak Yahudi ve Hıristiyanların verdiği ‘bilgi’ler farklılık göstermektedir.. Yahudi kitaplarında kıyamet günü veya olaylarının net alametleri veya açıklamaları yok gibi görünürken Hıristiyanlık’ta kıyamet günü Mesih’in ikinci gelişi sonrası gerçekleşeceği bilgisi verilmektedir.¹⁶⁶

Burada öte dünyanın bir parçası olarak söz konusu kıyamet gününde yerlerin ve göklerin durumu Hz. Peygamber ile Ehl-i kitabın bilgi alışverişi esnasında Yahudinin ahiret tasavvuru anlaşılmaktadır. Abdullah b. Abbas’ın aktardığı rivâyete göre bir Yahudi Hz. Peygamber’e uğradığında kendisini “Ey Yahudi!” diye çağırarak onlara bazı şeyleri anlatmasını istemişti. Yahudi ise Hz. Peygamber’e “Ey Ebü’l-Kasım!” olarak hitap etmiş olup ardından Kıyamet gününde Allah’ın gökleri bir parmağı, yerleri bir parmağı, denizleri bir parmağı, dağları bir parmağı ve diğer yaratıkları bir parmağı üzerinde taşımasının nasıl olacağını sormuştur. Rivâyette ise râvinin küçük parmağından başlayarak sırayla baş parmağına gittiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Allah *“Allah’tan başkasına kulluk edenler, Allah’ı gerçek bir şekilde tanıyamadılar...”* (ez-Zümer 67) âyetini indirmiştir.¹⁶⁷

“Tüm dünya O’nun avuçları içindedir.” cümlesi temsil kabilinden olup kıyametten sonra dünyada yalnızca Allah’ın hakimiyetinin olacağına, artık ne bir beşerin ne de başka bir

¹⁶⁵ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hayz”, 34.

¹⁶⁶ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 373.

¹⁶⁷ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 41 Zümer sûresinden tefsir edilen âyetler; Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tefsîr”, 39- ez-Zümer sûresi, (Âyet: 67); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Sıfâtü’l-Kıyâme ve’l-Cennet ve’n-Nâr.

canlının faaliyetinin, etkisinin ve gücünün olmayacağını açıklamaktadır. Aynı zamanda kıyametin kopması ile yerin hareketinin duracağını ve tüm niteliğini kaybedeceğini işaret etmektedir. Örneğin yer çekimi gücünün olmaması, yaşam ve yaşamın devamlılığını sağlayan olanakların yok olması nedeniyle dünya işlevsiz hale dönüşecektir.¹⁶⁸

Bazı rivâyetlere göre kıyametten sonra yerkürenin İlâhi güç karşısındaki durumunu hardal tanesine ya da avuç içindeki cevize benzetmişlerdir.¹⁶⁹

Genel bir temsili ifade olan “*Göklerin ve yerin Rabbin kudret eliyle bükülüp, dürülmesi*” de kıyamaet esnasında yalnızca yer yürenin değilde göklerin ve gök cisimlerinin de düzeninin de alt üst olacağı ifade edilmiştir. İlâhi güç karşısında evrenin büyüklüğünden dahi söz edilemez.

1.6.1.8. Cehennem Bekçi Sayısı

Kur’ân’da birçok yerde yüce Allah nasıl doğrular için cenneti yarattıysa, kafirleri için ateşi yarattığını belirtmiştir. Geçmiş peygamberlere cehennem hakkında yöneltilen şüpheler gibi Ehl-i kitabın bir grubu Hz. Peygamber’e vahiy indiği zaman mücadelelerinin bir aracı olarak sürekli tartışma yapmışlardı.

Câbir b. Abdillâh’ın nakline bakıldığında, Yahudiler’in bir grubu Ashab-ı Kirâm’a cehennemin bekçi sayısının kaç olduğunu bilip bilmediklerini sorduklarını anlamaktadır. Sahâbîler yanında cevâbı bulunmadığı zaman Hz. Peygamber’e başvuracağını söylemiştir. Öte yandan bir kimse Hz. Peygamber’in yanına gelip ashabı cevap veremedikleri için kendilerini galip geldiğini söylemiştir. Bunun üzerinde Hz. Peygamber bir kavme bilmediği şey sorulunca cevap veremediği zaman peygamberine başvuracağını söylediğinde nasıl onlara galip gelineceği hakkında tepki göstermiş ardından Hz. Peygamber, kendisine geleceklerini söylemiştir. Aynı şekilde Yahudilerin buna benzer soruları geçmiş peygamberlere sorduklarını izah etmiştir. Olayın devamında Yahudiler “*Cehennem bekçilerinin sayısı kaçtır*” diye sordular. Hz. Peygamber cevabında “*bir kere on bir kere de dokuz olmak üzere on dokuzdur*” demiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Sadrettin Gümüş v.dğr., *Kur’ân Yolu : Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, c. 4, ss. 633-34.

¹⁶⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, c. 24, s. 25.

¹⁷⁰ et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 77- Müddessir suresinden tefsir edilen âyetler

Cehennemde yer alan melek sayısının 19 olduğu Kur'ân'da da ifade edilmektedir.¹⁷¹ Chennem bekçileri bağlamında Müddessir Sûresi'nin 30. âyetinde sadece onların meleklerden oluştuğu ve 19 sayısının inkârcılar için bir sınav nedeni olduğunu ifade ettikten sonra Allah'ın ordularının sayısının yalnızca kendisinin bildiğini bildirir ki bundan da 19 meleğin cehennemde bekçilik yaptığı neticesi çıkartılabilir. Âlimler de 19 meleğin azap meleklerinin başında olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

1.6.1.9. Cennette Yenilip İçilen Şeylerin Vücuttan Çıkması

Dünya hayatında insanlar yenen yemekten fayda temin etme ve öğütülen gıdanın vücuttan sağlıklı şekilde atılabilmesi için sindirim ve boşaltım sistemine ihtiyaç duyarlar. Buradan yola çıkarak cennette de bu ihtiyaçların hasıl olabileceği akla gelebilir. Oysa durum böyle değildir. Ebedi saadet yuvası olan cennet insan için her türlü meşakkatten arındırılmış bir mekândır.

Yahudi inançlarına göre cennet dünya hayatı gibi değildir ve cennette, dünyada olduğu gibi yeme-içme; evlilik, üreme; ticaret; nefret ve kıskançlık gibi hususlar yoktur. İyi iş yapanlar başında bir taçla oturacaktır.¹⁷²

Rivâyete bakıldığında Yahudi cennet ehlinin yeme-içme durumuna dair sorusuna cevap almasının ardından yenip içilen bu gıdaların vücuttan nasıl atılacağını da sormuştur. Hz. Peygamber de cennet ehlinin tuvalet ihtiyacı olmayacağını beyan etmiş, vücuda alınan besinlerin ciltten miske benzer bir koku ve tatlı bir geçirti ile çıkacağını dile getirmiştir.¹⁷³ Bu hususta da Yahudi, Allah Resûlü'nden işittiklerini tasdik etme yoluna gitmiştir.¹⁷⁴

1.6.1.10. Cessase Kıssası

Kıyamet alametleri hususunda Cessase hadisi meşhurdur. Hz. Peygamber'in bu hadisi ashabına minberden anlattığı bilinmektedir.¹⁷⁵ Hadisi, Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mâce ve İbn Hanbel tahrîc etmiştir. İslamla şereflendirilmeden önce Hiristiyan ve Filistinli Temîm

¹⁷¹ Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995, c. 4, s. 367.

¹⁷² Taşpınar, *Duvarın öteki yüzü*, s. 301.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1995, c. 4, s. 367.

¹⁷⁴ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. bs., Ankara: Ocak Yayınları, 1993, s. 250.

¹⁷⁵ Mahmut Yeşil, "Temîm ed-Dârî Ve Rivâyetleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 21 (2006), s. 112.

ed-Dârî başlarından geçen bir deniz gezisini anlatmaktadır. Kaynaklarda deniz yolculuğuna Temîm, Lahm ve Cüzam kabilesinden otuz kişi katıldığını geçmektedir.

Binmiş oldukları geminin denizde sallanması ve batma tehlikesi olmasından dolayı kayıklarla bir adaya çıkarlar. Adaya çıktıklarında karşılarında hayvana benzeyen ve kıllı bir yaratık çıkar. Bu yaratık kendisini Cessase olarak tanıtmaktadır. Deccal'a yaverlik yapmaktadır. Cessase, Deccal'ın gözcüsü ve kılavuzudur. Gelenleri ona getirir. Deccal ise şeytana benzerken, Cessase kıllı bir hayvana benzemektedir. Gelen yolcuları ve onlar üzerinden dünyanın halini öğrenirler.¹⁷⁶

1.6.2. Fıkîh Meseleler

Fıkîh kavramı Kur'ân'da yirmi yerde farklı fiil kalıpları ile geçmekte ve genellikle “herhangi bir şeyi tam ve iyi anlamak, akletmek ve bir şeyin hakikatini bilmek, kavramak” şeklinde kullanılmaktadır. Bu âyetlerin birisinde “fî'd-din” kaydı (et-Tevbe 9/122) yani “dinde derin bilgi sahibi olmak” biçiminde anlamlandırılmıştır. Hadislerde yer alan fıkîh sözcüğü ve çeşitleri, mutlak olarak ifade edildiğinde kelime anlamı “doğru, iyi ve derinlemesine kavrayış ve bilgi ” anlamına gelmesi, “fî'd-din” kaydı ile kullandığında da Kur'ân ve din konusundaki bilginin kastedildiği görülmektedir.

1.6.2.1. Zina Eden Ehl-i Kitaba Verilecek Ceza

Kur'ân'da “Yaklaşmayın” emri ile yasaklanan zina suçu gene onun emriyle “Alenen bir hayasızlık ve çok kötü bir yoldur” olarak ifade edilmiştir. Âyetlerde zina etmemek müminlerin bir niteliği olduğunu belirtilmiş olup, emre uymayanların ağır bir azaba uğratılacağı, kıyamet gününde cezalarını misli misli arttırılacağı belirtilmiştir.

Hiz. Peygamber tarafından yasaklanan zina suçu, İslam öncesi bütün toplumlarda ve dinlerde bir suç olarak sayılmış ve bu suçu işleyenlere farklı biçimlerde cezalar verilmiştir.

Kavram olarak zina, dini bir nikah olmadan, kadınlarla ilişkiye girmek olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁷ Hukuki olarak mezhepler arasında kapsamında farklı anlamlarda yüklenmiştir. el-Kâsânî'ye (ö. 587/1191) göre “Müslümanların, İslam ülkelerinde, nikah ve

¹⁷⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Fiten”, 119; et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Fiten”, 66; es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Melahim” 15.

¹⁷⁷ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Elfâz*, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1992, s. 384.

mülkiyet şüphesi olamadan, karışıklıktan uzak bir biçimde, kendi iradesi ile kadınla, normal yolla yapılan haram ilişkidir.”¹⁷⁸

Bu açıklamaya göre cesetle, hayvanlarla, aynı cinsler arasında, zorlamayla olan ilişkilerle normal yol dışındaki ilişkiler zina tanımlaması dışında bırakılmaktadır. Hanefilere göre tanım dışarısında kalan bu ilişkiler, günah olarak nitelendirilmiş, yetkili otoriteler tarafından belirlenmiş caydırıcı cezalar uygulanması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Diğer mezheplerde ise kapsam genişletilip, hayvanlarla, aynı cins ve anal yollardan yapılan eylemler zina olarak değerlendirilmiştir. Bunları yapan suçlulara had cezası öngörülmüştür.

Hiz. Peygamber döneminde zina cezası uygulandığına dair birçok rivâyet bulunmaktadır. O zamanki zina suçu sebebiyle Ehl-i kitap bir kadın ve erkeği cezalandırılmıştır. Bu olay üzerine el-Maide sûresinin 43-46. âyetleri inmiştir.¹⁷⁹

Rivâyete bakıldığında Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre, birtakım Yahudilerin Resûlullah'a gelmiş olup ona içlerinden bir erkekle bir kadının zina ettiğini bildirmişler. Resûlullah onlara Tevrat'taki hükmünü sorunca değnekle dövüleceğini yanıtlamışlardır. Abdullah b. Selâm ise yalan söylediklerini belirterek başka bir hüküm olduğunu ifade etmiştir. Ardından Hiz. Peygamber Tevrat'ı getirterek bir Ehl-i kitap âliminin okumasını istemiştir. Okuma esnasında Recm âyeti gizlenirse Abdullah b. Selâm itiraz ederek elini kaldıracağını söylemiştir. Durum bu şekilde devam edince elini kaldırınca recm âyeti görülmüştür. Yahudiler ise Hiz. Peygamber'e Abdullah b. Selâm'ın doğru söylediğini ve âyetin varlığını belirtmişlerdir. Sonunda Hiz. Peygamber Recm hükmünün uygulandığını zikretmiştir.¹⁸⁰

1.6.2.2. Selef Akdi Hususu

Selem veya selef, para peşin mal verseye olmak üzere bir malı satmaktır. Hiz. Peygamber, Medine devrinde Müslümanların tarım ürünlerini peşin bedel karşılığında bir, iki

¹⁷⁸ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1997, c. 7, s. 33.

¹⁷⁹ Uraler, *Hiz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*, s. 311.

¹⁸⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Menâkıb”, 27 (el-Bakara 2/146); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994, “Hudud”, 1. Recm (Taşlayarak Öldürme Cezası) İle İlgili Hükümler.

veya üç yıllık vadeyle sattıklarını görmüş ve onlara, “Kim bir şeyde selem yaparsa belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın” demiştir.¹⁸¹

Abdullah b. Selâm'ın nakline göre Hz. Peygamber yanına bir adam gelip yeni Müslüman olan birkaç Yahudi'nin aç kaldıklarından dolayı mürted olacakları korkusunu bildirmiştir. Ardından Hz. Peygamber bir Yahudi ile fiyat ve vadeyi belirleyerek selem akdini gerçekleştirmiştir. Fakat belli bir yer olmayacağı koşuluna bağlanmıştır.¹⁸²

Selem akdi tüm mezhepler tarafından caiz görülmekle birlikte, şartları hususunda farklı görüşler mevcuttur. İbn Abbas'ın aktardığına göre, Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman, Medineliler meyvelerinin bir sene, iki sene süre zarfında selem sureti ile alışverişini yapmaktaydılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hurmada selem yoluyla satış yapmak isteyen kişinin, tartısını ve ölçüsünü belli bir vadeye kadar selem akdi yapacağını buyurmuştur. Sonra da Müminlerin birbiriyle belirli bir vade için borç verdiğini yazacağı (el-Bakara 2/282) âyeti indirilmiştir.¹⁸³

Âyetten Selem bir tür borç çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyet borç vermeyi caiz kılar. Arazi sahipleri, esnaflar, sanatkârlar ve diğerleri seleme gereksinim duymaktadır. Bunların bazılarının mala bazılarının da paraya ihtiyacı vardır. Bunlara genelde borç verilmez. İşte bu sebeple şariat seleme izin vermiştir. Selem sayesinde mallar korunur, ticaret hayatı canlanır, mallar kolayca elde edilir, insanların para ve mal gereksinimleri karşılanır.

1.6.2.3. Cuma Günü Elbisesi

Hz. Peygamber, Müslümanların bayramı olan cuma günlerinde güzel giyinmeleri için ayrı bir elbise almalarını önermiştir. Abdullah b. Selâm'ın naklinde Hz. Peygamber'in iş elbisesi dışında cuma günü giyme amaçlı bir takım elbise alınmasına izin verdiği görülmüştür.¹⁸⁴

Rivâyetlere bakıldığında, bu tavsiye maddî olanakları olanlar için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tavsiye bayram günleri için de geçerli olmaktadır. Hz Peygamber,

¹⁸¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Selem”, 1, 2, 7; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Müsâkât”, 128.

¹⁸² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Ticârât”, 59.

¹⁸³ Bkz. İbn Kesir'in bu âyet hakkındaki yorumu.

¹⁸⁴ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “İkâmetü's-Salât”, 83.

bayram ve Cuma günlerinde en güzel kokularını sürmüş, en güzel sarıkları takmış ve en güzel elbiselerini giymiştir.

1.6.2.4. Ölmüş Hayvanlar

İslam dinine göre, Allah'ın adıyla kesilme yolu dışında başka şekilde ölen hayvanın yenmesi yasaklanmıştır. Bunun tam karşısında Yahudi görüşleri bulunmaktadır. Onlara göre, başka yollarla öldürülmüş hayvan, Allah'ın öldürdüğü hayvan olarak saymakla birlikte ondan yenmesi caizdir.¹⁸⁵ Diğer taraftan, kendilerinin kestikleri veya öldürdükleri hayvanın eti haram kılınmıştır. Böyle bir durumda Hz. Peygamber'in ne diyeceğini öğrenme amaçlı geldiklerine dair rivâyet vardır.¹⁸⁶

Abdullah b. Abbas'ın naklinde Yahudiler Hz. Peygamber yanına gelip kendi öldürdüklerinin yenmeyeceği ve Allah'ın öldürdüğü hayvanın etinin yeneceği şekilde bir itirazda bulundukları bilinmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e En'âm sûresinin 121. âyeti vahyedilmiştir¹⁸⁷: *“Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan da (normalde helâl olsalar bile) yemeyin. Çünkü bu şüphesiz kesin bir fiştir. Doğrusu, 'şeytan'lar; dostlarına -sizinle iyi cedelleşsinler diye- telkinde bulunurlar. Şâyet onlara itaat ederseniz, şüphesiz, siz de müşrik olursunuz.”* Âyete göre, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın eti yenmesi suçlu olarak gösterilerek yenemeyeceği anlaşılmaktadır.

Burada ister kendiliğinden ölen, isterse de kesilerek öldürülen, Allah'ın ismi zikredilmeden kesilmiş olan hayvanların etinden yenilmesi men edilmiştir. Bilerek, bilmeyerek ya da unutkanlık sonucunda da olsa, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etinin yenilmesi haram kılınmıştır.

Dolayısıyla âyet ve rivâyetten anlaşıldığına göre, Yahudiler Hz. Peygamber'in yanına bu durumu öğrenmek veya kendilerinin müşkülünü halletmeye gelmemişlerdi. Aksine böyle bir konuyu, Müslümanlarla tartışmaya bir vasıta olarak kullanmışlardı.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Bkz. Tesniye, 14/21

¹⁸⁶ Uraler, Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular, s. 272.

¹⁸⁷ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kür'ân”, 7- En'âm sûresinden tefsir edilen âyetler; es-Sicistânî, es-Sünen, “Dâhâyâ”, 13- Ehl-i kitabın kestiklerini yemenin hükmü

¹⁸⁸ Uraler, Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular, s. 273.

1.6.2.5. Yemek Öncesi ve Sonrası Ellerin Yıkınması

İslam, hayatın hiçbir yönünü ihmal etmemiş hayatın her yönüne açıklık getirmiştir. İşte bu, dinin üstünlüğünü ortaya koymaktadır. İslam'ın hayatla ilgili açıklığa kavuştuğu bu yönlerden birisi de yemek ve içmek edebidir.

Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ile birlikte birçok hadis kaynaklarında Selmân-ı Farîsî'den bu rivâyet mevcuttur. Kendisi, Tevrat'ta yemeğin bereketinin yemekten önce elleri yıkamakta bulunduğu söylenildiğini Hz. Peygamber'e bildirince Resûlullah, yemeğin bereketi, hem yemekten önce, hem de yemekten sonra elleri yıkamaktadır diye buyurmuştur.¹⁸⁹

Hadîse sened değerlendirmesi açısından bakıldığında rivâyette Kays b. Rebî' adlı râvî bulunmaktadır. Kendisi sika idi. Ancak onun oğlu rivâyetine hâricî bir şey eklemiştir. Bu yüzden metinde sorun bulunmaktadır. Bu nedenle âlimler hadîsi zayıf olarak değerlendirmişlerdir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den (ö. 204/819) Buhârî'nin et-Târihu'l-Avsat eserine aktardığı üzere, bu rivâyet Kays'ın oğlu tarafından eklenmiştir. Çünkü o insanlardan hadisler toplayarak bunları babasına bilgilendirmeden kitabına girerdi.¹⁹⁰

1.6.2.6. Kötü Mana Taşıyan İsimlerin Değiştirilmesi

İsimler söylendiği gibi anlamlar için şablonlardır ve her insanın kendi isminden bir payı vardır. Bu yüzden bir kişi isminden bir pay alabilmesi için iyi anlam taşıyan güzel isimlerle anılması gerekir.

İbn Kayyım'a göre isimler anlamlarına delâlet ettiğinden dolayı isim ve anlamı arasında bir bağlantı kurulmasını gerektirir. Onunla anlamın, bağlı olmadığı saf bir yabancı anlamında kullanılmaması; bilgi sahibinin hikmeti bunu yapmayı reddeder ve gerçeklik bunun tam tersine tanıklık eder. İsimler de insanlar üzerinde bir etkiye sahiptir ve iyilik, çirkinlik, hafiflik, ağırlık, nezaket ve yoğunlukta da kişi, isimlerinden etkilenir.¹⁹¹

¹⁸⁹ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Et'ime", Yemekten Önce ve Sonra Elleri Yıkamak; es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Et'ime", Yemekten Önce El Yıkamanın Hükümü

¹⁹⁰ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992, c. 24, s. 34.

¹⁹¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, c. 2, s. 336.

Hız. Peygamber anlamı çirkin olan isimleri değıştirdi. Ahkaf sûresinin 10. Âyeti bağlamında hak dini kabul edince inkârcıları tehdit etmekle Allah'ın övgüsünde bulunan Yahudi din âlimlerinden Müslüman olan Abdullah b. Selâm, kendisi İslamiyet'i kabul edince Resûlullah tarafından isminin Abdullah olarak adlandırıldığı rivâyet edilir.¹⁹²

Buradan hareketle, ensârdan Usey'in, oğluna vermiş olduğu ismi¹⁹³ beğenmeyerek “oğluna Münzir ismini koy” buyurak ismini değıştirmesini önermiştir. Ebu Davud, Hız. Peygamber'in Şihab, Hubab, Gurab, Hakem, Şeytan, Aziz, Asi adlarını değıştirdiğini, yerine Muzdaci'ı Münbais, Harb'i Silm, Şihab'ı Hişam olarak değıştirdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁴

Hız Muhammed bu isimleri alamlarındaki manasızlık ve çirkinlikten dolayı değıştirmiştir. Çünkü Asi, itaatsiz, isyankar; Silm, barış; Hişam, cömert; Münbais, kalkan; Harb, savaş; Şihab, alev, ateş; Atele, şiddet, sertlik; Muzdaci, yatan; Gurab, karga anlamına gelmekteydi.

Hız. Peygamber yeni doğanlara Allah'a kulluğu ve tevhidi ifade eden Abdurrahman ve Abdullah gibi isimler koyarak Allah'ın en güzel isimleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵ Bunun tam tersi anlam taşıya “*Melikü'l-Emlak (mülklerin maliki)*” gibi adlarla Allah'ın hoşlanmadığı isimler arasına almıştır. Bunun nedenini ise “*Allah'tan başka malik yoktur*” biçiminde açıklamıştır. Bu hadisten de anlaşılacağı üzere bu tür adların, tevhide aykırı hatta şirk olarak görülmekteydi.

Örneğin Hız. Peygamber “Günahsız, kusursuz, iyi insan” anlamı taşıyan Berre adını Zeyneb'e (زين الأرب) çevirmiştir. Bu adı taşıyanın aklında, kendisini beğenme gibi vesveseye düşebilir. Bu da adının karakterine olumsuz etki etmesi anlamına gelmektedir.

Hız. Peygamber'in değıştirmiş olduğu adların içerisinde tevhidi zedeleyici ve kötü anlamlı adlardan başka güzel anlamlı adlarda mevcuttur. Güzel anlamı olmasına rağmen Hız. Peygamber'in değıştirdiği adları incelediğimizde, bunların manalarının güzel olmasına karşın çevresi ve sahibi üzerinde menfi etkiler bıraktığı gözlemlenmektedir.

¹⁹² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*. “Edeb”, Uygun görülmeyen adları değıştirmek.

¹⁹³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. “Edeb”, 108.

¹⁹⁴ es-Sicistânî, *es-Sünen*. “Edeb”, 70.

¹⁹⁵ es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Edeb”, 69.

1.6.2.7. Muhtaçları Ağrlamanın Fazileti

İhtiyaç sahibi kimselere sadaka, ikram ve yardımda bulunmak, Peygamberin sünnetinden olup, toplum içerisindeki gönül bağlarının artması için de bir vesiledir. Varlıklı ve yardımsever kimseler, yardıma muhtaç insanlarla manevi bir köprü görevi gören aşevleri de İslam medeniyetinin önemli yapı taşları arasında yerini almaktadır. Bir kişi aç olduğu ve yiyecek bulamadığı zaman odağını, bilincini ve ilkelerini kaybedebilir. İslam, toplum halkının karşılıklı bağımlılıklarını sürdürme, sevgi ve aşinalıklarını yayma ve Müslüman kardeşlerinin fakirlerinin yanlarında bilgilendirme ihtiyacını karşılamaya istekliydi. Bu konuyla ilgili İnsan sûresinin *“kendileri de arzulamalarına rağmen, yemekleriyle düşkün, yetim ve esirleri doyururlardı (ve içlerinden şöyle derlerdi); “Sizi tamamen Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne karşılık ne de teşekkür istiyoruz”* (el-İnsan 76/8-9) âyeti inmiştir.

Bu âyet bağlamında da birçok rivâyet mevcuttur. Abdullah b. Selâm’dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde Cennet’e ulaştıracağı işlerden biri olarak muhtaçlara yemek yedireceğini buyurmuştur.¹⁹⁶ Başka bir rivâyette “Fakirleri tanımak üzere yanında güç bulup onlara yardımları esirgememeleri” ifadesi bulunmaktadır.¹⁹⁷

Dolayısıyla sadaka, nafil olarak yapılan hasenat ve hayırlar, hayvan ve insanlara yapılan iyilikler, ihsan ve lütuflar, hatta insanların gönlünü hoşnut eden sözler ve davranışlar da dahildir. Para ve malı tasadduk etmenin yanı sıra, mü’min bir kardeşine araca binerken ya da araçtan inerken yardımcı olmak tatlı dil ya da güler yüzle onun gönlünü hoş tutmak gibi birçok fiili davranışlar da bu kategoriye girmektedir.

1.6.3. Geçmiş Peygamberler ve Ümmetlerine Ait Konular

1.6.3.1. Hz. Havvâ’nın, Hz. Âdem’in Eğe Kemiğinden Yaratılması

Hz. Peygamber, Hz. Havvâ’nın yaratılışı bağlamında kadının erkeğin eğe kemiğinden yaratıldığını hatırlatarak düzeltilmeye uğraşıldığında kırılma ihtimali olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸

en-Nevevî, İbn Teymiyye vb. âlimlere göre hadiste kadınların yaratılışı tarif edilirken aynı anda da nazenin, nazik, kırılgan ve ince olduklarına vurgu yapılarak onları kırmamaya

¹⁹⁶ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Et’ime”, 1- (Muhtaçlara) yemek yedirme faziletinin beyânı bâbı

¹⁹⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Edeb”, 26; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zühd”, 2.

¹⁹⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Nikâh”, Kadınlarla İlgili Siyet Bâbı; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Rıda’”, Kadınlar Hakkında Vasiyyet Bâbı.

özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu hadiste kemiğin kırılğan olduğuna dikkat çekilmektedir. Burada erkekler kadınları kendilerine benzetmemeye, onları rencide etmemeye ve onlara şiddet göstermemeye davet edilmektedir.

Şunu belirtmek gerekir ki, sened açısından bu hadisin hem teşbihli hem de yaratılışlı formlarda Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/653), Semure b. Cündeb (ö. 60/680), Âişe bint Ebî Bekir (ö. 58/678) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) gibi büyük Sahâbîlere isnad edildiği Buhârî, Müslim, Tirmizî, Dârimî, el-Müsned'de tahrîc edildiği görülmektedir.

Tefsir kaynaklarına bakıldığında da başta Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) olmak üzere bu konudan Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Katâde (ö.117/735) ve Mukâtil b. Süleyman el-Belhî (ö. 150/767) gibi önde gelen müfessirler söz etmişlerdir. Mesela Mücâhid, Nisa sûresi 1. âyetini yorumlarken “خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” âyetiyle Âdem'in kastedildiğini ve “وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا” kısmı ile de Âdem'in alt kaburga kemiğinden Havvâ'nın yaratılışının hatırlatıldığını söylemektedir.¹⁹⁹ Ancak onlar, Havvâ'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı ifadelerini Hz. Peygamber'e dayandırmamışlardır.

İsrâiliyat 'bilgi'leri uzmanı Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ise Havvâ'nın, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade ederken İbn İshak bu bilginin kayanağının Ehl-i kitap olduğunu ifade etmiştir. Hem Ehl-i kitap âlimleri hem de İbn Abbas'tan ve diğer şahıslardan İbn İshak'a ulaşan rivâyette Âdem (a.s.) uyutulduğunda Allah, Âdem'in sol tarafının kaburga kemiğini alıp Havvâ'yı yarattı bilgisi mevcuttur.²⁰⁰

Nitekim Tevrat'ta Tanrının, Âdem'e derin uyku verdiğinde bir kaburga kemiğini alıp etle kapladığı ardından bir kadını yaratarak kendisine getirdiği haberi mevcuttur.²⁰¹ İsrâilî haberlerle meşhur olan Abdullah b. Amr (ö. 65/685) da, Âdem'in sol kaburga kemiğinden Havvâ'nın yaratıldığı ifadesini kullanmıştır.²⁰²

Sonuç olarak bu konuyla ilgili ilk tefsir kaynaklarında geçen rivâyetlerin çoğu mevkûf ve maktu' değerlendirmelerde bulunurken sonraki tedvin edilen hadis kaynaklarında rivâyetler

¹⁹⁹ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1989, s. 265.

²⁰⁰ Hüseyin Akgün, “Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Rivâyet Coğrafyası Açısından Ele Alınması)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 19, sy. 2 (2019), s. 332, doi:10.33415/daad.585831.

²⁰¹ (Yaratılış 2/21-22).

²⁰² Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an*, Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002, c. 2, s. 547.

merfû şeklinde tespit edilmiştir. Konu bu şekilde değerlendirilmiş olsa da ilk tefsirlerden ve Tevrat'tan etkilenmiş olabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu 'bilgi'lerin temel kaynağına Ehl-i kitabın dâhil olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1.6.3.2. Hz. Musa'nın Dokuz Mucizesi

Kur'ân'nın iki âyetinde Hz. Musa'ya dokuz mucize verilmiş olduğu yazmaktadır. Bunlar: Neml 12. ve İsrâ 101. âyetleridir. *"Musa onlara geldiğinde Firavun ona 'Ya Musa! Sen büyülenmişlerdensin'"* demiştir. Bu âyete göre Hz. Musa'ya verilen mucizeleri Firavun'un görmüş olması gerekmektedir. Bu anlamda Kur'ân'a baktığımızda Hz. Musa'ya verilen mucizeler şöyledir: *"kan, kurbağa, kıtlık, haşere, çekirge, tufan, (el-A'râf, 7/133) elinin beyazlaması, asanın yılanı dönüşmesi, (en-Neml, 27/12; eş-Şu'arâ, 26/32-38) ve denizin yarılması"* (eş-Şu'arâ, 26/60-66) Abdullah b. Abbas'ın da bu paralelde bir görüşü bulunmaktadır.

Hz. Musa'nın dokuz mucizesinin bildirildiği âyette (Neml 27/12) yed-i beyza, asa ve yilandan bahsedilmesi ve bu mucizelerin dokuz âyet içerisinde olduğunun ifade edilmesi ilk iki mucizenin bunlar olduğu anlamına gelmektedir. A'râf sûresi 130. âyetinde Firavunun ürün eksikliği ve kıtlıkla imtihan edildiği belirtilmektedir bu da diğer bir mucizenin kıtlık-kuraklık olabileceğini gösterir. Kan, kurbağa, çekirge gibi mucizelerin olması Mısır halkı ve Firavun için azap geleceğini aşıkâr kılmaktadır. İçilecek sular da dahil olmak üzere Nil'in kan olması mucizesi de Mısır halkı ve Firavun için azabın geldiğini göstermektedir. Gelen her mucize sonrası, azaba duçar kılan bu durumun ortadan kalkması için Hz. Musa aracılığı ile Allah'a söz verenlerin bu sözlerinden vazgeçmeleri sonucunda yeni mucizeler gönderilmekteydi. Hz. Musa'ya verilen dokuz mucizenin yedisinin bu amaç doğrultusunda gönderildiği gözlemlenmektedir. Kur'ân âyetlerinde ve tarihsel anlatımlarda da bu şekilde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla her gönderilen mucize sonunda azaba dönüştürülmüştür.

Ama Safvan b. Assâl'ın rivâyetine bakıldığında tefsir ve rivâyet arasında çelişki olduğu görülmektedir. Rivâyette Yahudi'nin birisi diğerine Peygambere gidelim deyince arkadaşı ona peygamber dememesini böyle dediğini duyarsa gözlerinin parlayacağını söyledi. Birlikte Hz. Peygamber'e geldiler ve Musa'ya verilen dokuz açık âyeti sordular. Hz. Peygamber de onlara Allah'a ortak koşmamalarını, hırsızlık yapmamalarını, zina etmemelerini, haksız yere cana kıymamalarını, bir kimse suçlu değilse onu sultana götürmemelerini, sihir yapmamalarını faiz

almamalarını, iffetli kadınına zina isnat etmemelerini, Harpten kaçmamalarını ve Cumartesi gününün sınırlarını korumalarını söyledi onlar da Hz. Peygamber'in elini ayağını öpüp onun peygamber olduğuna şahitlik ettiler. Ancak Hz. Peygamber'e tâbi olmadılar. Hz. Peygamber bana niçin tâbi olmuyorsunuz diye sorunca da Davud'un Allah'a zürriyetinden peygamber gelmesi için dua ettiğini ve eğer ona tâbi olurlarsa diğer Yahudilerin kendilerini öldüreceklerini söylediler ve İslamiyet'i kabul etmediler.²⁰³

Kaynaklar incelendiğinde Hz. Musa'ya dokuzdan fazla mucize verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in dokuz âyetten bahsettiği açıklaması ile Abdullah b. Abbas'ın tefsir anlayışının bir noktada birleşmemesinin sebebi şudur, burada geçen âyet kelimesi hüküm ve mucize anlamlarında kullanılmaktadır. Rivâyette hüküm anlamı alınırken Tefsirde ise mucize anlamı alınmıştır.²⁰⁴

1.6.4. Tarihi ve Siyasî Bir Konu: Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve Benî Nadîr İle Savaş

Hz. Peygamber, Mekke'de müşriklerle mücadele etmiştir. Mekkelilerin sürekli artan baskıları sonucunda İslam'ı daha iyi yaşamak için kendisine inanlarla beraber Medine'ye hicret etmiş ve bir devlet yapılanması kurmuştur. Çünkü buralarda diğer Yahudi kabileleri vardı ki onlarla anlaşma yoluna gitmesi daha mantıklıydı.

Medine'ye göç ettiği zaman Medine'de olan üç büyük Yahudi kabilesi olan Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve Benî Nadîr'le askerî, siyasî ve dini mücadele etmek zorunda kalmıştır. Benî Kaynuka ve Benî Nadîr kabileleri, Müslümanlar ve Hz. Peygamber'le yapmış oldukları anlaşmaya uymamışlar ve ihanetleri neticesinde Medine'den sürgüne uğramışlardır. Bu olay bağlamında nâzil olan *"Ehl-i kitaptan nankör inkârcıları (yani, Benî Nadîr'i, kalelerinin önünde) daha ilk toplanış(ınız)da yurtlarından çıkaran O'dur. Oysa siz çıkacaklarını zannetmiyordunuz; onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını zannediyordu! Ama Allah hiç hesap etmedikleri bir yerden gelerek gözlerini öyle bir korkuttu ki, evlerini hem kendi elleriyle hem de bizzat siz müminlerin elleri ile tahrip etmeye başladılar. O halde, ibret alın ey basiret sahipleri!"* (el-Haşr 59/2) âyetiyle tehdit ederek düşmanların ibret alacaklarını hatırlatmıştır.

²⁰³ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Tefsîrü'l-Kur'ân", Benî İsrâil sûresinden tefsir edilen âyetler; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Edeb", 27.

²⁰⁴ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûreddîn Alî en-Nu'mânî İbn Adil, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, c. 13, ss. 397-99.

Benî Kurayza da Hendek savaşında müşriklerle anlaşıp, Müslümanları zor durumda bırakmışlardır. Müslümanlarla aralarındaki barışı bozup, savaş çıkarmalarından dolayı kendi kitaplarına göre erkeklerinin idamına, kadın ve çocuklarının esir alınmasına karar verilmiştir.²⁰⁵

İbn Ömer'in nakline bakıldığında Resûlullah'a karşı önce Nadîr oğullarının sonra Kurayza oğullarının savaş açmasının sebebinin Nadîr oğullarının yurtlarından sürülüp çıkarılması, Kurayza oğullarının ise yurtlarında bırakılması olduğu görülmektedir. Sonra Kurayza oğulları da ahdi bozup savaş çıkardıklarından erkekleri öldürülmüş ve kadınları, çocukları ve malları da Müslümanlara dağıtılmıştır. Ancak onlardan Hz. Peygamber'e tâbî olanlar müstesna bırakılmış ve kendilerine eman verilmiştir.

²⁰⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Cihâd ve Siyer", Yahudilerin Hicaz'dan Sürgün Edilmesi Babı.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINDAN SONRA SAHÂBÎLERİN KUR'ÂN TEFSİRİNDE EHL-İ KİTAP ÂLİMLERİNDEN FAYDALANMA BİÇİMLERİ

2.1. Sahâbî : Sözlük ve Terim Anlamı

“Resûlullah'ın arkadaşı” anlamında kullanılan sahâbî kelimesi ص-ح-ب kökünden türetilmiş bir ism-i mensuptur. Dilde; iki şey arasında uzun süreli bir ilişki ve arkadaşlığı ifade eder; ancak süresi ne olursa olsun, başkalarıyla arkadaşlık eden herkes için kullanılması doğrudur. Bu nedenle, es-Sehâvî (ö. 902/1497) şöyle demiştir: *Sahb* arkadaşlık olarak adlandırılıp arkadaşlık eden kişiye de sahâbî (çğl. *sahb*) denir.²⁰⁶

Sahâbî, Kur'ân'da zengin bir kullanıma sahiptir. ﴿وَلَا هُمْ مِّنَّا يُصْحَبُونَ﴾ “Onlar kendilerine bile yardım edemez; Bizden bir yakınlık da görecek değillerdir” (el-Enbiyâ 21/43) âyetinde ‘menetmek’;²⁰⁷ “صاحبك/Allah seni korusun” sözünde ‘korumak’; ‘صاحبه’ ifadesinde ‘kaynaşmak’;²⁰⁸ ‘استصحاب الحال’ ifadesinde ‘devamlılık’ anlamında kullanılmıştır. ﴿مَا بِصَاحِبِكُمْ﴾ (Elçi olarak gönderilen bu) arkadaşınızda cinnet (emaresi) yoktur” (Sebe’ 34/46) âyetinde ‘arkadaş’ anlamlarında kullanılmıştır.

Sahâbî olmak için uzun süre Resûlullah ile sohbet etmeyi şart koşanlar, Sahâbî kavramına ‘bir halin uzun süre devam etmesi’ anlamını yüklemişlerdir.²⁰⁹ Nitekim *sahb*, Hz. Peygamber ile uzun süre berbaer olmuş arkadaşlarının beraberlik süresini ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber’in sözlerini anlatan, ileten, iletmeyen, anlatmayan, fetih ve savaşlara katılan, katılmayan ya da tekrar din değiştirip İslam’a geri dönen ve İslam dininde ölen insanlardan olsun, hepsi de sahâbî olarak kabul edilir. Bu sahâbîler, Hz. Peygamber’in ölümünden sonra, İslam dinini yaymak için dünyanın her yerinde fetih ve savaşlarla Hulefâ-yi Râşidîn’in başlattığı yolu sürdürmüştür.

Hadis âlimleri ‘sahâbî’ tanımı ile ilgili farklı görüşler beyan etmişlerdir. Sahâbeyi ilk tarif edenlerden Said b. Müseyyeb (ö. 94/713): “Hz. Peygamber ile bir veya iki sene arkadaşlık

²⁰⁶ Muhammed Mahmûd Latîf el-Fehdâvî, *Adâletü's-Sahâbe İnde'l-Müslimin*, 1. bs., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007, s. 23.

²⁰⁷ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 11, s. 291.

²⁰⁸ Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münir: mu'cemu Arabi Arabi*, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987, s. 220; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. 1, s. 519.

²⁰⁹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Luğa*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.

yapan yahut onunla bir veya iki gazveye katılan kimse sahâbî sayılır” demiş;²¹⁰ fakat bu, hadis âlimleri arasında zayıf görülmüştür.

İbn Mâlik el-Attâr’ın rivâyetine göre es-Sehâvî şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel’i (ö. 241/855) Peygamber’in sahâbîlerinden söz ederken işittim. Şöyle diyordu: “Resûlullah ile bir sene veya birkaç ay yahut bir gün hatta bir saat sohbet eden veya sohbet etmeyip sadece gören, onun ashâbındandır.” Selefiler de onunla aynı görüştedir.²¹¹

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49) ise yukarıdakine benzer bir tanım yaparak demiştir ki: “Hz. Peygamber ile sohbet eden veya bir saat dahi olsa gündüz gözü ile onu gören biri, sahâbîdir.”

İmam Buhârî (ö. 256/870) de şöyle demiştir: “Müslümanlardan Hz. Peygamber ile birlikte olan veya onu gören herkes onun ashâbındandır.”²¹²

Sahâbî kelimesinin en doğru tanımı, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından yapılmış, onun tanımı tatminkar bulunmuştur. Ona göre sahâbî kelimesinden maksat; Hz. Peygamber’in Allah’ın elçisi olduğuna iman edip, onunla mümin olarak görüşen ve Müslümanlık üzerine ölen kimsedir. Daha sonradan İbn Hacer bu tanımını açıklayarak şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’in sohbetinde uzun veya kısa bir müddet bulunmuş olan, ondan hadis aktarsın veya aktarmasın, onunla beraber savaşa gitsin veya gitmesin yine de sahâbe olarak kabul edilir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in meclisinde bulunmamış olsa dahi bir kere bile olsa onu görmüş olan veya körlük gibi bir sebepten dolayı yanında bulunsun bile onu gözüyle göremeyen kimseye de sahâbî denir. “Mümin olarak buluşan” ifadesi cin ve insan için ortak kullanılmıştır. Yine demiştir ki; “Müslüman olarak ölen” ifadesine göre Hz. Peygamber ile karşılaşp ölmeden önce mürted olanlar ‘sahâbî’ sayılmaz. İslam’a geri döndükten sonra onunla tekrar buluşsun veya buluşmasın Müslüman olarak ölen ‘sahâbî’ sayılır.”²¹³

İbn Hacer el-Askalânî’nin bu açıklamaları oldukça tatmin edici gözükmemektedir.

²¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘İlmi’r-Rivâye*, Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Hadise, 1972, ss. 68-69.

²¹¹ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs bi-Şerhi Elfıyyeti’l-Hadîss li’l-‘Irâkî*, Kahire: Dârusselâm, 1424h, c. 4, s. 75.

²¹² el-Askalânî, *Muhtasar Fethu’l-bari = İthafü’l-kari bi-İhtisari Fethi’l-bari*, c. 7, s. 5.

²¹³ el-Askalânî, *el-İsabe fî temyizi’s-sahabe*, 1995, c. 1, s. 6.

2.2. Sahâbe Döneminde Tefsir

Tefsir biliminin, sahâbîlerin döneminde oluştuğu ve tâbiîn döneminde açıkça geliştiği bilinmektedir. Ancak tefsirin genel özelliklerini tanımak, bu aşamayı eleştirmek ve değerlendirmek için bu dönemde tefsirin boyutlarının bilinmesi son derece önemlidir.

Bu aşamadaki tefsirde baskın olan olgunun, Kur'ân-ı Kerîm'in dilsel ve tarihsel bir sorun olarak karşı karşıya olunduğunu ve bu evrenin doğasını daha iyi tanımak için, bunun ne anlama geldiğinin (dilsel ve tarihsel sorun) anlaşılması gerektiğini söylemek mümkündür. O dönemin konuşma dilinin özellikleri aşağıdaki çeşitli faktörlerle açıklanabilir.²¹⁴

a. Her kelimenin dildeki konumuna göre o döneme özgü bir manası bulunur.

b. Dilsel durum üzerinde özel bir etkiye sahip olan ve kelimenin gerçek anlamından uzaklaşmasına neden olan sözlü göstergeler ve metafor, metonim ve diğerlerini içeren genel bir çağrışmanın metaforu da dâhil olmak üzere metaforik kullanımlarda olan şeylerdir.

c. Sözlü anlam üzerinde de özel bir etkisi olan mevcut kanıt, konuşmanın gerçekleştiği veya onun yönlerinden biriyle ilgili olduğu nesnel koşulları kasteder.

Bu üç faktör, genel telaffuz ve konuşma anlamlarının oluşumunda rol oynar. Bunun önemini anlamak için konuşmayla karşılaştığımızda bu üç şeyden biriyle yorumlayıp dilsel bir çözümde bulunmamız gerekir.²¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm iniş döneminin nesnel koşullarının özelliklerini tanımlamaya çalıştığımızda, Kur'ân'ın inişinden önce, örneğin peygamberlerin ve geçmişteki insanların hikâyeleri gibi geleceği ya da gelecekte olacağını öngördüğü özellikleri tanımlamaya çalıştığımızda, tarihsel bir sorun ortaya çıkarır.

Bu dilsel ve tarihsel sorun kavramı ışığında, Sahâbîlerin ve Tabiîn'in ilâhi sözlerle (Kur'ân-ı Kerîm) karşılaştıkları ve anlamlarını öğrenmeye çalıştıkları aşamanın doğallığı görülmektedir.

²¹⁴ Muhammed Bekir el-Helîm, *Ulûmü'l-Kur'ân*, İran: Müessesetü'l-Hâdî, 1417, s. 272.

²¹⁵ el-Helîm, *Ulûmü'l-Kur'ân*, s. 273.

O çağda yapılan açıklamalara göz atılırken, Sahâbîler, tabîîlerin ilgisini çeken üç ana husus aşağıda sıralanmaktadır.

a. Kur'ân-ı Kerîm'in mecazı anlatımlarındaki hakikati bulmak için Arapça'daki diğer sözler ile karşılaştırılması;

b. Âyetlerin nüzul sebepleri, kişileri, tarihi olayları ve bazı Kur'ân âyetleriyle bağlantılarının göz önüne alınması;

c. Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer alan, İsrâiliyat'ta peygamberlerin hikâyeleri ve Kur'ân-ı Kerîm'in atıfta bulunduğu diğer olaylarla ilgili bildirilen ayrıntılar.

Bu üç şeyin, anlamın dilbilimsel ya da tarihsel bir bakış açısıyla belirlenmesinde yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü kelimenin ve konuşmanın anlamının oluşumu, tarihin hareketindeki koşulların teşhisini etkileyen faktörlerle tamamlanır.

Dilin kelime haznesi hakkındaki bu geniş bilgi İbn Abbas'ın yorumlamadaki üstünlüğünün ve saygınlığının temeli olarak kabul edilir.

Kur'ân'ı reyle tefsirini yasaklayan rivâyetler ve Kur'ân'ı kesin biçimde yorumlanması olmak üzere sahâbîlerin dilbilimsel ve tarihsel sorunun sınırları kapsamında görüş belirttikleri anlaşılmaktadır.

Bu aşamada, sahâbîlerin Kur'ân bakışı doğaldı. Çünkü bu dönem, Müslümanların tefsir bilgisindeki gelişimin başlangıcını temsil ediyordu. o zamanlar Kur'ân'ı basit bir anlayışla ve kendilerine sunulan imkân dâhilinde yorumluyorlardı.²¹⁶

2.3. Sahâbîlerin Tefsir Kaynakları

Bu evrenin doğası hakkındaki bilgiler ışığında, Kur'ân metninin dilbilimsel ve tarihsel sorunu ile yüzleşmek için kullanılan araçları bilmeye ihtiyacımız vardır. Bu dönemde kullanılan kaynaklar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

a. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir yapıyordu. Çünkü Kur'ân'ın bazı âyetlerini anlamak diğer âyetlerinden faydalanılmasını gerektirir.

²¹⁶ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987, c. 2, s. 188.

Müfessirler bu yaklaşımı Kur'ân'ın anlamlarını tanıma ve sırlarını keşfetme yolunda kullandılar ve günümüze ulaşan kaynaklara göre Hz. Peygamber ve bazı sahâbîlerin Kur'ân'ı yorumlamak için genel bir yaklaşım izlediğini ve müfessirlerin öncülüğünü yaptıkları söylenir.

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Kur'ân'da "İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, bunların hakkıdır işte, güvende olmak... Doğru yolda gidenler de onlardır." (En'âm 6/82) âyeti indiğinde Müslümanlar telâşa kapılmışlar; böyle bir zor durumda Resûlullah âyeti şu şekilde netleştirmiştir: "Bu zannettiğiniz zulüm değildir. Siz Hz. Lokman'ın oğluna hitaben söylediğini duymadınız mı: "çünkü şirk, gerçekten büyük bir zulümdür." (Lokman 31/13).²¹⁷

Tarihte Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661), bize Kur'ân âyetlerini nasıl yorumlanacağı hususunda bir yol açmıştır. Hz. Osman (ö. 35/656) halife iken, evlendikten altı ay sonra çocuk doğuran bir kadına zina cezası istenmiş, ancak bu ceza uygulanmamıştır. Yüce Rabbimiz şöyle buyurur ki: "*Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir.*" (el-Bakara 2/233) "*Taşınması ve sütten kesilmesi otuz! ay sürer.*" (el-Ahkaf 46/15)²¹⁸ Bu sebeple, Hz. Ali altı ay içinde çocuk doğurmanın mümkün olduğunu, kadına zina isnadının delilinin bulunmadığını savunmuş ve kadını berat ettirmiştir.

b. Tefsir ilminde ilk iş Kur'ân'ın açıklanmasında, Hz. Peygamber'in (a.s.) işlevini göz önüne almaktır. Allah Tealâ gönderdiği kitabın tefsirini ilk olarak Hz. Peygamber üstlenmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) dönemiyle ilgili tefsir araştırmalarında da gördüğümüz gibi, kendisi Kur'ân'ın tamamını açıklamamasına rağmen, yaşayarak göstermiştir. Müslümanların sorunları ve soruları, İslam ve onun mevzuatı ile ilgili genel kavramları netleştirmek için gelen rivâyetler Müslümanlar tarafından alınmış ve birçoğu tarafından korunmuş ve bunlar Kur'ân'ı açıklamada ondan sonra da kullanılmıştır. Hadîs kitaplarında, bunun birçok kanıtı vardır. Mesela konuyla ilgili Sâid b. Cübeyr'in naklinde Kehf sûresindeki Hz. Musa ile bir gencin beraber yolculuğa başlamak üzere iki denizin birleştiği yere ulaşacağına dair bir kıssa anlatıldığı görülmüştür (el-Kehf 18/60). Rivâyetlere bakıldığında Nevf el-Bikâlî âyette geçen yolculuğa katılanlardan Nebî Musa'nın varlığını inkâr ederek başka Musa olduğu iddiasında bulunmuştur. Neticesinde

²¹⁷ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2006, c. 1, s. 95.

²¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, İstanbul: Buruc Yayınları, 2001, c. 16, s. 188.

Abdullah b. Abbas, Übey b. Kâ'b'ın Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyetten hareketle İsrâiloğullarına gönderilen peygamberin Hz. Musa olduğu yönünde görüş bildirmiştir.²¹⁹

c. Kur'ân'da bazı âyetlerin Müslümanların yaşadığı birtakım olaylarla ilişkili olarak nazil olduğu ve bu olayların Kur'ân'ın anlamının belirlemede faktörlerden birini oluşturduğundan ve dil sorununun çözümünde de katkı sağlamasından ötürü önemli olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'den (a.s.) sonra Müslümanların karşılaştığı sorunları çözmekte olaylara tanıklık eden kişilere dikkat etmeleri, kendi durumları ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve ardından Kur'ân'ın açıklamalarına dikkat etmeleri doğaldır.

Araştırmacılar, Kur'ân'ın tanımlanması ve âyetler arasındaki yakın ilişkiyi (iniş nedenlerini) göz önüne aldılar.

el-Vâhidî'ye (ö. 468/1076) göre, kıssalarını incelemeyen bir âyetin yorumunu bilmek mümkün değildir ve nüzûl sebeplerinin gösterilmesi Kur'ân'ın anlamlandırılmasında güçlü bir etkidir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) der ki; nüzûl sebeplerini bilmek âyeti anlamada yardımcı olur.²²⁰

Nüzûl sebepleri ile Kur'ân âyetinin anlaşılması arasındaki bağlantıya Kudâme b. Maz'ûn (ö. 36/656) meselesi örnek verilebilir.

d. Konuşulan farklı lehçelere göre değişen Arapça dilbilgisi

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinde ortaya çıkmıştı ve Sahâbîler, Arap dilinin kelime bilgisine tam olarak aşina değillerdi ve bu nedenle Kur'ân'ın bazı âyetlerinde bilemedikleri kelimeleri edebiyâttan faydalananarak anlamaya çalışmışlardır. Daha önce yapılan araştırmalarda böyle bir şeyin gerçekleştiğine dair bazı örnekler bulunmuştur.

Kur'ân'ın en belirgin yorumlama kaynaklarından biri Arap dilidir. Aynı zamanda, dil sorunuyla karşılaşmalarına neden olmuştu.²²¹

Bu dönemde, Kur'ân'ın anlamını ve üslubunun özelliklerini bilmek için Arap dili metinlerine güvenmenin geçerliliği hakkında bir tartışma yaşandığı ve es-Süyûtî'nin bunu

²¹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-Ihtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2007, c. 10, s. 24.

²²⁰ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lûbâbü'n-Nuqûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 3.

²²¹ Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, c. 2, s. 160.

İbnü'l Enbârî'den (ö. 328/940) alıntı yaptığı sözlerle dile getirdiği anlaşılmıştır: Sahâbîler ve tabiîn Kur'ân'ın garipliği ilgili sorunu bağlamında şiirden çok hüccet ve delil getirmişlerdir. Bunu inkâr eden dilbilgisi sahibi olmayan bir grubun Kur'ân'ın ve Hadis'in şiir ile delillendirilmesi nasıl câiz olacağı iddiasına Kur'ân'a şiirle hüccet getirilmesi iddia ettikleri gibi değil, Aksine; Kur'ân'ın garip harfini şiirle açıklamak istediklerini şeklinde yanıt vermişler. Onlar da delillerde yüce Allah'ın: “Biz onu -siz akledesiniz diye- Arapça bir Kur'ân kıldık.” (ez-Zuhruf 43/3), “apaçık bir Arapça ile...” (eş-Şu‘arâ 26/195) buyurduğunu göstermişler.

Ayrıca bu konuda Abdullah b. Abbas da: “Şiir, Arapların divanıdır. Eğer Arapların dilinde açıkladığı bizden gizlendiyse, onun divanına geri dönüp ondan bilgi almamız gerekirdi” ifadesini kullanmıştır.²²²

Sahâbîlerin yaşamında kur'ân'ın yorumuna dair birçok örnek vardır. Örneğin es-Süyûtî'nin, Hamid el-A'rec ve Abdullah b. Ebî Bekir'in muttasıl sened ile anlattıklarından bahsetmek yeterlidir: Abdullah b. Abbâs'ın Kâbe'de insanların akıllarına takılan Kur'ân tefsiriyle alakalı soruları cevapladığı bir anda İbn el-Ezrak el-Fârikî (ö. 577/1181'den sonra) ve Necde b. Uveymir yanına gelir. Kur'ân hakkında sorularının olduğunu belirten bu iki şahsiyet, Kur'ân'ın apaçık bir Arapça'yla indirildiğini belirterek Arap şiirleriyle cevap verilmesini istemişlerdir. Bu konuya örnek olarak Abdullah b. Abbas ile Nâfi' b. Hürmüz (ö. 117/735) arasında gerçekleşen soru-cevaplı mükalemenin dile getirilmesi mümkündür. Kaynaklara göre İbn Abbas, Nâfi'’ye kendisinin istediğini sormasına izin verdiğinde ona Nâfi' Kur'ân'da geçen “عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِّينَ” (el-Ma‘âric 70/37) âyetinin anlamının ne olduğunu sormuştur. Bunun üzerine İbn Abbas da âyette kelimenin (عِزِّينَ) halka halka, bölük bölük anlamına kullanıldığını söylemiştir. O zaman Nâfi' biraz şaşarak “Araplar bunu biliyorlar mı?” diye sorunca İbn Abbas, Nâfi'’nin Abîd b. el-Ebras'ın (ö. 555 m.) ismini duyup duymadığını öğrenmek istemiştir. Ardından Abîd b. el-Ebras'ın “يَكُونُوا حَوْلَ مَنَابِرِهِ عِزِّينَا” (Ona koşarak gelip kürsüsü etrafında halka halka oldular) dediğini öğretmiştir.²²³

²²² Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987, c. 1, s. 120.

²²³ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, 1987, c. 1, s. 120.

Bu şekilde, Nafi‘ sormaya devam etmişti ve Kur’ân’da geçen 200 civarında garîb kelime hakkında İbn Abbas’a soru sormuştu. İbn Abbas bu soruların hepsine eski Arap şiirinden cevaplar vermiştir.²²⁴

e. Ehl-i kitap denilen Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki sözler: Bu, Kur’ân-ı Kerîm’in Ehl-i kitapla alakalı ilgili iki önemli konuyu ele almasından kaynaklanmaktadır.

Bunlardan biri şudur: Kur’ân Müslümanlara ders çıkarmaları için İslam’dan önce gelen peygamberlerin ve ümmetlerinin başına gelen olaylardan bahsetti. Tevrat ve İncilde ehli kitap tarihi detaylı ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Öteki de şudur: Kur’ân-ı Kerîm, Tevrat ve İncil’in tahrifini ortaya çıkarmış; Ehl-i kitabın batıl gelenek ve inançlarını eleştirilmiştir. Bazen de Ehl-i kitabın, sapıklıklarını belirtmiştir.”²²⁵

2.4. Ehl-i Kitap Âlimlerinden Bilgi Alınması Hakkında Hz. Peygamber’den Nakledilen Farklı Görüşler

İslam’ın siyasî yolculuğunun düşünüldüğü kadar pürüzsüz olmadığı ve bu kötü gidişat daha yaygın hale geldiği için, Müslümanlar arasında birçok anlaşmazlık ortaya çıkmış ve dini görüş farklılıklarına yol açan idarî yaptırımlarda farklılıklar gözükmiştir. Bu denilenleri göz önünde bulundurarak Münafıklar’ın Ehl-i kitap ile işbirliğine girmesi sonucunda İslam’ın ana unsurları bozulmaya ve içerisine şüpheler girmeye başlamıştır.²²⁶ Özellikle de Medine devrinde Ehl-i kitap âlimleri ve sahâbenin arasında gerçekleşen diyaloglar İsrâiliyat’ın ortaya çıkışını kaçınılmaz kılmıştır. Müslümanlar’ın bulunduğu çevrelerde yaşayan ve Kitab-ı Mukaddes kültürüne vâkıf olan kimseler Hz. Peygamber’i bulamadıkları zaman sahâbeye çeşitli sorular soruyorlardı. Bu bilgi alışverişi içerisinde Medine’ye gelen Ehl-i kitap kimseler kendi bölgelerine dönerek öğrendikleri ‘bilgi’leri insanlara aktarmışlar aynı şekilde kendi bölgeleri ve ziyaret ettikleri yerlerdeki çeşitli dinlere ait ‘bilgi’leri de Mekke’ye taşımışlardı. Bu durum İsrâiliyat’ın doğuşunu teşvik ederek Müslümanlar arasında çok sayıya Ehl-i kitap kaynaklı rivâyetlerin yayılmasına yol açmıştır.

²²⁴ Âişe Abdurrahman Bintü’s-Şâtî, *el-İ’cazü’l-Beyânî li’l-Kur’ân ve Mesailü İbni’l-Ezrak*, Kahire: Dârü’l-Maârif, 1984, ss. 289-95.

²²⁵ el-Helîm, *Ulûmü’l-Kur’ân*, s. 275.

²²⁶ İsmail Hakkı Atçeken, “Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet’te Yahudiler”, *İSTEM*, sy. 4 (2004), s. 107.

Ehl-i kitap âlimleriyle Müslümanlar arasında kurulan ilişkiler sonucunda, geçmiş ümmetlere dair haberler ve kıssalar İslam’a girmiştir. Ehl-i kitap mensupları Kur’ân’daki kıssaları duyduğunda kendi gelenekleri ve kutsal metinlerindeki aynı içeriğe sahip ‘bilgi’leri zikretmişlerdir. Müslümanlar ise kendi kitaplarındaki âyetlere baktığında bahsedilen konuyla alakalı açıklamalarla yetinmek zorundaydı. Kur’ân’ın geçmiş dönemlerde yaşayan peygamberler ve insanlar hakkındaki anlatıları vecîz bir üsluba sahip olmuş; ancak diğer semavî dinlerin kitaplarında ise daha geniş ve ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Bu sebebe binaen Ehl-i kitabın, Kur’ân’da geçen malumata dair açıklamaları sahâbenin dikkatini çekmiş ve zaman geçtikçe sahâbîlerden bazıları Ehl-i kitaptan rivâyette bulunmuştur.²²⁷ Her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da sahâbîlerin din sahasında insanların en bilgini olduğunu ve Allah’ın onları ilimde üstün kıldığını akıllardan çıkarmamak gerekir.

İsrâiliyat’a dair ‘bilgi’ler, Tefsir eserleri ve Hadis kaynaklarına aynı dönemde girmiştir. Bu iki ilim, dinin iki temel kaynağı olmakla beraber biri diğerinden bağımsız değildir. Bu süreç sahâbe döneminde başlamış da olabilir. Nedeni ise sahâbenin, Kur’ân’ı okudukları esnada kıssalara denk gelince, âyetlerin sadece vaaz ve ibret maksadı taşıdığını, teferruata dair bilgi sunmadığını ve olayların ayrıntılı açıklamalarını değil özet olduğunu düşünmeleridir. Ancak Ehl-i kitap ile komşu olmaları ve onlardan bir grubun İslam’ı kabul etmesi sebebiyle, Tevrat, İncil ve bunların şerh ve yorumlarının, Kur’ân’ın bahsettiği birçok olayı ve özellikle de peygamber kıssaları ile ilgili bilgileri ve ayrıca Kur’ân’ın bahsetmediği birçok hususu da detaylı bir şekilde haber verdiğini biliyorlardı.²²⁸

Kur’ân’ın yorumlanmasında İsrâiliyat’ın varlığının inkar edilemeyeceği bir gerçektir. Tedvin döneminden günümüze kadar Kur’ân yorumlayıcıları tarafından onlarca tefsir yapılmıştır. Bunların çoğu, Kur’ân’ın yorumunda Ehl-i kitaptan aktarılan ‘İsrâiliyat’ malzemesini kullanmıştır. Yazılan tefsirlerin bir kısmında da müfessirin konuya dair yaklaşımı ve ön kabüllerine binaen bu ‘bilgi’leri kullanmadığı görülür.

Her iki yaklaşımda belli öncüllerden yola çıkarsa da Kur’ân tefsirinde İsrâiliyat’ın bir terminoloji olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada asıl sorulması gereken soru,

²²⁷ Nihat Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUIFD)*, c. 2, sy. 1 (2015), s. 11.

²²⁸ Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, s. 9.

İsrâiliyat'ın tam olarak ne olduğudur. Diğer üzerinde durulması gereken bir nokta ise Kur'ân tefsiri bağlamında Ehl-i kitaba karşı gerçek tutumun ne olması gerektiğidir.

Ehl-i kitaptan nakilde bulunma konusunda Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerin hem serbestliğe hem de yasaklamaya delalet etmesi konu üzerinde net bir sonuca ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.²²⁹ Bu konuda hadis âlimleri zahir olarak birbirine zıt gözüken farklı rivâyetleri telif yoluna gitmiştir. Bize düşen ise iki farklı görüşe ait rivâyetleri ele alıp değerlendirmektir.

2.4.1. Ehl-i kitaptan Bilgi Almanın Yasaklanması

Hz. Peygamber Medine'ye göç ettiğinde Ehl-i kitabın çoğu bu yeni dini ve Müslümanlar'ı inanç, siyasi ve i'tikadî konularda bozmak için planlar yapmışlardı. Bu atmosfer içerisinde Müslümanlar, geçmiş peygamberler ve ümmetleriyle alakalı Kur'ân âyeti indigi zaman bilmedikleri şeyleri Ehl-i kitaba soruyorlardı. Aynı şekilde onlar da Hz. Peygamber'in yanına gelip birçok konulardan bahsetmişlerdir.

Günümüze ulaşan Hadis kaynaklarına bakıldığında Ehl-i kitaptan rivâyet etmeyi yasaklama konusunda birkaç rivâyet mevcuttur. Buradan hareketle, ilk olarak Hz. Peygamber zamanında Medine'deki Yahudilerin Müslümanlara eski semavî kitapları nasıl okutturdukları ve sahâbîlerin bundan nasıl etkilendikleri bilindiğinde durum kolayca anlaşılacaktır. Bu açıklamalara örnek olarak, Hz. Ömer'le alakalı rivâyet edilen hadis, konuyu anlamaya yardımcı olması açısından önemlidir: Câbir'in nakline göre, okuma yazma bilen Hz. Ömer elleriyle yazdığı Tevrat'ı Hz. Peygamber'in önüne getirip okumaya başladığı zaman, Resûlullah'ın yüzünün şeklinin değiştiği bilinir. Böyle şaşırtıcı bir duruma şahit olan Sahâbîler dehşete düşerek Hz. Ömer'e Hz. Peygamber'in yüzüne bakmasını söylemişlerdi.

Bundan sonra Hz. Peygamber: “Ehl-i kitaba hiçbir şey sormayın. Kendileri sapkın olan bu adamlar sizi asla doğru yola iletemezler. Sizler de (Ehl-i kitaba sorduğunuz ve cevap aldığınız takdirde onları, tasdik veya tekzîbden dolayı), ya hak olan bir şeyi yalanlamış veya bâtil olan bir şeyi doğrulamış olursunuz. Allah'a yemîn ederim ki, eğer Mûsâ sağ olsaydı, bana îman edip yoluma uymaktan başka çâre bulamazdı” buyurdu.

²²⁹ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 45.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Ebû Hüreyre'in nakline göre, Bakara sûresi 136. âyetin nüzul sebebi incelendiğinde Ehl-i kitabın, Tevrat'ı yaygınlaştırmak amacıyla İbrânîce okurken, Müslümanlara gelince Arapça'ya çevirerek yorumladıkları görülür. Hz. Peygamber bu durumda ashabını uyararmış ve Ehl-i kitabı ne tasdik ne de tekzib etmeleri hususunda uyarıda bulunmuştur. Sonunda da *“Biz; Allah’a, bize indirilmiş olana, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilmiş olanlara; Musa’ya ve İsa’ya verilenlere, Peygamberlere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece Ona teslimiyet gösteren kimseleriz.”* âyetini okumuştur.²³⁰

Yukarıda ele alınan iki hadis doğrudan Hz. Peygamber’e isnad edilerek rivâyet edilmiştir. Hadisler incelendiğinde Ehl-i kitaptan nakilde bulunmanın tam olarak yasaklandığı anlaşılmakla birlikte Hz. Peygamber, sahâbenin o kültüre ait ‘bilgi’ler ve anlatılardan uzak durmasını istemiştir.

Medine dönemi sosyal yaşantısına bakıldığında Müslümanlar ve çeşitli dini inançlara sahip kimselerin bir arada yaşadığı görülür. Bu durum içerisinde Hz. Peygamber ashabına Kur’ân’dan başka bir şey yazmamalarını tembih etmişti. Rivâyetler incelendiğinde Hz. Peygamber kendisinden Kur’ân dışında bir şey yazılmasını kesinlikle yasaklamış; kendisinden başka bir şey yazıldığı takdirde de silinmesini emretmiştir.²³¹ Bunun yerine şifahi olarak kendisinden işitilen sözlerin öğrenilmesi ve başkalarına öğretilmesi devam etmiştir. Bu görevi yerine getirenlerin ve sözlerini tebliğde bulunan şahısların büyük bir şerefe nail olacağına dair dua da etmiştir.

2.4.2. Ehl-i Kitaptan Bilgi Almanın Serbest Bırakılması

Ehl-i kitap âlimleri sürekli olarak, soru sormak için Hz. Peygamber’in yanına geliyorlardı. Bazı durumlarda Hz. Peygamber aralarında bulunmasına rağmen sahâbeye soru sormaktaydılar. Bu durumun zıttı, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Sahâbenin Ehl-i kitap kimselere soru sormasıyla ortaya çıkmıştır. Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetinde kafalarına takılan veya cevaplarını aradıkları dini meseleler hakkında cevaplar bulamayınca Ehl-i kitaba yönelmişlerdir. Özellikle kur’ân kıssaları hakkındaki tafsilatı öğrenmek amacıyla sık sık onlara danışmışlardı. Aynı şekilde sahâbîler daha önceden Ehl-i kitap olup İslamla

²³⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, Bâb “Deyin ki: Biz Allah’a ve bize indirilene îmân ettik...” (Âyet: 136) 6

²³¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Zühd”, 72

tanıştıktan sonra Müslüman olan kimselerle kaşılaştıklarında bilmedikleri, öğrenmek istedikleri veya akıllarına takılan şeyleri onlara sormaya başlamışlardı.

Sahâbîlerden bazısının, Kur'ân-ı Kerîm'in özet olarak sunduğu ve hakkında Hz.Peygamber'den hiçbir şeyin nakledilmediği konuların ayrıntılarını öğrenmek maksadıyla Ehl-i kitaba danışması, dar bir çerçeveyi kapsamaktaydı. Aynı şekilde sahâbenin kendilerine nakledilen şeyleri kabul etmeleri, birtakım şartlara bağlıydı.²³²

Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve diğer bazı sahâbîlerin, Ehl-i kitap âlimlerinin en güvenilir olanlarından 'bilgi'ler aldıkları ve hadis rivâyet ettikleri kanıtlanmıştır. Bu durum zikri geçen Sahâbîler için günümüzde abartıldığı kadar yasaklanacak ve görmezden gelinecek bir şey değildir. Aynı şekilde onlar Allah'ın yasakladığı sınırları da aşmışta değillerdi.

Hz. Peygamber onlara şöyle buyurmuştur “Benim tarafımdan (tebliğ edilen Kur'ân'dan) bir âyet bile olsun, onu insanlara ulaştırınız. İsrâîloğulları'ndan da (ibretli kıssalar) haber verebilirsiniz. Bunda sakınca yoktur. Her kim (benim söylemediğim bir şeyi söyledi diye) bile bile bana yalan isnâd ederse, o da cehennemdeki yerine yerleşmeye hazırlansın”.²³³

İmam el-Hattâbî (ö. 388/998) bu hadis hakkında şöyle demiştir: Hadisin manası, İsrâîloğullarının haberlerinde yalan söylemeye izin verilmesi ve onlardan yalan nakilde bulunanların üzerinden sorumluluğun kaldırılması anlamına gelmez. Aksine hadisin manası tebliğ manasında onlardan hadis nakletmeye ruhsattır. Şâyet bunun sıhhati isnadın nakliyle gerçekleşmezse; bu durumun sebebi mesafe uzaklığı, süre uzunluğu ve nübüvvet zamanıyla arasında bulunan süreden dolayı onların haberlerinin naklinin imkansız olmasıdır. Bunda Hz. Peygamber'den sadece isnadın kesinliğiyle hadis nakletmenin caiz olduğuna bir delil vardır.

İmam Malik ise, onlardan iyi bir şeyle alakalı hadis nakletmenin caiz olduğunu yalan olduğu bilinen bir şeye gelince bunun caiz olmadığını söyleyerek buradaki maksadı tavzih etmiştir.

İbn Hacer kendi eserinde Şafi'nin şu sözünü nakletmiştir. Bilinen o dur ki Hz. Peygamber yalanla hadis naklini caiz görmemiştir. Bundan dolayı hadisin manası: İsrâîloğullarından yalan olduğunu bilmediğiniz şeyleri nakledin. Sizin caiz gördüğünüz şeye gelince onlardan hadis nakletmede size bir sıkıntı yoktur. Bu, Hz. Peygamber'in “Ehl-i kitap

²³² Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, s. 11.

²³³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. “Ehâdî'l-Enbiyâ”, İsrâîloğullarına dair anlatılanları bâbı, 3499

size hadis rivâyet ettiğinde ne onları doğrulayın ne de yalanlayın” sözünün bir benzeridir. Doğruluğu belli olmayan bir şeyi nakletmede ne yasaklayan ne de izin veren bir şey varit olmamıştır.²³⁴

Tevrat ve İncil, tamamıyla değiştirilmiş kitaplar değildir. Bu nedenle doğru ile yanlış bir arada bulundurmışlardı. Bunlardan Kur’ân ve sahih sünnete uygun düşenler doğrudur. İslam’a uygun olan İsrâiliyat’tan amaç da bu tür hususlardır. Hz. Peygamber’in, konunun başında zikredilen hadisi bu tür İsrâiliyat’a hamledilmiştir.

2.4.3. Değerlendirme ve Bu İki Görüşün Uzlaştırılması

İslam’ın gelişme çağında, çeşitli sosyal ve kültürel geçmişlere sahip birçok ülke İslam’a girmeye başladı. Bazıları samimiyet ve bilinçli bir şekilde İslam’a girmeyi kabul etmekle beraber bazıları da farklı etkenlerin etkisinde kalarak İslam’a girmeyi kabul etmiştir.

Günümüze ulaşan kaynaklara göre, Ehl-i kitaptan rivâyet etme konusunda Hz. Peygambere dayanan iki farklı görüş mevcuttur. Âlimler bu ikisinin çözümüne gayret göstermişlerdir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, zikredilen hadisler arasında her ne kadar zahiri olarak bir çelişki olduğu iddia edilse de bu durum bizce söz konusu değildir. İkinci görüşe göre, Müslümanların çevresinde yaygınlaşan Ehl-i kitap vaaz ve öğretilerinin yalan unsurlar içermemesi şartıyla bilgi olarak kullanılmasına izin verilmiştir. Bu durum din ilimleri alanında nakle konu olan unsurların yalan içermemesi gerektiğini yansıtmaları bakımından önemlidir.

İlk görüşe gelince, odak nokta “Ehl-i kitaba hiçbir şey sormayın. Kendileri sapkın olan bu adamlar sizi asla doğru yola iletmezler.” sözü olmaktadır. Çünkü onlar lafızdan çıkan manaya göre kimi zaman doğru kimi zamanda yalan söyle ihtimaline sahiptiler. Bu Hadis, İsrâiloğullarından nakilde bulunma konusunda Ehl-i kitabın bilmedikleri şeylerle konuşan insanlar olduğunu da açıklar.

Buraya kadar bahsedilenlerden ortaya çıkan, İslam’a giren Ehl-i kitap kimselerin aktardıkları rivâyetlerin İslam ilim geleneği boyunca tartışma konusu olduğudur. Bu

²³⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959, c. 13, s. 334.

gerçekleşen aktarımda en önemli rolu oynayan unsur ise Müslümanların Ehl-i kitapla, Ehl-i kitabında Müslümanlara kurduğu ilişkidir.

Şârih İbn Hacer'in (ö. 852/1449) açıklamasına bakıldığında bu hadis rivâyetlerindeki karışıklığın bir çözümü bulunmaktadır. Kendisi bu konudaki zıtlığı izale etmek için gayret göstermiştir. Ona göre, İslam bir din olarak kendisine yeterlidir ve bununla ilgili delil bulunmayan herhangi bir konunun açıklaması için Ehl-i kitaptan bilgi almak gereksizdir. Buna ek olarak İslam şeriatındaki bilgiler ve hükümlerle eski ümmetlere ait haberler arasında bir bağlantı yoktur. Hz. Peygamber yaşarken iman etmemiş olan Ehl-i kitap kimselerden rivâyette bulunulması sakıncalıdır. İbn Hacer'e ait bu görüşler mantık çerçevesinde ele alındığında tutarlıdır. Hz. Peygamber zamanında iman etmemiş bir kimsenin daha sonradan İslam hakkında rivâyette bulunması dinin ana yapısına zarar verebilir.²³⁵

Onun diğer bir değerlendirmesine göre, bu iki hadis arasında bir zaman aralığı vardır. İlk olarak Müslümanlara Ehl-i kitaptan rivâyet etme konusunda uyarıda bulunulmuş sonra da izin verilmiştir. Bunun sebebi Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde karşısında iki grup insanın olmasıdır: Bunlardan birincisi dini konuları tam olarak zihnine yerleştirmemiş sahâbîler, ikincisi ise İslam dinini hala kabul etmemiş Ehl-i kitaptır. İki hadis arasındaki zaman aralığı Müslümanların yeni bir başlangıça adım atması ve diğerleriyle olan ilişkileri sebebiyle zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.²³⁶

Diğer kaynaklar incelendiğinde Ehl-i kitaptan rivâyet etme konusunda hem yasaklayıcı hem de izin veren hadislerin olmasının, bir zıtlık oluşturmayacağı söylenmiştir. Bunlara göre, sahâbîler arasında ismi öne çıkan Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre, Ehl-i kitaptan nakilde bulunduğu, rivâyetlerin gerekli ölçü açısından yalan yahut doğru olduğunu tespit etme imkânına sahiptir.²³⁷ Yoksa onlar böyle rivâyetlerden uzak dururuldı. Şunu söylemek gerekir ki bu sahâbîler Ehl-i kitaptan İslam din inançları ve ahkamına dair meselelerle alakalı rivâyette bulunmamış; aksine eski kavimlere ait zamanlarda meydana gelmiş olan olaylar, hikâyeler ve musibetlerle alakalı dikkat çekici haberleri ele almışlardır.²³⁸ Çünkü âyette bahsedilen şahıslar sadece iman eden Ehl-i kitabı değil onlardan iman etmeyenleri de içine alır.

²³⁵ el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1959, c. 13, s. 334.

²³⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959, c. 6, s. 498.

²³⁷ Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", s. 14.

²³⁸ ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, ss. 51-52.

Yukarıda zikri geçen bir rivâyette, Resûlullah'ın bir gün elinde tahrif edilmiş ve otantikliğini kaybetmiş tevrat nüshalarıyla yanına gelen Hz. Ömer'e kızdığı belirtilmişti. Konunun bu kısmında bahsedilen rivâyeti tekrar ele aldığımızda açık bir şekilde söylenebilir ki dört büyük halife arasında yer alan Hz. Ömer'in Ehl-i kitabın anlattıklarını belirleme ve nakletme hususunda Ebu Hüreyre ve Abdullah b. Abbas'tan da az bilgi sahibi olduğu düşünülemez.²³⁹

Her ne kadar hadiste Ehl-i kitaptan rivâyet etme konusunda uyarıda bulunmanın son derece bir yasaklama olduğu anlamına geliyorsa da buradaki durumun biraz farklı olduğu gözükmemektedir. Bu konu ile ilgi el-Askalânî'nin açıklaması şöyledir: Ehl-i kitabı ne tasdik edin, ne de yalanlayın!" Çünkü Ehl-i kitabın Müslümanlara bildirdiği konular doğru da olabilir, yalan da olabilir. Eğer doğru ise, Müslümanlar yalanladıkları takdirde hakkı yalanlamış olurlar. Eğer yalan ise, tasdik ettikleri takdirde yalanı doğrulamış olurlar. Her iki durumda da sıkıntıya düşerler. Ehl-i kitabı, bizim dinimizin yasakladığı bir takım hususları kabul etmesinden dolayı yalanlamak bu yasağın kapmasına girmez. Aynı şekilde bizim dinimiz tarafından onaylanan bir takım meseleleri doğrulamak da bu yasağın kapsamına girmez. İmam Şâfiî bu konuya dikkat çekmiştir.²⁴⁰

Bir rivâyete göre, Abdullah b. Abbas, Müslüman topluma hitap ederek, Ehl-i kitabın doğruyu göstermeyeceğini ve zaten aranan her şeyin Kur'ânda mevcut olduğunu belirtmiş ve Ehl-i kitaba soru sorulmasını eleştirmiştir. Buna ek olarak Hz. Peygamber'e indirilmiş kitabın, vahiylerin en yenisi olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Nitekim Kâ'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in, İsrâiloğulları ve kadim geleneklere ait haberlerden islam ilim geleneğine naklettikleri öyle 'bilgi'ler vardır ki bunlar gerçekleşmesi zor, tebdîle, tahrife ve neshe yol açacak derecede garîb 'bilgi'lerdir.

Ulemânın yaptığı açıklamalardan yola çıkarak söz konusu hadis rivâyetlerine bakıldığında, bizim kanaatimize göre, en doğru görüş yasaklama ve serbest bırakma arasında bir zaman aralığının bulunmasıdır. Net bir şekilde, yasaklama ve serbest bırakmaya dair rivâyetler bulunmasaydı bu durum çözülemeyebilirdi.

²³⁹ Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", s. 32.

²⁴⁰ el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, 2007, c. 8, s. 531.

²⁴¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Tevhid", 42; "Şehâdât", 30; "İ'tisam bi'l-Kitab ve's-Sünne", 26

İsrâiliyat'ın bir diğer kısmı ise, dini hüküm taşımayan hususlar ve olması da olmaması da ihtimal dahilinde olan olaylardır. Bu tür İsrâiliyat'ın nakledilmesini bazı âlimler caiz görürken kimisi de İsrâiliyat'tan olduklarının belirtilmesi kaydıyla caiz olduğunu söylemiştir.

Özetle, İslamiyet'e ait olmayan bazı İsrâiliyat 'bilgi'leri, İslam'a ait zannedilerek içerisinde barındırdığı eksikler, hatalar ve kusurlarla beraber İslam'a mal edilmiştir. Bunların İslamiyetle bir ilişkisi olmadığı anlaşıldığında, itirazlar da ortadan kalkacaktır. Kur'ân ve sahih sünnetle uyuşmayan İsrâiliyat ise, batıldır ve bu gibi İsrâiliyat, yalnızca reddedilmek ve eleştirilmek kaydıyla rivâyet edilebilir. Bunları aktarmayı yasaklayan rivâyetler de bu tür İsrâiliyat'a hamledilmiştir.

2.5. Sahâbîler ile Ehl-i kitap Âlimleri Arasındaki Bilgi Alışverişi

2.5.1. Hz. Peygamber'in Önceki Kitaplarda Tanıtılması

Eski kitaplarda, Hz. Peygamber'in geleceğiyle ilgili haberler mevcuttur. Geçmiş semavî kitaplarda bulunmakla birlikte “*Ahd-i Atik*” ve “*Ahd-i Cedit*”in içerisinde geleceğiyle ilgili haberler olduğu görüşünün Kur'ân kaynaklı olduğu söylenmektedir.

Hz. Peygamber döneminde de yaşayan ve Ehl-i kitap olarak tanınan Yahudi din âlimleri özellikle Abdullah b. Selâm, Kâ'bu'l-Ahbâr, Meymûn b. Yâmîn, Zeyd b. Su'ne, Sa'lebe b. Saye, Useyd b. Saye ve Muhayrik gibi şahıslar Tevrat'ta sıfatları ve geleceğine dair haberleri bilerek kendisine inanmışlardı. Diğer dini grup Hristiyanlar da kutsal kitapta tebşir edilmekte bulunan son Peygamber'in geleceğini biliyorlardı. O zamandaki Bizans imparatorluğunu yöneten Herakliyas ve Hz. Hatice'nin amcaoğlu Varaka b. Nevfel bu beklenen peygamber'in Hz. Muhammed olduğunu anlamışlardı. Aynı şekilde ilk zamanlarda mecûsî olan Selmân-ı Fârisî sonra İslamiyet'i kabul etmiştir.²⁴²

Bu konuyu anlatan Kâ'b'ın naklettiği rivâyete bakıldığında kendisi, Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'in yazılı şekilde anlattığını söylemekle beraber (el-A'râf 7/157) Muhammed Allah'ın elçisi olduğu ifadesini kullanmıştır. Buna ilave olarak, Hz. Peygamber'in (a.s.) Tevrat ve İncil'de belirtilen vasıflarını tek tek anlatmıştır. Rivâyet'in devamında da Hz. Peygamber'in (a.s.) ne kadar yumuşak huylu olduğu, konuşmasında da edepli olmakla beraber sesini

²⁴² Veli Ulutürk, *Kur'ân'da Ehl-i Kitab*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 84; Kiraz, “Hz. Muhammed (Sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşirât)”, ss. 231-60.

yükseltmemesi, hep iyilik üzerine bulunması ve hep şefkatle muamele etmesiyle birlikte yüksek bir şahsiyete sahip olması ve ümmetinin de her koşulda Yüce Allah'ın huzurunda daima hamd üzerine olmaları”²⁴³ zikredilmiştir.

Allah insanlığı, gelecek olan bir büyük paygamberin risaletini kabul etmeleri için hazırlamıştır. Bunu da göndermiş olduğu her peygambere, onun niteliklerini ve alâmetlerini bildirerek yapmıştır. Allah'ın göndermiş olduğu her peygambere inanmaları ve desteklemeleri konusunda onları uarmıştır. Bu hadise göre de Hz. Peygamber tüm peygamberler tarafından müjdelenmiştir.

2.5.2. Hz. Peygamber'in Kıymeti ve Değeri

Hız. Peygamber (a.s.) sıfatların en iyisine, fikirlerin en mantıklı ve hikmetlisine sahiptir. Kendisinin düşünceleri hiçbir zaman yanılsamalar ve batıl inançlarla karışmamıştır. Aksine, iç görü ile yaşamıştır. Kalem sûresinde de onun üstün bir ahlâk üzerine bulunduğu ifade edilmiştir (el-Kalem 68/4). Hız. Âişe bir kere kendisinin ahlâkı Kur'ân'ın bütünüdür ifadesini kullanmıştır.²⁴⁴

Câhiliye çağında putlara yakınlaşma amacıyla dikili taş (nusb) üzerinde hayvan kesilmesi ve bunun üzerine yemin etmesi için düzenlenen törenlere katılmamıştır. Hıra mağarasından bi'set sonrası dönüşünde Hız. Hatice'nin kendisine söylediğı sözler Hız. Peygamber'in akrabalarını gözetin, doğru konuşan, zayıf olanların elinden tutan, yoksulları kayıran, misafirleri ağırlayan, haksızlığa uğrayana yardım eden üstün bir kimse olduğunu göstermekte ve bi'setten önce de güzel ahlaklı olduğunu ortaya koymaktadır. İşinden bahsedilecek olursa Mekke ehlinin koyunlarını gütmeye işini üstlenmiş, sonra ticarete geçmiştir. Bu dönemde doğruluğı ve dürüstlüğü ile tanındığı için kendisine Muhammedü'l-Emîn denilmiştir.

Yeryüzüne gelmeden önce Hız. Peygamber'in bu özelliklerinin eski kitaplarda bulunduğuna dair haberler Ehl-i kitap âlimleri kanalıyla günümüze gelmiştir. Konuyla alakalı Tirmizî'nin tahrîc ettiğı bir rivâyet mevcuttur. Bu rivâyet Yahudi din âlimlerinden İslamiyet'i kabul etmiş olup sahâbî olan Abdullah b. Selâm'a isnad edilmektedir. Onun naklinde Hız.

²⁴³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, İstanbul: Madve Yayınları, 1995. “Mukaddime”, 2. Hız. Peygamber'in (a.s.) Peygamber Olarak Gönderilmesinden Önce (Mukaddes) Kitaplarda Tanıtılması

²⁴⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Salatü'l-Musafirin ve Kasrihe”, 18.

Musa'ya inen kutsal kitap Tevrat'ta son peygamber Hz. Peygamber ile İncil ile İsrâilîğullarına gelen Hz. İsa'nın (a.s.) özellikleri yazılı bulunduğu Hz. İsa'nın (a.s.) Hz. Peygamber ile beraber defnedileceği bilgisi mevcuttur. Bu rivâyetin senedinde adı geçen râvi Ebû Mevdud ise Hz. Peygamber'in (a.s.) evinde bir kabirlik yer olduğunu eklemiştir.”²⁴⁵

Sened tenkidi açısından Tirmizî'nin bu hadisi “hasen-garib” şeklinde değerlendirmesi, hadisin zayıf olduğunu göstermektedir. Diğer kanallarla da bu tarz rivâyetler aktarılmıştır. Hz. Âişe ve Said b. el-Müseyyeb'e isnad edilen rivâyetler bulunmaktadır. Ancak Muhaddisler bunları tamamen zayıf olarak kabul etmişlerdir.²⁴⁶

İbn Hacer de herhangi bir şekilde değerlendirme yapmadan bu rivâyete ve konuyla bağlantılı olan Taberanî'nin bir rivâyetine de yer vermiştir.²⁴⁷

2.5.3. Meleklerin Tesbihatı

Kur'ân-ı Kerîm, yeryüzünde ve gökteki her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildirmektedir (el-Hadid 57/1). Melekler de bu kural dışında olmamakla birlikte itaatsizlik etme gücüne sahip değildirler. Onlar da hamd ve sena ile arş'ın etrafında Allah'ı tesbih etmektedirler.

Hiz. Enes'in nakline bakıldığında Abdullah b. Selâm Hiz. Peygamber'e Cibrîl'in Yahudilerin düşmanı olduğunu söylemiştir. Orada hazır bulunan İbn Abbas'ın ise Meleklerin fazla tesbih etmeleri nedeniyle övündüklerine işaret eden es-Sâffat sûresinin “Muhakkak ki o saf saf dizilenler biziz!” (es-Sâffât 37/165) âyetini okuduğu nakledilmiştir.²⁴⁸

2.5.4. Hiz. Peygamber'in Bıraktığı Eşya ile Teberruk

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ümmete bıraktığı eserlerinin teberrusu ashabıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda tâbiinden bazıları da bu meşru teberrunun gerçekleştiğine işaret ettiği söylenmiştir. Enes b. Mâlik (ö. 93/712-712), Hiz. Peygamber'e on yıl boyunca hizmet etmiştir. Kulpu demirden olan ağaç bir bardağı çıkarıp yanında bulunanlara gösterir ve “Hiz. Peygamber bu bardaktan süt, su ve bal içti” derdi.²⁴⁹ O bardaktan bir şeyler içmekten büyük haz duyan sahâbe ve bazıları bardağın dibinde kalan suyu başlarına ve yüzlerine

²⁴⁵ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Menâkıb”, Hiz. Peygamber'in değeri ve kıymeti.

²⁴⁶ Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b Abdurrahim el-Mübarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, 2. bs., Kahire: Matbaatü'l-Ma'rife, 1384, c. 10, s. 62.

²⁴⁷ el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1959, c. 13, s. 308.

²⁴⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Bed'ül-Halk”, 6.

²⁴⁹ Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995, c. 3, s. 27.

dökerlerdi.²⁵⁰ Enes b. Mâlik, bu bardağın demir kulpunu gümüş ya da altınla kaplamak istemesi üzerine üvey babası Ebû Talha'nın, "Hz. Peygamber'in yaptığı bir şeyi kesinlikle değiştirmeye kalkma"²⁵¹ demesi üzerine bu düşüncesinden vazgeçti. Lakin yıllar içerisinde Hz. Peygamber'in mübarek dudaklarına dokunan bu bardağın yıpranması üzerine Enes b. Mâlik onu gümüşle kaplamıştır.

Enes'in annesi Ümmü Süleym Hz. Peygamber'e ait her şeye büyük önem vermekteydi. Bir gün Hz. Peygamber evine geldiğinde, duvarda asılı duran su kırbasına ağzını dayayarak su içmiştir. Bu gören Ümmü Süleym çok sevinip, onun (a.s.) dudağının değdiği yeri bıçakla kesip, saklamıştır.²⁵²

Kebşetü'l-Ensariye'nin evinde Hz. Peygamber duvara asılı su kırbasından aynı biçimde içtiğinde Kebşe kırbanın ağzını eşi bulunmaz bir servet gibi saklamıştır.²⁵³

Tâbiinden Ebû Burde'ye Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber'in içinden su içtiği kâsedan su içirme isteğinde bulunmuştur.²⁵⁴ Başka bir rivâyette, "Ebu Burde Medine'ye gittiğinde onu karşılayan Abdullah b. Selâm'ın onu evine götürdüğü, Hz. Peygamber'in su içtiği kadehle ona sevik içirip hurma yedirdiği ve Peygamber'in namaz kıldığı mescit içinde namaz kıldığı" bilgisi aktarılmaktadır.²⁵⁵

İbnü'l Müneyyir'e göre, Ebû Burde'ye Hz. Peygamber'in su içtiği bardaktan su içirilmesi ifadesiyle Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun bardağından su içmenin başkalarının mallarını izinsiz olarak kullanmak gibi olacağını düşünen birinin tevehhümünü kaldırmak amaçlanmıştır. Hz. Peygamber kimseyi vâris olarak bırakmadığı için kendisinin bıraktığı her şey sadaka olarak sayılmakta olup selefın bunları kullandıkları bilinen bir şeydir. Aynı şekilde sadaka helal olmadığı halde zenginlerin bunu yapmaları (Hz. Peygamber'in sadaka olarak bıraktığı maldan faydalanmaları) doğru değildir denilemez. Çünkü zenginlerin farz olan sadakadan faydalanmaları caiz değildir. Peygamber'in mirası ise farz olan sadakalardan değildir.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1995, c. 3, s. 187.

²⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Eşribe", 30.

²⁵² et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Eşribe", 18.

²⁵³ Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire : Dârü'l-Hadis, 1995, c. 6, s. 376.

²⁵⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Eşribe", 30- Peygamberin Bardağından ve Kabından İçmek Bâbı

²⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İ'tisam bi'l-Kitab ve's-Sünne", 17.

İbn Hacer el-Askalanî, İbnü'l Müneyyir'in bu cevabını ikna edici bulmamıştır. Ona göre, söz konusu mutlak bağışların türünden zikredilen sadakadan muhtaç olan yararlanabilir ve emanetini ise sorumlu olan kişinin elinde tutması kabul edilir. Bu yüzden bardağı Sehl'in yanında, diğeri Abdullah b. Selâm'ın yanında ve cübbesi ise Esmâ binte ebû Bekir'in (ö. 73/692) yanında idi.

Bu rivâyetlerde, özellikle de Sahâbî ve tabiînlerin Hz. Peygamber'in mübarek dudakları ile bereketlenmiş olan eşyaları saklamaya özen gösterdikleri, kendisinin namaz kıldığı mekânlarda namaz kılınmasının bereketli olduğu görülmektedir.

2.5.6. İlmi Yazı İle Kaydetmek

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sünnetini çeşitli şekillerde muhafaza etmişlerdir. Bazıları akıl ve yüreklerinde saklarken bazıları ise sayfa ve kitaplara yazarak saklamışlardır. Bunların arasındaki raviler müksirûn ve mukıllûn olarak nitendirilmişlerdir.

Vehb b. Münebbih, Ebû Hüreyre, sahâbîler arasında en çok hadis toplayan kişi olmakla beraber Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazarak koruduğundan müstesna bir yere sahip olduğunu nakleder.²⁵⁶ Bunda da ilimde yazının ne kadar ehemmiyetli olduğu anlaşılıyor.

Abdullah b. Ömer, kendisi saklama düşüncesi ile Hz. Peygamber'den duyduklarının hepsini not aldığını söylemektedir. Sonra ona Kureyş kabilesinden olan bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber sakin haliyle de öfkeli haliyle de konuşurken onun söylediklerini yazıp yazmadığını sordular. O da yazmayı bırakıp durumunu Hz. Peygambere bildi. Hz. Peygamber parmağıyla ağzını işaret edip “yazmaya devam et, Allah’a yemin olsun ki bu ağızdan haktan başka bir şey çıkmaz” buyurdu.²⁵⁷

Rivâyetten Hz. Peygamber'in sakin, sevinçli ve öfkeli hallerinde bile doğruyu söylemiş olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in her söylediği dini hükümler için delil ve kaynaktır. Sevinç ve öfke hallerinde hakka bağlılık ve vahyi ilâhi her daim onun kalbine etki etmiştir.

²⁵⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İlim”, 39- İlmin Yazılması Bâbı.

²⁵⁷ es-Sicistânî, *es-Sünen*, “İlim”, İlmi yazı ile kaydetmek.

2.5.7. Dilenmenin Yasaklanması

Dilenmek yüz karası bir iştir. Kişi dilenmekle kendi yüzüne leke çalmaktadır. Tirmizi'nin aktardığına göre, “*dilenmek berelenme olarak adlandırılırken insanın onunla kendi yüzünü berelemeye neden olur.*”²⁵⁸ Yalnızca zorunluluk nedeni ve devlet adamlarının hakkını istemesi istisna tutulmuştur. Berelemek kelimesi de “kuduh” ya da başka bir rivâyette “ked”²⁵⁹’dir. Yüzün berelenmesi, tırmalanması anlamlarını taşımaktadır. Lakin Türkçe’de “yüz karası” ifadesi anlam olarak daha yakın olmasından dolayı çevirisi bu şekilde yapılmıştır.

Aynı hadisin başka bir rivâyetine göre, “İsteyen yüzünü korur, isteyen de korumaz.”²⁵⁹ şeklinde ifade edilerek bereleme ve tırmalamanın manevi bir lekeleme olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla da kişinin dilenmesi, tırmalamanın yüzünde bırakmış olduğu izler gibi kişilik ve kimliğinde şeref ve izzetine kara lekeler oluşmasına sebebiyet vermektedir. Toplum içerisinde olan itibarında azalma olur. Bu nedenle kişinin şerefini ve saygınlığını koruması için kimseye dilenmemesi gerektiği öğütlenir. Lakin idarecilerin haklarını istemeleri dilenmek anlamını taşımaz. Çünkü idarecilerin vazifesi herkese hakkını vermektedir. Bir ihmal söz konusu olması halinde onu hatırlatıp hakkını istemesi kesinlikle dilencilik sayılmaz. Bu kişi zengin olsa bile idareciden hakkını istemesi de dilencilik olarak kabul edilmez. Bunlara ek olarak da kaldıramayacağı yükün altına girmiş ve zor durumda olan kimselerinde durumunu atlatana kadar bir şey istemesi mübahtır.

Diğer bir yandan, yardıma muhtaç olanların, yardım talep etmelerinin caiz olduğu durumlarda vardır. Mesela Hz. Kabisa, kefalet borcundan dolayı sıkıntıya düşmesi üzerine Hz. Peygamber’den yardım istemiştir. Hz. Muhammed, onun iki kabile arasındaki barışın sağlanması için yapmış olduğu fedakarlığın üzerine Kabisa’ya o diyet borcunun kendisinin olmadığını buyururken daha sonra da Kabisa’ya üç durumda dilenmenin helal olduğunu bildirmiştir.

Kaynaklarda sayılan durumlar haricinde dilenmenin haram olduğu, alınan şeylerin de haram sayıldığı geçmektedir. Fakirliğe düşen birisinin fakirliğinin tespit edilebilmesi için üç şahidin gerekip gerekmediği tartışma konusudur.

²⁵⁸ et-Tirmizî, *Sünenü ’t-Tirmizî*, “Zekât”, 38; en-Nesâî, *Sünenü ’n-Nesai*, “Zekât”, 93.

²⁵⁹ es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Zekât”, 26.

Birçok âlime göre, iki erkeğin şahitlik etmesi yeterlidir. Önceden fakir olduğu bilinen bir kimsenin fakir olduğuna dair şahit aranmasına gerek yoktur. Aslında İslam toplumlarının yöneticileri başta olmak üzere tüm Müslümanlar çevrelerini yakından tanıyarak, yardıma muhtaç olanları dilenmeye mecbur kalmadan gereksinimlerini gidermekle mükelleftiler.

Buna ilave olarak, istemekte ısrarcı olunmayacağına kanıtlar vardır. Mesele Vehb. Münebbih'in naklinde Muâviye istemekte ısrarcı olmamak gerektiğini söylerken karşıdaki kişinin rızası olmadan ısrarla elde edilen şeylerde bereketin olmadığı bilgisini vermiştir.²⁶⁰ Hatta başka bir rivâyette istemeyerek verilen şeyde alan kişi için hayır ve bereket olmayacağı uyarılmıştır. Bir de isteme hususunda insanlara ısrar edilmeyeceğine dikkat çekilmiştir.²⁶¹

2.5.8. Mekke'nin Fethi

Mekke, Hz. Peygamber'in doğduğu ve büyüdüğü şehirdir. Hz. Peygamber, peygamberlik geldikten sonra Mekkelileri İslam dinine çağırmış lakin onlar bunu reddetmişlerdir. Daha sonra Mekkeli paganlar ile Müslümanlar arasında Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştır. Mekkeli Kureyşlilerin müttefiki olan Beni Bekir kabilesi bu antlaşmaya uymayarak, Müslümanların himayesindeki Beni Huzaa kabilesine saldırmışlardır.

Hz. Peygamber, Mekke'ye haber gönderip, Beni Bekir kabilesiyle olan ittifakın sonlandırılmasını ya da öldürülenlerin kan bedellerinin ödenmesini istemiştir. Aksi durumda Hudeybiye antlaşmasının bozulmuş sayılıp, savaşa mecbur kalacaklarını bildirmiştir. Mekkeliler bu teklifi kabul etmeyerek, savaşa hazırlanacaklarını bildirmişlerdir.

Daha sonra Mekkeli paganlar, fikrini değiştirmiş olmasına rağmen Ebu Süfyan'ı, Müslümanları barışa ikna etmesi için Medine'ye göndermiştir. Lakin bu görüşmeden hiçbir sonuç alınamamıştır.

Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber ashabına *"kendilerine saldırmadıkları ve karşı çıkmadıkları sürece hiç kimseyle şavaşa girmecekleri ve hiç kimseyi öldürmeyeceklerini"*²⁶² söylemiştir. Lakin bu vermiş olduğu emirde bazıları hariç tutulmuştur. Bunları, Kâbe'nin altına dahi girseler buldukları yerde öldüreceklerdir. Onlar: Ernebe,

²⁶⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Zekât", Dinlenmekten Nehi Bâbı.

²⁶¹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Zekât", Dinlenmekten Nehi Bâbı.

²⁶² Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hışam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, c. 4, s. 51.

Kureyne, Sare, Hind binti Utbe b. Rebî'a, Abdullah Hilal b. Hatal, Mıkyes b. Subabe el-Leysi, Hüveyris bin Nukayz, Habbar b. Esved, Abdullah bin Sa'd, İkrime bin Ebi Cehil'dir.²⁶³

Hız. Peygamber, devesi Kasva'nın üzerinde, bir haşmet ve vakar içinde mübarek beldeye girmişti. Bir yandan, Allah'a kendisine bugünü gösterdiği için dua, minnet ve şükür ediyordu, diğer bir yandan da Fetih Sûresini okuyordu. Bu kendisi ve ashabı için en mutlu ve sevinçli anlardan birisiydi.

Söz konusu olan, bu fetih bağlamında ganimet meselesi gelince Vehb b. Münebbih'in naklinde Cabir'e yönelttiği fetih günü gazilerin ganimet alıp almadığı sorusuna Fetih günü gazilerin ganimet almadığı şeklinde yanıt verdiği görülmektedir.²⁶⁴

2.5.9. Kur'ân'ın Hatim Süresi

Cebrâil ile Hız. Peygamber'in, her senenin ramazan ayında o zamana kadar indirilmiş olan sûre ve âyetleri birbirine okuyarak mukabele ettikleri, yani hatim indirdikleri bilinmektedir.²⁶⁵

Abdullah b. Amr'den rivâyete göre, Hız. Peygamber kendisine "Kur'ân'ı kırk günde bir kere hatim etmesini buyurmuştur."²⁶⁶

Tirmizî, bu hadis hasen garibtir diye değerlendirirken bazıları bu hadisi Ma'mer'den, Simak b. Fudeyl'den, Vehb b. Münebbih'den rivâyet ederek Hız. Peygamber'in Abdullah b. Amr'a Kur'ân'ı kırk günde baştan sona okumasını emrettiğini aktarmaktadırlar.

Müslümanlar da ramazan ayı geldiğinde genelde camilerde ya da bazı evlerde Kur'ân okutup, dinlemeyi yani hatim etmeyi gelenek haline dönüştürmüşlerdir. Hatim indirmenin belirli bir süresi ya da zamanı bulunmamaktadır. Hız. Peygamber'in özellikle geceleri çok fazla Kur'ân okuduğu bilinmesine rağmen, nasıl bir düzenle ve ne sürede okuduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece "*Üç günden daha az bir sürede Kur'ân'ı hatim eden kişi ne okuduğunu anlamamıştır*" buyurmuştur.²⁶⁷

²⁶³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001, c. 2, s. 136.

²⁶⁴ es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Harac-İmare ve Fey", Mekke'nin Fethine Dair Haber.

²⁶⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fezâilü'l-Kur'ân", 7.

²⁶⁶ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Kıra'at", Kur'ân ne kadar süre içerisinde baştan sona okunmalıdır.

²⁶⁷ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "İkâme", 178; es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Kıra'at", 1; et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Kıra'at", 13.

Hız. Âişe de bu hadisi onaylayarak Hız. Peygamber'in 3 günden az bir sürede Kur'ân'ı hatim etmediğini bildirmiştir.²⁶⁸

Ashap içerisinde üç günde ya da haftada hatmedenler olduğu gibi bazıları da bundan daha az sürede okudukları rivâyet edilmektedir. Sahâbîler, her gün okuyacakları kadar Kur'ân'ı bölümlere ayırarak, her gün bu bölümlerden birisini okurlardı.²⁶⁹ Hız. Peygamber'in de bu uygulamaya onay verdiği anlaşılmaktadır.²⁷⁰

Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere hatmetmenin belirli bir zamanı olmadığını, herkese kendi durumuna göre hareket etme özgürlüğü tanınmış olduğu gözlemlenmektedir. Aslında ezberleme dışında, Kur'ân okumadan asıl amaç, onu anlamak ve anladığını uygulamaya almaktır. Hız. Peygamber, Kur'ân'ı geniş zamana yayarak okumayı önermesinin nedeni de budur. Sevabını bağışlamak amacı ile Kur'ân okumanın caiz olup olmadığına dair tartışmalar olmasına rağmen, Müslümanların hatim indirilip dua etmesi veya ölünün defnedildiği gün ya da gece Kur'ân okunması adet haline getirilmiştir.

2.5.10. Cehennem Ateşinin Mahiyeti

Cehennem, Allah'ın kahr ve azap diyarıdır. Pişmanlık, hıçkırık, elem ve ıstırap yurduudur. Cennette lezzet ve rızayla beraber zevk verildiği gibi, cehennemde de zifiri karanlıklar içerisinde azap tattırılacaktır.

Hız. Peygamber, cehennem ateşi ile ilgili olarak sıcaklık bakımından dünya ateşi onun yetmiş parçasının bir parçası olduğunu buyururken Sahâbîler dünya ateşinin azap için kâfi geldiğini söylemişler.²⁷¹

Başka bir rivâyette cehennem bin yıllık süreyle birkaç kere yıkılıp kıpkırmızı, sonra beyaz ve en sonunda siyah ve karanlık haline getirilmiştir.²⁷²

²⁶⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001, c. 1, s. 396; Muhammed Abdürreûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998, c. 5, s. 188.

²⁶⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "İkâme", 178; es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Salat", 329.

²⁷⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Salatü'l-Müsafirîn", 142.

²⁷¹ İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, "Cehennem", Cehennem'in evsafı.

²⁷² et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Sıfatü Cehennem", Cehennem ateşinin rengi nasıldır.

Bu bilgilere ilave olarak Hz. Peygamber, Cebrâil'den Cehennem ateşini anlatmasını istemesi üzerine Cebrâil “*Onun içinde yanan bir insan yerdekilere gösterilseydi, bunların hepsi onun kötü kokusundan ve korkunç manzarasından bayılıp ölürlerd.*” şeklinde yanıt vermiştir.

Rivâyetlere göre cehennem azabı farklı biçimlerde olmakla beraber, onları üç gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, bedenlerin yanmasından dolayı çekilen ızdırıp. İkincisi, ruhların duyacakları ızdırıp. Üçüncüsü ise, cehennem ateşinin nursuz ateş olmasında dolayı daima karanlıkta kalmanın vermiş olduğu ızdıraptır.

2.5.11. Hz. İsa'nın İnişi

Semavî din inançlarına aykırı olan Hz. İsa meselesi doğumundan başlayarak ölümüne kadar pekçok tartışmanın ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bu durum Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesini “*velid-i zinâlık*” iftirası atarak tanımlamaya ve peygamberliğini bir kenara bırakıp kendisini “*İlâh derecesine*” ulaştırmaya kadar varmıştır.²⁷³ Hatta Nankörlerin elinden ilâhi kudretle kurtarılacak semaya yükseltmesi ve kıyamete yakın tekrar yeryüzüne indirilmesi meselesi müslümanlar arasında bile farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kaynaklar incelendiğinde bu konunun üç farklı görüş etrafında ele alındığı görülmektedir. İlk görüş Hz. İsa'nın bedeniyle ve ruhuyla semaya yükseltmesi ve kıyametten önce yeryüzüne bir daha geleceğidir. Ehl-i sünnet, selef ve şia bu görüş üzerinde ittifak etmişlerdir.²⁷⁴ Onlara göre, Kur'an, Yahudilerin Hz. İsa'yı çarmıha gererek öldürmeye niyetlenmesine karşın Hz. İsa'nın Allah'ın iradesiyle semaya canlı olarak ruh ve bedeniyle birlikte kaldırıldığını beyan etmektedir.

Onun dünyaya bir müddet sonra tekrar getirilip getirilmeyeceği mevzuu tartışmalıdır. Konuyla ilgili Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyette Hz. Peygamber onun dünyaya adaletli bir hakim olarak geri geleceğini, dünyaya indiği zaman insanların infak edecek fakir bulamayacak kadar varlıklı bir vaziyete geleceğini, cizye vergisini kaldıracağını, domuzu öldüreceğini ve haçı kıracağını ifade buyurmuştur. O dönemde yapılan bir secdenin değerinin dünya ve

²⁷³ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, 1. bs., İstanbul: Siyer Yayınları, 2020, s. 165.

²⁷⁴ Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, s. 166; Süleyman Aydın, “Kur'an Lügatı İlmi Açısından Hz. İsa'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlü”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 9 (2015), s. 67, doi:10.17828/yasbed.47567; İshak Yazıcı, “Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Ref'i Ve İlgili Ayetlerin Yorumlarının Tahlili”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 20-21 (2005), s. 77, doi:10.17120/omuifd.80759.

içindekilerden daha üstün olacağını dile getirmiştir. Ravî hadisi nakletmenin ardından şu âyetin okunması gerektiğini açıklamıştır: “*Ehl-i kitaptan hiçbirisi kalmamak üzere, ölümünden önce, yemin olsun ona mutlaka imana gelecek, o da kıyamet günü kendi aleyhine şahitlik edecektir*”. (en-Nisâ 4/159)²⁷⁵

Şeyh Ahmed Şâkir (ö. 1958 m.) bu konuyla ilgili “İçinde yaşadığımız bu asırda İslam dünyasında yenilikçi düşünmeye sahip olan reformistler, kıyamet kopmadan önce Hz. İsa’nın yeryüzüne ineceğini ifade eden hadisleri ya inkârı ifade edecek şekilde te’vil etmişler ya da açık bir şekilde reddetmişlerdir. Bu görüşleri ortaya atmalarındaki asıl sebep gaybe inanmamaları veya inanmaya yanaşmamalarıdır. Hz. İsa’nın nüzûyle alakalı hadisler bakıldığın manaca mütevatir hadisler oldukları görülür. Bu tür rivâyetlerle elde edilen dini bilgiler üzerinde araştırma ve sorgulama yapmaya gerek olmadan biliniyor. Onların bu türden bilgi malzemesini tevil etmeleri ve inkârları onlara fayda sağlamıyor.”²⁷⁶

İmam Ebû Hanîfe Fıkhu’l-Ekber’de bazı kıyamet alametlerini zikrettikten sonra “Sahih hadislerde kıyamet gününün diğer alametleri olarak zikredilen şeylerin de meydana geleceği gerçektir” şöyle demiştir.²⁷⁷

et-Tahâvî (ö. 321/933) ise meşhur akidesinde “Hz. İsa’nın gökten inmesi, Deccal’ın ortaya çıkışı olan kıyamet alametlerine inanıyoruz” ifadesini kullanmıştır. İmam Nevevî ise konuyla ilgili şu sözleri sarf etmiştir: “İsa’nın nüzûlü ve Deccal’i öldürmesi, sahih hadisler göre haktır, bunu aklen veya naklen geçersiz kılacak hiçbir delil de yoktur.”²⁷⁸

İkinci görüşe gelince Muhammed Abdüh (ö. 1905), Muhammed Reşid Rıdâ (ö. 1935) ve Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö. 1952) gibi reformist âlimler konuyla alakalı âyetlerin yoruma açık olması ve birçok rivâyet bulunmasından dolayı Hz. İsa’nın göğe yükseltildikten sonra tekrar yeryüzüne ineceğinin reddedilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyen âlimlere göre Hz. İsa’nın ref’/yükseltilme hadisesi ruh ve beden olarak değil; doğal olarak ölümüyle gerçekleşmiştir. Aynı şekilde konuyla alakalı hadisleri bir araya getirip teville başvurduklarında rivâyetlerin zahiri manalarının muhtevasının kaybolduğu gözlemlenmektedir. Örnek olarak Hz. İsa’nın ahir zamanda ortaya çıkması bizzat kendisi olarak

²⁷⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Ehâdisi’l-Enbiyâ”, Meryem Oğlu İsa (a.s.)’ın İnmesi Bâbı.

²⁷⁶ Ebû’t-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd*, 1. bs., Beyrut: Dar’ul Kütübil İlmiyye, 1990, c. 11, s. 308.

²⁷⁷ Ebû’l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân el-Kârî, *Minehu’r-ravzi’l-Ezher fî Şerhi’l-Fıkhi’l-Ekber*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1984, s. 189.

²⁷⁸ Ebû’l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed İbn Ebû’l-İz, *Şerhu’l-’Akîdeti’t-Tahâviyye*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987, c. 2, s. 545.

değil, manevî kimliğiyle gerçekleşecektir. Bu sebeple Hz. İsa'nın insanlığa öğretmeye ve empoze etmeye çalıştığı sevgi, barış, merhamet ve şefkatin onun müntesipleri tarafından yeryüzünde uygulanması bizzat gelmesinin karşılığıdır. Hadislerin Hz. İsa hakkındaki zikrettiklerinin bu tarz bir tevile uğratılması tekellüf kabulünden olmaktadır.²⁷⁹

Yine onlara göre Hz. İsa'nın geleceği bağlamında geçtiği rivâyetler yeniden tevîl edileceğini gerekmektedir. Kendisi ruhuyla ve bedeniyle gökyüzüne yükseltmemiş aksine normal bir şekilde vefat etmiştir. Buna ilaveten kıyamete doğru yeryüzüne bedeniyle değil ruhanî bir şekilde ineceğini inancındadır. Ancak rivâyetlerden manevî şekilde geleceğini çıkartması uygun görülmemiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi ilk görüşe göre Hz. İsa'nın kıyamete doğru beden ve ruhuyla ineceği; ikincisine göre bedeniyle değil ruhanî bir şekilde geleceği inancına sahip görüşler bulunmasına rağmen Prof. Dr. Murat Sülün Kur'an'ın bütünlüğüne aykırı böyle bir meselenin bir daha incelemesinin gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁰ Üçüncü görüşe katılan Mu'tezile ile bazı çağdaş sünni âlimlere göre Hz. İsa'nın inişi bağlamında nakledilen tüm rivâyetler mütevîterden olmamakla beraber bu akidenin mesihi gelenekten kaynaklandığını söylemişlerdir. İsrâiliyat kaynaklı olan bu Mesih meselesinin Kur'an ışığında delillendirilmeye ve Kur'an'a onaylatma çabası doğru değildir. Bize göre yapılması gereken şey ise rivâyetlerden önce konuyla alakalı Kur'an âyetlerinin üzerinde önyargısız bir şekilde düşünülmesi ardından Kur'an'la çelişen ve delil değeri bakımından daha aşağıda olan rivâyetlerin reddedilmesidir.

İlk olarak beşer özellikleri taşıyan Hz. İsa'da İlahî bir özellik yoktur. Kur'an'da peygamberlerin seçiminin insanlar arasından yapıldığı belirtilirken Mekkeli Müşriklerin peygamber tasavvuruna tamamen zıt bir uygulamaya gidilmiştir. Onlara göre yeme, içme ve pazara gitme özellikleri peygamberliği tasvir etmemekle beraber Peygamber sadece meleklerden olabilirdi. Kur'an'a göre ise vahye muhatap olanlar melekler olsaydı peygamber meleklerden seçilebilirdi. Buna binaen yeryüzüne gönderilen sayısız peygamber gibi onlardan biri olan Hz. İsa'da ölümlüdür. Her peygamber gibi bir doğuşu, yaşamı ve ölümü vardır. Aynı zamanda diğer peygamberler ve Hz. İsa ölümünden sonra kıyamet günü tekrar diriltileceklerdir.

²⁷⁹ Yazıcı, "Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Ref'i Ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili", s. 81.

²⁸⁰ Bknz. Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, ss. 166-67.

Kur’ân’a göre dünyada kimseye ebedilik hayatı verilmemiş ve tüm canlılarda ölümü tadacaktır.²⁸¹

İkinci olarak İsrâiloğullarına apaçık kanıt, mucize ile gönderilen Hz. İsa’ya olağanüstü özellikler atfedilmiştir. Sözelimi beşikteyken konuşma hakkı kazanarak İsrâiloğullarına Allah’ın kulu olduğunu, ona kitap verdiğini, onu peygamber yaptığını, her yerde onu mübarek kıldığını, namazı ikame edeceğini, zekât vereceğini ve annesine saygı göstereceğini; onu bedbaht bir zorba yapmadığını, esenlik içinde doğduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, Kur’ân’da bahsedilen “*kıyamet saati için bir bilgi*”den kastedilenin Hz. İsa olduğu belirtilmekte; kıyameta doğru Hz. İsa’nın geleceği inancına sahip olanlar bunu delil olarak göstermektedirler.²⁸² Bize göre Hz. Peygamber’den yaklaşık 600 yıl önce gelişini kıyametin yakınlığına bir hüccet olması âyetten geçen “*Vaktâki İsa o açık belgelerle geldi...*” kısmı kendisinin o zamandaki gelişini doğrulamıştır. Öte yandan Hristiyan inancında Mesih olarak anılan kurtarıcı Hz. İsa’dan başka kimse değildir. Beklenen kurtarıcı kendilerine gelmiş ve onlardan ağır hükümleri kaldırmıştır.

Maide sûresi 116-120. âyetleri bağlamında Kıyamet gününde Hz. İsa ile Allah arasında bir konuşma geçeceği bilinmektedir. Bu âyetlerde bahsedildiği gibi o gün Hz. İsa’ya kendisini ve annesini ilahlaştırıp ilahlaştırmadığı sorgulanacaktır. Ardından Hz. İsa’nın bu konuda suçlu olmadığının ıspatlanacağı görülmektedir ve herşeyi bilen Allah’ın onun durumunu da en iyi şekilde bildiği açıklanmaktadır. Hz. İsa sadece İsrâiloğullarına emredildiği gibi tek ilaha kulluk edeceklerini çağırmıştır. Konuşma bu şekilde devam ederek Hz. İsa şunları diyecektir: “*Onlar arasında bulunduğum müddetçe onlara ben de tanıklık ediyordum ama vaktâki beni vefat ettirdin, onlara şahit olarak yalnızca sen kaldın; sen ki her şeye hakkıyla şahitsindir*” Bu bağlamda Hz. İsa kendisinin vefatını zikrederek sonraki durumlarda ne olacağını bilmediğini açıkça söylemiştir. Vefatı ardından meydana gelecek olaylara şahitlik edecek zat Allah’tır. Hz. İsa bu konuda ikinci hayata geçerek dünyaya bir daha gelmeceğini veya kendisinin vefat sonrası insanların aklına takılan aykırı inançlarına şahitlik etmeyeceğini doğrulamıştır.

²⁸¹ Âl-i İmran 3/185

²⁸² Aydın, “Kur’ân Lügatı İlmi Açısından Hz. İsa’nın (a.s.) Ref’i ve Nüzûlü”, s. 88.

Meryem sûresi 15. âyetine bakıldığında da Hz. Yahya'nın (a.s.) aynı sözleriyle Hz. İsa'nın esenlik içinde tek doğuşu, tek ölüşü ve tek dirilişi bildirilmiştir. Burada da ikinci gelişinden herhangi bir şekilde bahsedilmemiştir.²⁸³

Kur'ân her bir bireyin sorumluluğunu kendisine yüklerken 'Nüzûl-i İsâ'yı kabul edenler Hristiya inançlarının doğrultusunda Hz. İsa'yı kendilerinin kurtarıcısı olarak saymışlardır. Hz. İsa'nın dünya ineceği meselesinin bir kurtarıcı düşüncesinden ortaya çıktığı, İsrâiliyat kaynaklı olarak aktarıldığı ve akıllarda da bu şekilde yer ettiği anlaşılmaktadır. Aksine; böyle bir inanç İslam'ın ana ilkelerine tamamen ters görülmektedir. Aynı şekilde Kıyametle alakalı Kur'ân âyetlerine bakıldığında onun "ansızın" kopacağı netleştirilmektedir. Bu bağlamdan hareketle, herşeye kadir olan Allah'ın hangi sünnetine dayanarak Hz. İsa'nın geleceği sabitlenmiş diye sorunca akla Allah'ın "dilediğini yapar" âyeti gelebilir. Ama bu istisnâî durum ortadan kalktığında ansızın kopacak bir kıyametin varlığı daha kesindir.²⁸⁴

Sonuç olarak; Allah nezdinde Hz. İsa meselesi, anne babasız meydana gelen Hz. Âdem'in meselesi gibidir. Hz. İsa'da Hz. Adem gibi insanî özelliklere (sözgelimi doğuş, yeme, içme, ölüş, diriliş vs.) sahipti. Babası olmadan dünyaya geldiğinde annesine iftira atılmış ardından cebarille desteklenmiş, beşikteyken delil ve mucize verilmiş, İlâhî mesaj içeren İncil ile şereflendirilmiş, Hristiyanların beklediği kurtarıcı Mesih olmakla şeriatındaki zorlukları kaldırmış, Hak bâtil mücadelesinde Allah'ın yardımına kavuşmuş ve diğer Peygamberler gibi vefat etmiştir. Her ne kadar Hz. İsa'nın dünyaya tekrar gelmesi hususu kıyametin on büyük alametinden birisi sayılmış ve pek çok İslam âlimi kitaplarında bu konuyu detaylıca ele almış olsa da, Kur'ân'ın bütünlüğü açısından Hz. İsa'nın ruh ve bedeniyle gökyüzüne kaldırıldığı, ruhu ve bedeniyle hayatta olduğu ve belli bir zaman sonra tekrar canlı olarak dünyaya ineceği onaylanmamıştır. Aksine bu inançın tedvin döneminde İslam ve Hristiyan kültürünün birbiriyle temas etmesiyle İslam akaidine girmiş olduğu söylenebilir. Zira insanları günahlarından kurtarmak için kendini feda edeceği ve yeryüzünde İlâhî hükümleri uygulamak için yeryüzüne ineceği Hristiyanlık inancına aittir.

2.5.12. Yerin ve Göklerin Yaratılışı

Bakara sûresinde bildirildiği üzere, önce yer küre daha sonra gökler yaratılmıştır. Naziat sûresinde, önce dağlar, sular, otlar düzenlenmiş, yani yerleşime müsait konuma getirildikten

²⁸³ Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, s. 175.

²⁸⁴ Sülün, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, s. 176.

sonra gökler yaratıldığı bildirilmektedir. Naziat sûresinde yaratılanların döşenmesini anlatır, yaratılıştan bahsedilmez.

Kur'ân'da yedi âyette kainatın altı günde yaratıldığı bildirilmiştir. Fussilet sûresinde, detaylı bir biçimde anlatıp, altı gün olduğu bildirilmektedir. İki sûrede de iki günde yer küre, iki günde içindikileri olmak üzere toplamda dört günde yer küre yaratılmış olup, geriye kalan iki günde de gökler yaratılmıştır.

Bununla birlikte, Secde sûresi 9-12. âyetleri ve A'râf sûresi 54. âyeti bağlamında Kur'ân'daki göklerin ve yerin yaratılışıyla ilgili olarak hadis kaynaklarında Ebû Hüreyre kanalıyla gelen bir rivâyet mevcuttur. Ondan naklinde Hz. Peygamber, yerin yaratılışı cumartesi gününde gerçekleştirildiğini söylemeye başlayarak haftanın Çarşamba gününe doğru devam edince aralarında sırayla dağlar, ağaçlar, sevilen şeyler, nur, yerin üzerine hayvanların yaratılışları olduğunu ve en sonunda Cuma günü ikindi ile akşam arasında Âdem'in yaratılışı olduğunu buyurmuştur.²⁸⁵

Kur'ân'da farklı âyetlerde yerin ve göklerin yaratılışı esnasının farklı anlaşılma müsait bir biçimde verilmiştir. Bu nedenle eskiden bu yana müfessirler bu hususu özellikle Bakara sûresinin 29. âyetinin tefsirine göre değerlendirme yapmışlardır.

et-Taberî²⁸⁶, kendi görüşlerini belirtmeden, farklı görüşleri yansıtan düşücelere yer vermiştir. Kurtubi ise farklı görüşleri belirtmekle birlikte, “Katade'nin de söylediği gibi, Allah önce gökleri gaz halide yarattı sonra yeri yaratmıştır. Daha sonra gökleri düzenleyip, arkasından da yeri düzenlemiştir.”²⁸⁷ diyerek kendi görüşünü de dile getirmiştir. Dolayısıyla bu yapılan açıklamada, bir yönüyle göklerin, bir yönüyle de yerin yaratıldığına işaret eder.

Müspet ilimlerin, yerlerin ve göklerin yaratılması hususunda kabul ettiği görüş şu şekildedir: Görüldüğü ve manzume-i güneş-şemsiye sistemi olarak adlandırılan güneş ve güneşe bağlı yıldızlar topluluğu, basit bir cevher iken, sonradan bir buhara dönüşmüş, o buharda mayi-i nari yani ateş-sıvı haline geçmiş, sonrada mayi-i nari soğuyup katılaşmıştır. Daha sonradan şiddetli bir hareket sonucunda bazı büyük parçalar saçılmış olup, o parçalarda

²⁸⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Sıfâtü'l-Kıyâme ve'l-Cennet ve'n-Nâr”, Mahlukatin İlk Yaradılışı ve Âdem'in Halkedilmesi Bâbı

²⁸⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 1, ss. 192-95.

²⁸⁷ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1997, c. 1, s. 256.

yoğunlaşıp, gezegenleri meydana getirmiştir. Üzerinde yaşamış olduğumuz yerküre de o parçalardan birisidir.

Kur’ân’da “*Yerler ve gökler birbirine bitişti, daha sonra onları ayırdık*” anlamına gelen âyetten de anlaşılacağı üzere, yer kürenin içerisinde bulunduğu güneş sisteminin, ilâhi güç tarafından esir maddesinin yoğurulmuş bir hamura şeklindedir. Esir maddesi ise diğer varlıklara göre daha akıcı, hatta su gibi tüm varlıkların arasına nüfuz edebilen bir maddedir.

“*Mutlak hükümlerlik tahtı, (sadece) ‘su’ üstünde iken,...*” (Hûd 11/7) bu âyette olan su, esir maddesinin bir işareti olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Allah arşı, su hükmünde olan esir maddesinde yaratmıştır. Esir maddesinden yarattıktan sonra, Allah’ın ilk icatlarının tecellisine merkezi haline dönüşmüştür. Yani Sani-i Zülcelal esir maddesini yaratmasının ardından, o esir maddesni element biçimine dönüştürüp, onlardan kalanları da yoğunlaştırarak katı madde şeklini vermiştir.

Katılaştırmış olduğu esir maddesinden meskun mahal olmak üzere yedi tane küre yaratmıştır. Yer kürede bunların içerisinde. Dolayısıyla da yerlerin önce yoğunlaşıp, katılaşması ve hızlı bir biçimde kabuk bağlayıp, uzun süreden beri hayata kaynaklık etmesi itibarıyla, teşekkülü ve yaratılışı göklerden önce olmuştur.

Yerkürenin mükemmel bir hale dönüştürülmesi, insanların yaşamalarına uygun bir hale gelmesi ise göklerin tanzim ve tesviyesin yani son biçiminin verilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bundan dolayı yaratılış, göklerin yaratılmasından sonra başlamaktadır. Yaptığımız bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere yukarıda mealleri verilen hususla ilgili âyetler arasında ilk başta çelişkili gibi görülmesine karşın, gerçekte çelişki söz konusu değildir, özellikle yaratılık evrelerini farklı biçimlerde anlatmak için kullanılan bir i‘câz üslubudur.²⁸⁸

2.6. Sahâbîlerin Öğrenme Amaçlı Ehl-i kitap Âlimlerine Soru Sormaları

Sahâbîler, Ehl-i kitap âlimlerine Ashâb-ı kehf’in köpeğinin rengi, öldürülen adama vurulan ineğin parçası, Nuh’un gemisinin ölçüleri ve ahşabının türü, Hızır’ın öldürdüğü çocuğun adı vb. çirkin ve anlamı olmayan, boşa zaman harcayan, eğlence ve saçmalık içeren sorulardan uzak durdular.

²⁸⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü’l-İ‘câz fî Mazânni’l-Îcâz*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2011, ss. 286-87.

2.6.1. Dinin Tamamlanmasını Yahudilerin Bayram İlan Etmek İstemeleri

Dinî ve millî bakımından Yahudiler yıllık “Hamursuz, Haftalar, Hanuka, Çardak, Roş Aşana, Tişa Beav, Yom Kipur, Sukot” bayramları gibi birçok bayram kutlamaktadır. Yahudiler, Hz. Peygamber dünyaya gelmeden önce de kutsal günleri veya özel günleri bayram edinmekteydiler.²⁸⁹

Yahudilerin bu şekilde bayram kabul edecekleri bir hususu ifade eden Maide sûresinin 3. âyetinin inişinden sonra Hz. Ömer ile o zaman henüz müslüman olmamış Kâ'b el-Ahbar arasında gerçekleşen bir konuşma bulunmaktadır. Tarik b. Şihab'ın naklettiğine göre, Yahudi kökenli Kâ'b el-Ahbâr, Hz. Ömer'e Kur'an'ın bu âyeti yahudiler üzerine inseydi, o günü bayram edineceklerini söylemiştir. O arada, Hz. Ömer merak ederek hangi âyet olduğundan bahsetmiştir. Ardından daha müslüman olmamış olan yahudi “*Bugün dininizi ikmâl ettim; üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak 'İslâm'dan (yani, 'emir ve yasaklarım teslimiyet göstermekten) razı oldum*” (el-Mâide 5/3) âyetini okuyarak yanıt vermiştir. Hz. Ömer de bu âyetin indiği günü ve yeri bildiğini anlatmıştır. Bu âyet Hz. Peygamber'e bir Cuma günü Arafat meydanında ayaktayken inmiş olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰

Yüce Allah'ın “Bugün dininizi ikmâl ettim” ifadesinin zahiri, dinle ilgili şeylerin bu âyetle birlikte kemale erdiğini göstermektedir. Bu âyet Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından yaklaşık seksen gün önce inmişti. Buna göre, bu âyetten sonra ahkâmıla ilgili olarak hiçbir şey inmemiştir. Ancak bu düşünce tartışılır. Bir grup bilgin âyetten geçen ‘ikmal’ kelimesinden maksadın hükümlerin dayanağı olan ana esaslarla ilgili olduğunu, yoksa bunlardan kaynaklanan detay (fürû) hükümler olmadığını söylemişlerdir.

2.6.2. Hz. Musa'dan Ayakkabılarını Çıkartmasının İstenmesi

Tâhâ sûresinde, “*Şüphesiz, (bu sesin sahibi olarak) Ben, senin Rabbinim; haydi pabuçlarını çıkart; çünkü kutsal vadi Tuvâ'da bulunuyorsun.*” (Tâhâ 20/12) buyrulmaktadır. Hz. Musa'nın âyetten neden ayakkabılarının çıkartmasının emredildiği açıklaması yapılırken, bazı müfessirler Hz Musa'nın ayakkabılarının yapıldığı malzeme üzerinde durmalarından daha

²⁸⁹ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 329.

²⁹⁰ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh. “İman”, 34- “Biz de onların hidâyetini artırmıştık” (el-Kehf18/13).

çok ayaklarının o kutsal yere direkt değmesini ve bereketinden yararlanmak istenmesi üzerinde durmuşlardır.²⁹¹

Rivâyete göre Kâ'b el-Ahbâr birinin ayakkabılarını çıkarttığını görünce, sebebi Tâhâ sûresinin “*Haydi pabuçlarını çıkart; çünkü kutsal vadi Tuvâ'da bulunuyorsun*” âyetinden olup olmadığını merak etmiştir. Ardından adama Musa'nın ayakkabıları neydi sorusunu sorunca adamın nasıl cevap verdiği belirtilmemiştir. Ayrıca Ka'b, ayakkabıların maddesi eşek derisindendi diyerek diyalogu sona erdirmiştir.

ez-Zürkânî'ye (ö. 1122/1710) göre, ona ayakkabısının çıkartma emrinin verilmesinin nedeni ayakkabının eşek derisinden yapılmasındandır. Bu yüzden Yahudiler namaz kılarken ayakkabılarını çıkarma zorunluluğu hissederler. O zaman derinin tabaklanmış olması mümkündür. Dolayısıyla deriden yapılmasına ilim sahibi olduğundan bu konudan vazgeçmiştir. Aynı şekilde onu giymeden önce deriden yapılması alışkanlığı vardı. Musa'nın bunları tabaklanmadan kullanılmasına izin vermesi mümkündür ve bu haber İsrâiliyattan biridir. Çünkü yahudi din adamlarının birisi olan Kâ'b el-Ahbâr bunu bilmekteydi.

İlâhî vahye muhatap olacak olan Hz. Musa'nın ruhunun buna hazırlanmak istenmesi, dolayısıyla da kendisini düzeltmesi ve daha fazla saygıda bulunması gerektiği için uyarılmış olması akla daha yatkındır. İbn Atıyye'de bu yorumlamaya yakın bir yorumlama yapmış olduğu görülmektedir.

Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) göre, Hz. Musa'dan ayakkabılarının çıkartılmasının istenilme nedenini, “Allah ile görüşmesinde tevazu ve huşu içinde olmasının talep edilmesi” şeklinde açıklamıştır.²⁹² Selef-i Salihin'de Beytullah'ı tavaf ederken onu ta'zim etmek için oraya ayakkabı ile girmeyeceklerini söylemişlerdir.²⁹³ İmam Malik de, Hz. Peygamber'in çok değerli na'sının bulunduğu Medine'ye saygısından dolayı, Medine'de binekle gezmeyi kendisine uygun görmemiştir.

Hz. Peygamber, Beşir b. el-Hasasiyye'nin mezarlıkta pabuçlarıyla dolaşmakta olduğunu görünce ona bu yerde ayakkabısını çıkartması gerektiğini hatırlatmıştır. Beşir b. el-Hasasiyye

²⁹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 16, ss. 143-44.

²⁹² Muhammed Zekeriyâ Kandelevî, *Evcezü'l Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989, c. 4, s. 204.

²⁹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 4, s. 29; Sadrettin Gümüş v.dğr., *Kur'ân Yolu : Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, c. 3, s. 537.

de derhâl pabuçlarını çıkarmıştır.²⁹⁴ Başka bir açıklamada Allah, Hz. Peygamber'e hidâyet ve nur sergisini yaymıştır. Alemlerin Rabbinin sergisini ayakkabıyla çiğnememesi gerekmektedir.

2.6.3. Allah'ın Sevdığı Ameller

Allah nezdinde amellerin daha sevimli olduğuna dair birçok rivâyet mevcuttur. Hz. Peygamber'in bazen soru soranın durumuna göre bazen ise zamana göre yanıt verdiği de kaynaklarda geçmektedir.

Allah nezdinde ameller içinde daha üstün olduğu bildirilen ameller mevcuttur. Hz. Peygamber'in üstün amelleri bazen soru soranın durumuna göre bazen ise zamana göre cevapladığı pek çok kaynakta geçmektedir.

Ele alındığı konuyla bağlantılı olarak Abdullah b. Selâm'dan nakledilen hadis önem taşımaktadır. Kendisiyle bazı Sahâbîler bir arada sohbet ederek Allah'ın nezdinde daha sevimli işin ne olduğuyla ilgili konuşmuşlardır. Abdullah b. Selâm, onlara şu âyetleri okumuştur; Saf sûresinin “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tenzih ve takdis etmektedir; çünkü O'dur ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’ (Azîz, Hakîm). Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?” (es-Saff 61/1-2) âyetlerini indirdiğini zikretmiştir.²⁹⁵ Başka bir rivâyette bu konuyla aynı sûresinin üçüncü âyeti de indiği ve bu âyetin birçok kişi tarafından birbirlerine okunduğu bilgisi verilmektedir.²⁹⁶

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre, Hz. Peygamber kendisine yöneltilen soruya ilk olarak zamanında kılınan namaz, anne ve babaya iyilik edilmesi ve Allah yolunda cihada koşma gibi cevaplar vermiştir.²⁹⁷

Zamanında kılınan namazın fazilette öncelikli olarak verilmesinin nedeni, namaz ibadetinin önem sırasında imandan hemen sonra gelmesidir. Namazı dinin direği olarak tanımlamışlardır. Namaz kılmayan ya da namazı önemli bir ibadet olarak görmeyenlerin, yaratıcının diğer emirlerine de saygı duyması beklenmez. Bu hadise göre, namazın Allah katında en makbul ibadet olabilmesi zamanı gelince kılınmasına bağlıdır. Zamanında

²⁹⁴ es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Cenâiz”, 74.

²⁹⁵ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, Saf sûresinden Tefsir edilen Âyetler; ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, “Cihad”, 17.

²⁹⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Mevakit”, 5, “Cihad”, 1, “Edeb”, 1, “Tevhid”, 48; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İman”, 137-139; et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Salat”, 14, “Birr”, 2; en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesai*, “Mevakit”, 51.

²⁹⁷ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 62(5/412-413); Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995, c. 5, s. 452; ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, “Tefsir”, 62(5/412-413).

kılınmayan, ihmal edilip, son zamana bırakılmış olan bir namaz, kabul edilmemekle birlikte, Allah'ın en çok sevdiği bir ibadet olma niteliğini de zayıflatır.

Anne ve babaya itaat edilmesi, Allah'ın çok önem verdiği ve kendisine şirk koşulmamasını istedikten sonra tavsiye etmiş olduğu en önemli vazife olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğunu türlü sıkıntılarla dünyaya getiren, hayata atılacağı döneme kadar yıllarca onun hizmetini yapan anne ve babası, şüphesiz en üstün saygıya ve iyiliğe layıktır. Bu nedenle Yüce Yaratıcı onlara “of” bile denmemesi gerektiğini öğütlemektedir. Kendisine sayılamayacak kadar çok iyilikte bulunmuş olan anne ve babasının haklarına saygılı olmayı emretmektedir.

Allah yolunda cihad etmek; İslam'ın şan ve şerefini devam ettirmek, dini bilmeyenlere onu öğretmek, canla ve malla fedakarlık yapmak ve İslam'ı bilmeyenlerin ayağına giderek dini onlara anlatmaktır. Sağlıklı ve varlıklı mü'minlerin, Allah'ın dinine hizmet etmeyi en önemli vazife olarak görmeleri gerekmektedir. Düşmanın maddi güçleri ile sınırlara dayanması ya da manevi eziyet etmesi, bizleri içte içten çökertmek için evlerimize girmesi durumunda malımız, namusumuz, imanımız ve dinimiz tehlikede olur. Maddi ve manevi olarak ayakta kalmamız, canımızı ve malımızı ortaya koyarak düşmanlarımızla savaşmaya bağlıdır. Böylece “*Allah yolunda cihad etmek*” en önemli ibadet sayılmaktadır.

2.6.4. Cennet'i Kazandıran Ameller

İnsanları cennete götürecek yolun ilk adımları imanla atılmış olur. Rabbin birliğine ve varlığına iman edenler cennetle mükafatlandırılacaktır. İman esaslarına gönülden bağlananlar, ebebi nimetlere kavuşacaktır. İnsanlara düşen ise son nefeslerini verene kadar imanlarını güçlendirmek ve Allah'a verdikleri kulluk sözünün arkasında durmaktır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de: “*Şüphesiz İman edip salih amel işleyenler; yaratıkların en hayırlıları da işte bunlardır. Onların, Rableri katında alacakları karşılık; altından ırmakların aktığı, temelli kalacakları Adn Cennetleridir. Allah onlardan razı, onlar da O'ndan razıdır. Rabbine karşı saygılı (yaşamış) olan kimselere mahsustur*” (el-Beyyine 98/7-8) buyurmaktadır.

Medine'ye vardığında Hz. Peygamber, insanlara birkaç tavsiyede bulunmuştur. Bunlardan Abdullah b. Selâm'dan nakline göre, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde halk onu sevinçle karşılamıştır. Kendisi aralarındaymış ve Resûlullah'ın ağzından çıkan ilk sözler; selametle cennete girmek isteyenlerin dikkat etmesi gereken hususların; aralarında selamı

yaymaları, birbirlerine ikramda bulunmaları ve gece namazlarına ehemmiyet vermeleri olduğu bilgisi verilmiştir.”²⁹⁸

Başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber Müslümanlar arasında sevgiyi çoğaltmanın yolunu göstermiştir. İmansız cennete girmenin asla mümkün olmayacağını zikretmekle beraber inananlardan olmak için birbirini sevmek şartını koşturmuştur. Hz. Peygamber bunun ancak insanlar arasında selamın yaygınlaştırmasıyla gerçekleşeceğini buyurmuştur.²⁹⁹ Buna benzer bir rivâyet Abdullah b. Selâm’dan nakledilmiştir.

Dolayısıyla yaratılış nedeni her şeyden önce Allah’ı tam manasıyla tanımak, Allah’a gönülden bağlanmak, Allah’ın emir ve yasaklarına göre hareket etmektir. Varlığın amacı salih ameli ve imana, güzel ahlaka ve iyiliği hayata hâkim kılmaktır. Bunun yolu da sünnete ve Kur’ân’a içtenlikle uymaktan geçmektedir. Kur’ân ve Sünnet yaşam yolculuğun en esaslı, en güvenilir, en sağlam kılavuzudur. Bu yolculuğun sonunda rızasını kazanmış olan kullarına Rabbimizin mükafatı ve lütfu cennet vardır.

2.6.5. Kelime-i Tevhidin Değeri ve Kazandırdıkları

İnsanın yaratılış gayesi, iman, marifet ve ibadet olarak özetlenebilir. Allah’ı anmak ve Ona iman etmek için yaratılan kalbin, başka şeylere bağlanması, onlardan medet umması, onlara kavuşmayı gaye edinmesi yahut onlardan korkması onun manen hastalanması demektir. Kalbin bu hastalığa yakalanmaması yahut ondan kurtulması için “Kelime-i Tevhid’in tekrar ile zikrine devam” etmesi gerekir. Bu en büyük zikrin tekrar edilmesi, bir ilacın bir kez değil, defalarca kullanılmasına benzetilmiş oluyor.

Rivâyete göre Vehb b. Münebbih’e Kelime-i tevhidin cennetin anahtarı olup olmadığını sorulduğunda, soruya olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Ardından ek olarak anahtarsız kapı olmadığını bildirirken diğer amellere önem atfederek cennet kapısının diğer amellerle açılacağını söylemiştir.³⁰⁰

²⁹⁸ et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*. “Sıfâtü’l-Kıyâme ve’r-Rekâik”, 42; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*. “Et’ime”, 1.

²⁹⁹ et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, “İsti’zan ve Edeb”, Selâmı yaygınlaştırmak gerekir; es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Edeb”, 27.

³⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cenaiz”, Cenazeler Hakkında ve Son Sözü “La ilahe ille’llah” olan kimse hakkındadır.

Bütün varlık alemi, esma-i İlâhinin tecellileridirler. Kelime-i tevhidde esma-i hüsnâ adedince tevhid vardır. Her isteğimiz yahut her ihtiyacımız bu isimlerin tecellileriyle yerine gelmektedir.

Bütün bu istekleri sebeplerden beklemek yerine Allah'tan beklemek, bütün hayrın O'nun elinde olduğunu unutmayıp ancak O'ndan yardım dilemek gerekir. İşte bu neticeye ancak kelime-i tevhidin tekrar ile zikriyle ulaşılır.

Bilindiği gibi, Allah ismi Cenab-ı Hakk'ın zatına unvan ve alemdir. Bunun içindir ki “*La ilâhe illallah*” keliminde esma-i ilâhiye adedince tevhitler vardır; “*la razıke illallah, la Kadire illallah, la Malike illallah*” gibi.

Bu tevhidlerden her biri, kalbin mahlukat alemine uzanan bir ipini keser ve kulu Rabbine yöneltir. Mesela, rızık talep eden bir kul “*La Razıka İllallah*” demekle rızık ağaçtan, bahçeden, yahut insanlardan değil ancak Allah'tan bilir, Onun ihsanını bekler. Böylece kulun kalbi bu sebeplerden ve bu bağlardan kurtulur.

2.6.6. Âdem ve Havvâ'nın Şirke Düşükleri İddiası

Bazı mütevehhimlere göre, Âdem ve eşi Havvâ, doğan çocuklarını sürekli ölmüş halde görünce şeytan yanlarına gelip vesvese vasıtasıyla onlara hayatta kalabilmek için oğullarını Abdul-Hâris'e vermelerini isteyerek³⁰¹ Allah'a ortak koşturmaya çalıştığını iddia etmişler. Bu görüşlerine onlar “*Sizi tek bir candan yaratıp ondan da, kendisinin sükûnet bulacağı eşini vareden O'dur. Erkek eşini sarıp sarmalayınca, eşi hafif bir yük yüklenir ve onunla bir müddet gider gelir. Kadın iyice ağırlaşınca, ikisi birden; “Eğer bize eli-ayağı düzgün bir çocuk verirsen, kesinlikle şükredenlerden olacağız!” diye (yegâne) Rableri Allah'a dua ederler. Ama O, ikisine; eli-ayağı düzgün bir çocuk verince, kendilerine O'nun verdiği şeyde Ona ortak ihdas ederler. Oysa Allah, ortak koştuklarından münezzehtir; yücedir.*” (el-A'râf 7/189-90) âyetleriyle delil göstermişler.

Aynı şekilde kanıt olarak sunduklarından biri de Semüre b. Cündeb'den (ö. 60/680) naklettiği rivâyettir. Bu rivâyette Havvâ, şeytanın vesvesine düşerek çocuğunu Abdul Hâris adlandırdığından dolayı cezalandırıldığı söylenmiştir. Bunun arkasında Âdem'in yanılmazlığını gözden düşürmeyi hedeflemişlerdir. Ama âlimler, Âdem'in kutsanmış olduğu

³⁰¹ et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 8-A'râf sûresinden tefsir edilen âyetler

ve Allah’a ortak koşmaya düşmediğinde ittifak etmişlerdir. Fakat hadisin kabulü ve âyetin tevîl edilmesi bakımında iki gruba ayrılmışlar.

İlk grub Âdem ve Havvâ kıssası bağlamında âyet ve hadisin zahirini kabul etmişlerdir. Onlara göre, bu ortak koşma ibadette olmamıştır. Ancak itaat ve adlandırmada olmuştur. Bu cumhur müfessirlerin görüşüdür. Onlara göre, âyetin zahirinden Âdem ve Havvâ çocuğunu Abdül-hâris olarak adlandırdı. Bu rivâyet ise Ubey b. Kâ’b, Semüre b. Cündeb ve Abdullah b. Abbas’tan nakledilmiştir. Bunun detaylarına gelince; ilk söz Katâde, es-Süddî’den (ö. 127/745) rivâyet edildiğine göre, bu isimlendirmede şirkti. et-Taberî (ö. 310/923), el-Begavî (ö. 516/1122) ve el-Âlûsî (ö. 1270/1854) bu görüşü beğenmişlerdir.³⁰² İkinci ise bu itaatte şirk, ibadette değildi. Bu söz Abdullah b. Abbas ve Katâde’den (ö. 117/735) nakletmiştir. Üçüncüsü ise bu şirke düşen kişi Havvâydı. Âdem değildi. Kanuzî bu görüşteydi.³⁰³

İkinci grup ise hadisi zayıf olarak değerlendirirken âyette Âdem ve Havvâ dışında başkası olması mümkündür ifadesine yer vermişti. Aksine, bu âyet genel olarak insan cinsi için geçerlidir. O zaman onlar ortak koşmaya düşmemiştir ama nesillerinden olduğunu belirtmiştir. Burada da birkaç söz bulunmaktadır. İlk söz zahiri olarak Âdem ve Havvâ’nın ortak koşmaya düşmesine nispet etmesi mümkündür. Ancak yahudi, hristiyan ve müşrik gibi evlatlarından herhangi birisi olması anlamına gelmektedir. Bu söz ise Hasen-ı Basrî (ö. 110/728) ve Abdullah b. Abbas’ın başka bir rivâyetinde geçtiği bilinmektedir.³⁰⁴ İkinci söz ise âyet, Âdemoğullarından müşrik kimseler anlamını ihtiva eder. el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), İbn Hazm (ö. 456/1064), er-Râzî (ö. 606/1210) ve el-Useymîn et-Temîmî (ö. 2001 m.) bu görüşteydiler. Üçüncü söz ise bu âyet Hz. Peygamber dönemindeki Kureyşlilere hitap etmektedir. Çünkü onlar Kusayyoğullarıydı.

Dolayısıyla bu iki grubun görüşlerini ele alırsak Âdem ve Havvâ’nın, Allaha şirk koşmadığı neticesine ulaşılır. İlk grup, Âdem ve Havvâ’nın sadece isimlendirmede şirke düştüğünü söylerken ikinci grup ise genellikle Âdemoğullarından Müşrik kimseleri kastedmiştir.

³⁰² Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1998, c. 7, s. 338.

³⁰³ Ebü’l-Ula Muhammed Abdurrahman b Abdürrahim el-Mübarekfuri, *Tuhfetü’l-Ahvezi bi-Şerhi Câmi’i-t-Tirmizî*, 2. bs., Kahire: Matbaatü’l-Ma’rife, 1384, c. 8, s. 367.

³⁰⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1998, c. 7, s. 339.

et-Taberî (ö. 310/923) ve İbn ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) İbn Abbas'tan naklettiklerine göre, şeytan, meleklerle beraber iken ismi Azazil idi. Sonra İblis oldu.³⁰⁵

Keza şeytanın isimlerinden birisi de (peltek se ile) el-Hâris idi.³⁰⁶ Arapçası yazılan şekliyle “*Hâris*” kelimesi, ziraat eken, fidan diken, kazanan, çiftçilik yapan, bağ bahçe yapan kimse anlamına gelir. Bu manası, insan için geçerlidir.

Bunun yanında “*Hâris*” kelimesi, ateş yakan, tutuşturan, yanması için yakıt maddelerini hareket ettiren, kıvrak zeka sahibi, ilgi alanıyla ilgili her şeyi teftiş edip kontrol eden kimse anlamına gelir.

Bu manalar, şeytanın durumuna uygundur. Çünkü kendisi ateşten yaratıldığı gibi, insanların ateşe girmesine de vesile oluyor. Bütün fitne ateşlerini yakan, insanları çeşit çeşit fitne ateşlerine sokan odur. Aynı kökten gelen “*mihras*” kelimesi, ateşi karıştırıp tutuşturmak için kullanılan “*maşa*” için kullanılır. İşte şeytana takılan “*Hâris*” unvanı, onun ateşten bünyesine; ateşin zekasına, ateşli fitnessine, insanları ateşe atacağına, son durağı ateş olacağına işaret etmektedir.

2.6.7. Ölüm Meleği ile Hz. Musa Arasından Geçen Olay

Allah, ölüm meleğini Hz. Musa'nın ruhunu alması için göndermemiş olup, sadece sınav ve bela için yollamıştır. Yine Allah, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesini istemiş, lakin gerçekten oğlunu kesmesini kastetmemiştir.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Musa'nın ruhunu almak için ölüm meleği gönderildiğinde Hz. Musa, ona tokat atmış ve onun bir gözünü çıkarmıştır. Ölüm meleği, Rabbine dönerek kendisini ölmek istemeyen bir kuluna gönderdiğini bildirince Allah ona gözünü tekrardan bahşetmiştir.”³⁰⁷ Eğer Hz. Musa tokat vurduğunda onun ruhunu almak istemiş olsaydı, bunu kolaylıkla yapardı. Hz. Musa'nın şeriatında tokat vurması mubahtır. Çünkü yanına gelen adamı görmesine rağmen onun ölüm meleği olduğunu anlamamıştır.

Hz. Musa'nın bu davranışının gözetlendiğini düşünmesi ve ölüm meleğini insan sanmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim Hz. Peygamber izinsiz olarak bir Müslümanın

³⁰⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2007, c. 6, s. 339.

³⁰⁶ el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, 2007, c. 6, s. 339.

³⁰⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cenâiz”, 68; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Fezâil”, Musa'nın (a.s.) Faziletlerine Ait Bir Bâb.

evine bakan birisinin gözünün çıkarılmasını caiz kılmıştır. Ayrıca Hz. Musa'nın da ölüm meleğini tanıyıp, gözünü çıkarması imkânsızdır. Melekler Hz. İbrahim'e gelmişler, o da önce tanıyamamıştır. Tanımış olsaydı onlara yemek ikram etmezdi.

Melekler Hz. Meryem'e de gelmişler, lakin o melekleri ilk başta tanıyamamıştır. Tanımış olsaydı korkudan Allah'a sığınmazdı. İki melek Hz. Davud'un yanına gelmiş ve onun huzurunda davada bulunmuşlar, lakin o da ilk başta onları tanıyamamıştır. Cebrâil, Hz. Peygamber'e gelerek ona imanı, kıyameti, ihsanı, islamı sormuş, lakin o da ilk başta meleği tanıyamamış olup, Cebrâil gittikten sonra farkına varmıştır.³⁰⁸

Bu durum karşısında Hz. Musa'nın, ölüm meleğini tanıyamamasını nasıl yargılayabiliriz. Cehm'nin "Allah melekler için kısas yapmamıştır", sözü ise bunun kanıtıdır. İnsanlarla melekler arasında kısas söz konusu olduğunda ya da meleklerin kısas istediğini lakin kısas yapılmadığı bilgisini kim vermiştir? Bunun bilerek yapılmış olduğunun bir kanıtı bulunmamaktadır.

İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve el-Hattâbî (ö. 388/998), bu konu hakkında birçok görüşte bulunmuşlardır. Hulasa şunları söylemişlerdir:

- a. Allah'ın, Hz. Musa'ya bu tokadı atması için izin vermiş olması olanaksız görünmemektedir. Zira Allah dilediğini yapmakla ve dilediği şekilde sınav etmekte söz sahibidir;
- b. Gözün çıkarılması mecaz olarak kullanılmıştır. Buradaki amaç Hz. Musa'nın meleklerle kavgaya edip, onu mağlup etmesidir.
- c. Hz. Musa gelenin, Allah'ın yolladığı melek olduğunu anlamamış, kendisine saldırmak isteyen bir insan sanmış ve nefisini korumaya çalışmıştır. Bu da bilerek olmasa da meleğin gözünün çıkmasına neden olmuştur.

2.6.8. İlim Erbâbı kimlerdir

İkinci halife Ömer b. Hattab'ın hicrî 16. yılında Beytülmakdis'in Müslümanlara devredilmesi sırasında, Filistin'e yaptığı seyahatte Kâ'b'ın kendisine eşlik etmesini istediği

³⁰⁸ Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Ali İbn Balabân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991, c. 16, s. 115.

kaynaklarda geçmektedir. Volfson ise bu durumu Halife, Kâ'b'ı kendisiyle Kudüs Yahudileri arasında arababulucu bir rol üslenmesi ve belki de Ömer, onun kutsal topraklara sahip olan bu şehire gelen peygamberlerin hikâyelerine hakim bir rehber olduğundan dolayı yanında istediği şekilde yorumlamıştır.

Rivâyete bakıldığında Hz. Ömer, Kâ'b'a onların kendi kitaplarına göre ilim adamlarının kimler olduğunu sormuştur. Bu bağlamda Tibî ise, bilgiye sahip olan, onu kuran ve bu isimle anılmayı hak eden kişi olduğu şeklinde açıklamıştır. Kâ'b bildikleriyle amel yapanlar diye cevap vermiştir. Bu cevaptan sonra Hz. Ömer sorularına devam ederek ilmi âlimlerin kalbinden neyin çıkardığını öğrenmek istemiştir. Kâ'b cevabındaise bunun sebebinin açgözlülük olduğunu söylemiştir.³⁰⁹

Şunu eklemek gerekir ki, et-Tibî bu rivâyet bağlamında Hz. Ömer'in Kâ'b'ı, bu sorular için neden seçtiği sorusunu cevap olarak, onun Tevrat ve diğer semavî kitaplara hakim olduğunu belirtir. Aynı şekilde bildikleriyle amel edenlere “*Kime de hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir*” (el-Bakara 2/269) âyetini zikrederek “hükema” demiştir. Ayrıca ilmiyle çalışmayanı eşek diye nitelemiştir.

2.7. Sahâbîlerin Ehl-i Kitap Âlimlerine İtiraz Etmeleri

Hz. Peygamber döneminde bazen kendisini bulamayan ve Kur'ân'ın bazı âyetlerinin net şekilde anlayamayan sahâbîler Ehl-i kitap âlimlerine müracaat etmişlerdir. Bu bağlamda Yahudi din âlimleri olmak üzere eski semavî kitapları daha iyi bilen ve başka din ve inançlara tanık olan mühtedilere başvurmuşlardır.³¹⁰ Ancak büyük sahâbîler bu bilgi alışverişi esnasında edindikleri tüm ‘bilgi’leri incelemeyen doğrudan kabul etmemişlerdir. Aksine; bu görüşlere itiraz ettiklerine dair rivâyetler de bizlere ulaşmıştır.

2.7.1. Hz. Musa ve Hz. Hızır'ın Yolculuğu

Kur'ân'da adı verilmeden, Hz. Musa ile birlikte yolculuk yaptığı belirtilen bir kişiden bahsedilir ki birçok kişi bunun Hızır olduğu inancındadır.³¹¹ Buharî, Müslim, Tirmizî'nin içinde bulunduğu birçok hadîs kaynaklarında Hızır kıssası yer almaktadır. Aynı şekilde bu yolculukta

³⁰⁹ ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, “Mukaddime”, İlmin İzzetini Koruma.

³¹⁰ Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, ss. 7-39.

³¹¹ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, İstanbul: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası, 1993, s. 51.

Hızır'ın kim olup olmadığına dair tartışmalar yapılmıştır. Bu şahıs ile Hz. Musa (a.s.) arasında geçen hikmetli yolculuğun Kur'ân'da ve Kehf sûresinde anlatılmıştır. “Hani Musa, emrindeki delikanlıya demişti ki: *“İki denizin birleştiği yere ulaşınca kadar, bir ömür boyu (yürümem gerekse bile) durmayıp yürüyeceğim!” İkisi, o iki denizin birleştiği yere geldiklerinde, balıklarını unuttular; ...*” (el-Kehf 18/60-82). Şunu söylemek mümkündür ki, Kehf sûresinde belirtildiği bilgilerle bağlantılı olarak başka bilgiler de mevcuttur.

Rivâyetten anlaşıldığına göre, Nevf el-Bikâlî'nin³¹² Hızır ile yolculuğuna katılan şahsın İsrâiloğulları'na gönderilenin peygamber Hz. Musa olduğuna itiraz edince Abdullah b. Abbas ona Allah'ın düşmanı diyerek yalan söylediğini ifade etmiştir. Kendisi de Ubeyy b. Kâ'b'a Hz. Peygamber'in buyurduğunu delil göstermiştir. Yani Nebî Musa İsrâiloğulları arasında hutbe yaptığında insanlar kendisine en büyük âlim kim diye sorunca Hz. Musa kendisinin olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu şekilde yanıt vermesi, ilâhî makamda olumlu değerlendirilmemiştir. Zira Allah'ın en iyi bildiğini söylemesi gerekliydi. Dolayısıyla, iki denizin ortak yerinde Hızır adlı Allah'ın kulunun Hz. Musa'dan daha bilgi sahibi olduğuna hükmedilir.³¹³

2.7.2. İsrâiloğullarından Bir Ümmetin Akibeti

Allah'ın İsrâiloğullarını maymunlar ve domuzlara çevirdiği görülmektedir. Kur'ân âyetlerine bakıldığında bu olay daha açıkça görünmektedir. İçinizden, Cumartesi günü sınırı aşıkları için kendilerine: *“Aşağılık birer maymun olun!” dediğimiz kimseleri de bilirsiniz elbette!..*” (el-Bakara 2/65) *“Ama ne zaman ki kendilerine yasak edileni yapmakta küstahça direttiler, Biz de onlara; “Aşağılık birer maymun olun!” dedik”* (el-A'râf 7/166). Aynı şekilde, Resûlullah da Allah'a itaatsizlik eden kavimlere maymun ve domuza çevrilenleri haberini hatırlatarak tehdit etmiştir. Bazı sahâbîler ve sonraki gelen nesiller de insanlar arasında aynı haberini zikretmişlerdir. Ancak maymun, domuz ile farenin zikredilmesi kanıtları bulunmamaktadır.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, İsrâiloğullarından bir ümmetin kaybolduğunu, onlardan ne olduğunu bilmediğini ve bunlar hakkında kendisine hiçbir şey vahyedilmediğini anlatmıştır. Bir müddet sonra Hz. Peygamber, fareden kaynaklanan sebebin olmasını tahmin ederek deve sütü konursa içmediği, koyun sütü konursa içtiğini açıklamıştır.

³¹² Bir görüşe göre, Nevf b. Fedâle el-Bikâlî veya el-Bekâlî Kâ'b'ın karısının oğlu terkibiyle tanıtılanlardan birisidir. Diğer bir görüşe göre de Kâ'b'ın kardeşinin oğludur.

³¹³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İlim”, 44.

Ardından ravî bu durumu Kâ'b'a anlatırken Resûlullah'tan işitip işitmediğini sorunca cevabını evet diye vermiştir. Ayrıca Tevrat'ta geçip geçmediğini merak ettiği anlaşılmıştır.³¹⁴

Kaynaklara bakıldığında bu rivâyet Buharî ve Müslim'den merfû ve mevkuf şeklinde tahrîc edilmiştir. Aynı şekilde mevkuf olmasına rağmen rivâyet zayıf değildir. Bu nedenle en-Nevevî ise Ebû Hüreyre'nin Ehl-i kitaptan almadığını ve bunun gibi sahâbenin görüşünün ve içtihat imkanı olmayan yerlerde bilgi vermesi hadisin merfû olduğuna delil olduğunu söyler.³¹⁵

Bu rivâyetten anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in kendi içtihadıyla yapmış olduğu bir tahminden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in tahminin sebebi olarak İsrâîloğullarına devenin et ve sütünün yasaklanmış olduğunu göstermiştir. Lakin Allah Hz. Peygamber'e, mesh edilerek domuz veya maymuna dönüşenlerin varlıkları ve nesillerinin devam etmediğini bildirmiş ve Hz. Peygamber de bunu böyle aktarmıştır.

Şunu zikretmek mümkündür ki, ne zamanki yüce Allah mesh edilen bu hayvanların nesli olmayacağına dair işin gerçeğini bildirdi, kesin bir şekilde yani bu şekilde hükmetmiştir. Mesh edilenin neslinin olmasını nefyetmiştir. Bununla birlikte, Kâ'b'a uğraması, İslam'dan önce Yahudi dinine inanç sahibi olduğundandır. Aynı şekilde Ebû Hüreyre'nin Kâ'b'a yönelttiği soruya cevap vermeden sessiz kalması dindarlığının kanıtıdır.³¹⁶

2.8. Karşılıklı Anlaşarak Düzeltme Tarzı

Sahâbîlerin, Ehl-i kitap tarafından anlatılan her şeyi incelemenden ve tenkit etmeden kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Aksine, sahâbîler Ehl-i kitabın inkâr ettikleri konulara ve yanlışlarına karşılık vermişlerdir.

2.8.1. Cuma Gününün Makbul Anıyla İlgili Tartışma

Unutmamalıdır ki bir Müslümanın tüm hayatı yüce Allah'a ibadet etmeye mahsustur ve ibadet için özel bir gün yoktur. Müslüman daima Allah'a ibadet etmektedir. Ancak Allah'ın bu ümmet için seçtiği bir gün vardır. Haftanın yedi gün içerisinde cuma gününü daha değerli kılmıştır.

³¹⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Zühhd ve Rekâik", Fare ve Onun Şekil Değiştirmiş Olması Hakkında Bir Bab

³¹⁵ el-Askalânî, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, 2007, c. 7, s. 160.

³¹⁶ Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Kahire: es-Sehhar li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2012, c. 15, s. 266.

Buradan hareketle, Cuma gününün hikmetleri arasında “*icabet saati*” olarak adlandırılan duaların kabul edildiği önemli bir saat vardır. Bu saati belirlemede özellikle daha devam edip etmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürülür. Kaldıysa, yılın bir Cuma günü mü yoksa her Cuma mı şeklinde merak edilmektedir. Rivâyetten anlaşıldığına göre bunun gerçeği öğrenme amaçlı Ebu Hüreyre’nin Kâ‘b’a sorduğunda Kâ‘b ona yılın bir Cuma gününün saati olduğunu ifade etmiştir. Bu yanıt üzerine Ebû Hureyre itiraz etmiştir. Ona her Cuma günü böyle bir saat mevcuttur şeklinde ifade etmiştir. Ondan ayrıldıktan sonra Kâ‘b Tevrat’ı incelediğinde Ebu Hüreyre’nin doğru söylediğini anlamıştır. Aynı şekilde Ebû Hüreyre bu saati belirtmek için Abdullah b. Selâm’a “Onu bana bildir ve benden gizleme” diyerek müracaat etmiştir. Abdullah b. Selâm ise “Cuma gününün son saatidir” şeklinde cevap vermiştir. Ardından Ebû Hüreyre ona Resûlullah’ın Müslüman bir kimse namaz kılarak bulursa buyurduğunu hatırlatarak bu Cuma gününün son saati nasıl olduğunu ve o saatte namaz kılınmadığını söyleyip itiraz ettiğinde Abdullah b. Selâm da Hz. Peygamber’in namazı bekleyen kimse namaz kılincaya kadar sözünü işitip işitmediğini sormuştur.³¹⁷

Dolayısıyla gizli olması ise, duanın kabul saatini arayanların, günün hangi saatinde olduğunu bilmemeleri, o saate denk gelir düşüncesi ile tüm gün kalbini huzur içerisinde tutup, duaya ve zikre devam ederek dünya vesveselerinden uzaklaşması hikmetin dayanmaktadır. O saatte dua edenin, namazda olması şart değildir. Burada vurgulanmak istenen duaya yönelmiş olup, namazı beklemekte olanın namazda kılan gibi olmasıdır. Böylece o saati namazı bekler gibi huzur içinde olanların denk gelmeleri halinde o değerli saatten faydalanabileceklerdir.

2.8.2. İhramlının Av Etinden Yemesinin Caiz Olduğu Durumlar

Ata b. Yesar’ın naklettiğine göre, Kâ‘b el-Ahbâr, Şam dolaylarında kabileyle karşılaşip yollarına devam edince av eti bulmuşlardır. Onlara av etini yiyeceklerini söylemiştir. Medine’ye geldiklerinde durumu Hz. Ömer’e anlatınca onlara yenilebileceğine dair bilgiyi kim verdiğini sorunca Kâ‘b diye cevap vermişler.

Bir zaman sonra Kâ‘b onlara Mekke yolunda ele aldıkları çekirgeleri yakalayıp, yiyeceklerini söylemiştir. Durum bu şekilde devam edince, Hz. Ömer temelde hangi temelde fetvâyı verdiğini sorunca Kâ‘b “deniz avını” diye yanıtlamıştır. Ardından Hz. Ömer

³¹⁷ İbn Mâlik, *el-Muvatta’*, “Salatü’l-Cuma”, 7 Cuma gününün eşref saati; es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Salat”, 209. Cuma ile ilgili konular; en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesai*, “Cuma”, 45. Cuma günü duaların kabul edileceği saat.

Kâ'b'a neyi bileceğini sorunca kendisi Allah'a yemin ederek ikisi arasında fark olmadığı diye yanıtını vermiştir.³¹⁸

Hiz. Ömer'in Kâ'b'ın ihrama girenlere çekirge yeme fetvası vermesinin yanlış olduğunu söylemesi ve ardından vazgeçmesinden, bir âlimin bir şeyi kesin nefyetmesi veya isbat etmesinin Ku'rân, sünnet, sabit bir icma veya kıyas gibi sahih bir bilgi olmadan yapmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu Kâ'b'ın aktardığı bir haberdur ve delillerle ispatlanmamıştır. Bu nedenle, din âlimleri veya deniz bilimi uzmanlarının bilimsel araştırmalarda bulunması gerekir. Bu, Kâ'b'dan Ehl-i kitap kaynaklı bir haber olduğuna işaret etmiştir. O yüzden Hiz. Ömer onun hakkında tereddüt etmiştir. Aynı şekilde Ömer Hiz. Peygamber'in "Ehl-i kitabı ne tasdik ne de tekzib etmeyin" buyurduğunu ifade ederek onu ne doğrulamıştır ne de tekzib etmiştir. Eğer bu, Kâ'b'ın dediği gibiyse, o zaman bu deniz avıdır ve kesinlikle caizdir. O yüzden Hiz. Ömer deniz avı mı kara avı mı hangisinin olduğunu net şekilde bilmediğinden dolayı tereddüt etmiştir.

2.8.3. Irak'a Gitme Hususuna Bir Uyarma

Ömer b. Hattab Irak'a gitmek istemesi üzerine Kâ'bül-Ahbar, ona seslenerek; orada devasız hastalıklar, cinlerin fasıkları ve sihrin onda dokuzu yer aldığını söylemiştir.³¹⁹

el-Bâcî'ye (ö. 474/1081) göre, sihrin çoğu Irak'ın Babil şehrinde bulunmaktadır. Bu yüzden Kâ'b ona çoğunun olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde bunu okuduğu kitapların bazılarında bulmuş olması mümkündür. Çünkü böyle 'bilgi'ler tıbbi bilimine ait olabilir. Aynı şekilde bu konuya benzeyen dini veya dünya meselelerinden herhangi birinin inceleme yapması imkânsızdır.³²⁰

2.8.4. Ribâ'dan Uzak Durma

Bireyi ve toplumu kötü yönde etkileyen Riba'nın sosyal, ahlaki ve maddi zararları vardır. Bundan dolayı faiz insanlar arasında nefreti yaymaya çalıştığı için büyük riskleri ve büyük zararları barındırır.

³¹⁸ İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 24. İhramlının Av Etinden Yemesinin Caiz Olduğu Haller.

³¹⁹ İbn Mâlik, *el-Muvatta'*, "İsti'zan", 11. Doğru Konusundaki Rivâyetler 2818.

³²⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Kabes fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*, 1. bs., Beyrut: Dâru'l-garbil'l-İslâmî, 1992, s. 1150.

Riba, Hz. Peygamber gönderilmeden önce Arap yarımadasında yaygındı. O karanlık dönemde, Kureyşliler ribayı uygulamış olsa bile, zararlarını ve sakıncalarını biliyorlardı. Gerçekten de Hz. Peygamber'in bi'setinden beş yıl önce, Mekke'de önemli bir şahsiyet olan Ebu Vehb b. Amr, Kâbe'yi onardıklarında ayağa kalkıp "Kâ'be'nin inşa edilmesinde insanların sadece helal ve temiz mallarını verebileceklerini ve zina, faiz ve zulüm yollarıyla ele geçirdikleri mallarını katılmayacağını" söylemiştir.³²¹

Hayat rehberi kitabı olan Tevrat, ribanın yasaklanmasını şart koşmuştur. Ancak Yahudi din adamları, riba yasağının insanların bir arada yaşamalarına engel olacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden metni tahrif ettiler ve Yahudi olmayanlardan riba almalarına izin verecek şekilde çarpıttılar. Durum bu şekilde olunca ele alınan bu konuyla ilgili Yahudi din âlimlerinden Müslüman olan Abdullah b. Selâm'ın riba görüşü önem taşımaktadır. Ebû Burde'den nakledildiğine göre kendisi Medine'ye gelip Abdullah b. Selâm ile görüştüğünde miktar ne kadar az olsa da riba yememesini söylemiştir. Örnek olarak kimden alacağı varsa ondan saman çöpü olsun yahut arpa olsun yahut da yonca gibi hediye takdim ederse onu kabul edince riba sayılacağını belirtmiştir.³²²

2.8.5. Güneş ve Ay'ın Ateşe Atılacakları Meselesi

Hz. Peygamber'den sağlam bir senetle gelmiş bir hadisi inkâr etmek, kendisinin söylemediği bir sözü ona iftira etmekten daha az tehlikeli değildir. İlim ehli doğruluğunu bilmenin mümkün olduğu belli olan bir hadise muhalefet etmeyi caiz görmezler. Daha sonra hadisin senedinin sıhhatı ispatlanabilir. Bunun aksini düşünen hadiste neye itiraz edildiğini ya da niye karşı çıkıldığını bilmemektedir. Akılcılar, ispatlanmış hadislerin cevabını kaprisler ve yalan iddialarla abarttılar, hatta bazıları sahih hadisleri sadece hayal gücü ve delilsiz iddialarla yalanlama yoluna gitmişlerdir.³²³

Bu konuyla bağlantılı olarak Ebû Hüreyre kanalıyla "الشمس والقمر مكوران في النار يوم القيامة" "Güneş ve ay, kıyamet gününde ateşe atılıp yuvarlanmış olacaktır" şeklinde nakledilen ve merfû olarak değerlendirilen hadis önem taşımaktadır. Bazıları bunun bir hadis olmadığını ancak Kâ'b el-

³²¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1992, c. 1, s. 210.

³²² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Menâkıbi'l-Ensâr", 19- Abdullah İbnu Selâm (r.a.)'ın Menkabeleri Bâbı

³²³ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Yemânî el-Muallimî, *el-Envârü'l-Kâşife limâ fi kitâbi Edvâ' ale's-Sünneti'l-Muhammediyye mine'z-Zelel ve't-Tadlil ve'l-Mücâzeze*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986, s. 12.

Ahbâr'ın bir sözü olduğunu ve Ebû Hüreyre'nin onun bu sözünü alıp bir merfû hadis haline getirdiğini iddia etmişlerdir.³²⁴

Kaynaklar incelendiğinde Buhârî'den tahrîc edilen rivâyette “في النار” “ateşe atılacak” ifadesi görülmemektedir.³²⁵ Bu kısma et-Tahâvî (ö. 321/933) “Müşkilü'l Âsâr”da, el-Beyhakî (ö. 458/1066) “Kitâbü'l Ba's ve'n Nüşûr”de ve el-Bezzâr (ö. 292/905) ise kendi eserinde yer vermişlerdir.³²⁶

Bununla birlikte, Buhârî dışındaki bazı hadis kaynaklarında da şu bilgileri vermektedir: “Kıyamet gününde Güneş ve Ay böğüren veya total iki öküz olurlar.”³²⁷

Sened incelendiğinde rivâyette iki zayıf râvi (Yezîd er-Reşk ve İbn Ziyâd) bulunduğu sened bakımından zayıf hadis olarak değerlendirilmiştir.³²⁸

Bu bağlamda Buhârî olmak üzere yukarıda zikredildiği kaynaklarda o şekilde bulunurken diğer kaynaklara bakıldığında özellikle et-Taberî bu rivâyeti Abdullah b. Abbas kanalıyla nakletmiştir. Bu rivâyete bakıldığında Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) doğrudan Kâ'b el-Ahbâr'a itiraz ettiği açıkça görülmektedir. Kâ'b el-Ahbâr'ın Kıyamet günü güneş ve ay dürülmüş iki öküz şeklinde cehenneme atılacağını iddia ettiği bildirince Abdullah b. Abbas üç kere Ka'b'ın yalancılığını anlatmıştır. Buna ilave olarak bu onun İslâm'a dâhil etmek istediği Yahudi rivâyetidir diye tepki göstermiş ve Kâ'b'ın iddia ettiği ‘bilgi’lerin yanlış olduğunu İbrahim sûresinin “Yörüngelerinden asla ayrılmayan Güneş'i ve Ay'ı emrinize O vermiş; geceyi ve gündüzü emrinize O vermiştir” (İbrâhim 14/33) âyetini okuyup ardından Hz. Peygamber'den (a.s.) bir hadîs naklederek ortaya koymuştur. Ardından Kâ'b yanlışından vazgeçmiş ve bu konuyla alakalı bu bilgiyi eski haberlerle dolu olan “Kitâbü Dâris” adlı eserden aktardığını, ancak bu kitabın Yahudiler tarafından değiştirildiğinden haberdar olmadığını beyan etmiştir.³²⁹

Bazı rivâyetlerde “yuvarlanıp ateşe atılacaklar” anlamını âlimler şu şekilde yorumlamışlardır; Hattâbiye göre, güneşi ve ayı ateşe atmak onlar için bir azap değildir, tam tersine hak edenler cezalandırılacaktır. Bu, onlara tapanlara onların yani güneş ve ayın tanrı

³²⁴ Mahmûd Ebû Reyye, *Edvâ' ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, 6. bs., Kahire: Dârü'l-Maârif, t.y., s. 180.

³²⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Bed'ül-Halk”, 4.

³²⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Beyrut: Dâru Sadır, t.y., c. 1, s. 170.

³²⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999, c. 3, s. 574.

³²⁸ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l Cevzî, *el-İlelû'l-Mütenahiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vahiye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, c. 1, ss. 34-35.

³²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967, c. 1, s. 65.

olmadığını gösterir. İbn Kuteybe (ö. 276/889), hadisın farklı bir yorumunda “Güneş ve ay, ateşe atılacak ancak eziyet görmeyeceklerdir. Yoksa günahlarının ne olduğu söylenecek?” Ancak “onlar ondan yaratıldılar ve sonra ona geri döndüler” şeklinde ifade etmiştir.³³⁰

Nitekim Ebû Bekr el-İsmâîlî’ye (ö. 371/982) göre Güneş ve Ay’ın Cehenneme atılacak olmaları işkence edilecekleri anlamına gelmez. Çünkü Cehennemde Allah’ın melekleri, taşları ve benzerleri vardır, öyle ki Cehennemliklere bunlar azap aleti olarak kullanılacaktır. Nitekim el-Medîni (ö. 581/1185) ise buna benzer bir şekilde Güneş ve ay ikisi cehennemliklerin azabını devam ettirecek alet olarak kullanılacağını ifade etmiştir.³³¹

Kaynaklarda geçtiği gibi her ne kadar bu konuda Kâ’b el-Ahbâr’a Abdullah b. Abbas (r.a.) itiraz etmiş olsa da bir yandan Abdullah b. Abbas onu suçlarken diğer yandan Kur’ân’ın bazı âyetlerini yorumlarken onlara uygun düşecek tarzda İsrâiliyat ‘bilgi’lerini kullanmaktadır.³³² Nitekim Kur’ân, Ehl-i kitabın yanlışlarını düzeltir ve onları Allah’ın birliği inancına dayalı ortak bir ilke Müslümanlarla birleşmeye çağırır.

³³⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1959, c. 7, s. 506.

³³¹ et-Tahâvî, *Müşkilü’l-Âsâr*, c. 1, s. 173.

³³² Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, ss. 12-13.

4. SONUÇ

Kur'ân'ın indiği dönemde bir dini ve kitabı olan tek grup Ehl-i kitap idi; hâkim kültürü Yahudilik ve Hıristiyanlık oluşturmakta idi. Bununla beraber dini, kitabı, imanı bilmeyen ümmîler çoğunlukta idi. Sadece yarımadada değil hemen tüm dünyada bir câhiliye ve hukuksuzluk belirgin idi. Ümmî grubun içinde yer alan Hz. Muhammed, peygamber olarak görevlendirilmeden evvel, gerek ümmîler gerekse Ehl-i kitap bir kurtarıcı beklentisi içine girmiş bulunuyordu. Ve bu peygamberin Arap yarımadasında zuhur edeceği yönünde, özellikle geçmiş kitaplara tanıklık etmiş olanlar arasında yaygın bir beklenti oluşmuştu. Fakat “beklenen peygamber” İsrâîloğullarından değil İsmâîloğullarından çıkınca, Ehl-i kitap âlimleri bu sapkın toplumu bu peygamberin kurtaracağını bilmelerine rağmen ona genelde karşı çıkmışlar; yanlış, fasit inanış ve davranışlarını inatla sürdürmüşlerdir. Oysa Hz. Peygamber, kutsal kitaplara dayanan veya dayanmayan bu ‘bilgi’leri, inanç ve düşünceleri düzeltmeye çalışırken tamamen İlâhî vahye dayanmakta idi ki Murat Sülün, *41 Temsil ile Kur'ân Gerçeği* (İstanbul: İFAV, 2017) kitabının “Müfessir”, “Hakem” ve “Muhafız” temsillerinde bunu açıklamaktadır.

Bu düzeltme ve hakka davet faaliyetleri esnasında Ehl-i kitap âlimleri ile sadece Müslümanlar değil bizzat Peygamber arasında da bilgi teâtisi ve diyaloglar, münazara, itiraz ve cevaplar gerçekleşmekte idi. Mesela “son gün” diye tabir edilen Kıyamet günü de Kur'ân'ın bu çerçevede ele aldığı önemli konulardan biridir; bu konu Kur'ân'da kah müşriklerle kah Ehl-i kitapla çeşitli açılardan tartışılmıştır. İkinci olarak; ilâhlığın konu edildiği âyetler de önemli bir yer kaplamaktadır; Hıristiyanlık'ta teslis sorunu, Yahudilik'te bazı haham ve rabilerin dini ritüelleri ve Arap yarımadasındaki çok tanrıcılık Kur'ân'ın ele aldığı konular arasındadır. Kur'ân'ın bu yanlış sapmalara karşı cevabı “İlâhınız tek bir ilâhtır” olmakta ve bu durumu tartışma zeminine taşımaktadır. Burada bahsettiğimiz kıyamet günü, uluhiyyet ve tevhit Kur'ân'ın ana konularındandır.

“Ehl-i kitap” Yahudi ve Hıristiyanlara denilmektedir, çünkü onlar kitap okuyan, az çok dinden, imandan, peygamberlikten, hukuktan haberdar olan kimselerdi. Onlardan nakledilen ‘bilgi’ler ise İsrâîliyat olarak tanımlanmıştır. İsrâîliyat pek çok hikâye ve haber içmektedir. Bu ‘bilgi’lerden bazıları İsrâîloğullarının peygamberleri ile ilişkileri hakkında aktarılan ‘bilgi’lerdir. Bazıları ise kendi peygamberleriyle alakalı değil Hz. Sâlih, Hz. Hûd ve Hz. Şuayb'ın ümmetlerinin haberleridir.

Ehl-i kitaptan rivâyette bulunmak, İslam'ın başlangıcında yasaklanmış, ardından Hz. Peygamber ahabına İslam diniyle çelişmeyen şeylerde bunların aktarılmasına izin vermiştir. Hz. Peygamber'in kesin yasağı olmasına rağmen, bazı râviler Ehl-i kitaptan öğrendikleri şeyleri sıhhatlerini kontrol etmeden eserlerine almışlardır. Ehl-i kitaptan aktarımda izlenecek yol bellidir; bu da İslâmî esaslarla çatışan 'bilgi'leri reddetmek ve doğruluğu ya da yanlışlığı bilinmeyen 'bilgi'leri ise ne tasdik ne de tekzip etmektir. Bu nedenle, Hz. Peygamber onları ne doğrulamamızı ne de inkâr etmememizi bildirmiştir. Ancak onlardan rivâyet etmemenin daha iyi olduğu düşünülmektedir. Çünkü şurası kesindir ki, onlardan aktarılan şey hidâyet olsa bile müslümanlar ondan daha iyisine sahiptir. Aktarılan şey yanlış ise, zaten müslümanlar ondan beridir. Kur'ân'da yer alan âyetlerin tefsirinde Ehl-i kitaptan aktarımda bulunma hususuna gelince (sözgelimi o Nuh'un gemisinin uzunluğu – genişliği, mağaradaki insan sayısı, köpeğin rengi vs.) bunlar detay olduğundan, araştırılmasında ve öğrenilmesinde çok fazla bir fayda yoktur. Bu konuda *“Onlar hakkında hiç kimseden bilgi isteme.”* (el-Kehf 18/22) buyrulmuştur.

Nüzul döneminde Ehl-i kitap âlimleriyle sadece Müslümanlar arasında değil Hz. Peygamber arasında da çeşitli konularda bilgi alışverişi gerçekleşmiştir. Bunların çoğu i'tikadî olmakla birlikte, daha ağırlıklı olarak tarihi olayları kapsamaktadır. İ'tikadî konular arasında gaybi konular öne çıkmaktadır. Kah değiştirilmiş, kah doğrulanmış, kah doğruluğu yanlışlığı karıştırılmış 'bilgi'lere sahip olan Ehl-i kitap âlimleri, bir yandan Resûlullah'ın peygamberliğini tespit etme amaçlı soru sorarken öte yandan kendisini zora sokmak da istiyorlardı. Ama Hz. Peygamber'in onlara karşı hiçbir zaman tepki göstermediği kaynaklarda geçmektedir. Alınan cevaplara bakıldığında Ehl-i kitap âlimlerinden birçoğunun onun hak peygamber olarak gönderildiğini bilmelerine rağmen ona tabî olmadıkları, hatta aksine, kendisine karşı çıkıp onunla kıyasıya mücadele ettikleri ve ona tabî olanları tehdit ettikleri görülmektedir. Buna rağmen Ehl-i kitaptan hak dinini kabul eden kişiler de olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu bilgi teâtisi sahâbe ile Ehl-i kitap arasında devam etmiştir; İsraili anlatılar Müslümanlar arasında daha hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Ehl-i kitap olup sonradan İslamiyet'i kabul edenlerden bazıları bu tür 'bilgi'leri sahâbe ve tâbiîn ile paylaştıklarını eserlerinde anlatmaktadır. Sözgelimi “Ebû Hüreyre (r.a.) bir yandan Kâ'b el-Ahbâr'a Hz. Peygamber'in hadislerini anlatırken diğer yandan Kâ'b'dan Tevrat'ı dinlermiş. Aynı şekilde Hz. Ömer ve Abdullah b. Abbas'ın Kâ'b ile sıkı bilgi alışverişi içerisinde olduğu” zikredilebilir. Hatta bu bilgi paylaşımı esnasında birbirlerine itiraz ettikleri görülmüş ve karşılıklı anlaşarak 'bilgi'ler düzeltilmiştir. Büyük sahâbilerin bu 'bilgi'lerle ilgilendikleri ve aktarımda

bulundukları sabit olsa da onlar bu ‘bilgi’leri inceleyerek doğru olan şeyleri almışlardır. Öte yandan, bazılarının da bu tür ‘bilgi’leri iyice incelemeyen olduğu gibi aldıklarına dair kanaatlar de bulunmaktadır ki bu ‘bilgi’ler zamanla Müslümanların zihninde yer etmiştir. Ayrıca tedvin döneminde bu ‘bilgi’lerin Tefsir ve Hadis kaynaklarına intikal etmiş olup İslamlaştırıldığı veya İslâmî bilgi haline getirildiği söylenmektedir. Buna karşılık, Abdullah b. Selâm yanlış rivâyette bulunmayan şanlı bir sahâbi idi. Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde İslamiyet’i kabul etmiştir. Buhârî ve Müslim’in naklettiğine göre cennetle müjdelendi. Hz. Peygamber’den de, Ehl-i kitap kaynaklarından da nadiren rivâyette bulunan bu zat, Yahudilere kendi inançlarını öğretecek derecede derin bir alimdi. Müslüman olduktan sonra kendisinden aktarılan ‘bilgi’ler onaylanmıştır. Bu bakımdan, Abdullah b. Selâm’ı İslam dinine zarar veren biri olarak düşünmek doğru değildir.

Ehl-i kitaptan bolca bilgi aktaran Kâ'b el-Ahbâr'ın, tefsir kitaplarında var olan İsrâiliyat'ın çoğunun orijinal kaynağı olduğu söylenmektedir. Bundan dolayı onun kalbinde Yahudi inancına dair bir şeylerin kaldığı sonucuna varılmaktadır. Sahâbîlerin çoğu ona karşı dikkatli davranmış ve Yahudiliğin hala yüreğinde yer ettiğini insanlara duyurarak onları uyarmışlardır. Hatta o, açıkça yalan söylemekle de suçlanmıştır.

Kütüb-i tis'a'da bulunan İsrâiliyat türü anlatımlar incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara varılabilir. İlk olarak; âyetin tevili bağlamında olası bir anlamına yönlendirildiğini söylemek mümkündür. Araştırmacıları İsrâiliyat'ın kullanılmasına yönlendiren sâik, bazı âyetlerin İsrâiliyat dışında tam olarak anlaşılamamasıdır. Hz. Hızır ve Musa kıssası ve diğer şeylerin yorumlanmasını seleflerinin bahsettikleri dışında bilmek kolay değildir. Bundan dolayı âyeti yorumlayabilmek için olası bir anlama işaret eden İsrâiliyat anlatılarından bahsetmişlerdir. Yani bu yönetime izin veren düşünce bazı âyetlerin ancak İsrâiliyat rivâyetleriyle doğru bir şekilde anlaşılabilir. Hz. Peygamber öncesi geçmiş milletlerin olayları ve diğer şeylerin yorumlanması, o dönemde yaşayan insanların bahsettikleri dışında bilinemez. Bu sebeple, âyeti yorumlayabilmek için İsrâiliyat anlatılarından bahsetmişlerdir.

İkinci olarak; mahiyeti ve muhtevası kapalı olan mübhem lafızların bu bilgi malzemesiyle açıklanmasıdır. Kur'ân'da bulunan mübhem lafızların tayini her ne kadar zor olsa da açıklamasına verilen önem ilk dönem tefsirlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında mübhem lafızların açıklandığı görülmesi mümkündür.

Kehf sûresinde Musa - Hızır kıssasındaki salih kuldan maksadın “Hızır” olduğunu açıklaması bu kabildendir. Aynı şekilde sahâbede mübhem lafızların tayinine önem vermiştir.

Üçüncü olarak; kıssanın sebebini bilmektir. Kur’ân, geçmiş ümmetlerin akibetini anlattığı gibi, nedeni bilinmeyen konuları listeler ve bu türlü kıssaların anlaşılmasına İsrâiliyat rivâyetleri yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada ele alınan konulardan olan Cennet ehlinin vucütlerinden yiyecek içeceklerin nasıl çıkacağı, Hz. Musa Tuva vadisine gittiğinde ayakkabılarını çıkartmasının istenmesi vb. konuların açıklanmasında İsrâiliyat’tan söz edilmesi olayların anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Dördüncü fayda ise muhtasar olan şeylerin tafsilatıdır. Bu, Kur’ân kıssalarındaki bazı mücmel konuları ve kısaca bahsedilenleri açıklığa kavuşturmak amacıyla hikâye ve kıssaların anlatılmasıdır. Yöntem bakımından en kullanılanı budur.

Kuşkusuz İsrâiliyat’ın İslâmî eserlere girişi, akaid alanıyla sınırlı olmayıp daha geniş bir alanda karşılık bulmaktadır. Tezde dikkat çekildiği gibi, inanç konularıyla alakalı olmayan dinin şer’i hükümlerine, sabitelerine, Kur’ân ve sahih hadislerle aykırı olmayan isrâilî rivâyetlerin kabul edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur denilebilir. Bununla birlikte, herhangi bir İslâmî eserde dînî bakımdan küçük veya büyük hataların bulunması, bazı insanları hiç de uygun olmayan bir kanaate sevk etmektedir. Bu nedenle, söz konusu eserlere yaklaşım tereddüt oluşturur. Oysa bu eserlerin eksikleri incelenerek edep ve terbiye çizgisinde ilme akla ve sahih kaynaklara istinaden hataları gösterilebilir ve bu şekilde iyi yönlerinden istifade edilebilir ki bu da çok faydalı bir yol olur.

Her ne kadar İsrâiliyat’tan faydalanabilecek ‘bilgi’ler bulunmuş olsa da, bunların çoğu İslâm’ın ana inançlarını bozmaya veya şüpheye sebep olur. Şâyet bu, hak ile batıl birbirine karışarak Müslümanları doğru yoldan çıkaracak cazip ‘bilgi’ler haline gelirse İslam akidesi için tehlikeli bir hal alması kaçınılmazdır. Oysa İslâm son ve ekmel dindir, bilgi olarak Kur’ân ve hadislerde mevcut şeyler Müslümanlara yeterlidir. Dînî yönde Ehl-i kitaptan edinilecek ‘bilgi’lere ihtiyaç yoktur. Müslümanları bu İsrâiliyat belasından kurtarmak için bunun ne olduğunu anlatmak ve nelerin İsrâiliyat olduğunu göstermek gerekir. Nitekim bu çalışmada Kütüb-i tis’a’dan 45 civarında rivâyet ele alınarak konusuna uygun başlık altında tartışılmıştır. Şüphesiz müfessirler İsrâilî rivâyetlerle az çok ilgilenmişlerdir. Bu da tabii olarak müfessirin kendi anlayışına bağlıdır. Ancak bugün tefsir kitaplarının içeriklerine bakılarak İsrâilî

rivâyetlerin etrafında oluşturulan konular sınıflandırılabilir. Bunlar da genel olarak üç konuda toparlanabilir.

Birinci konu peygamber kıssalarıdır. Peygamber kıssalarını benî İsrâilden almalarının sebebi Kur'ân'ın "ellerindeki kitabı doğrulayıcı olarak..." nazil olmasıdır (el-Maide 5/48). Bu sebeple, müfessirler Kur'ân'da var olan bazı kıssaların tafsilatını Ehl-i kitaptan alma ve ondan faydalanma konusunda bir beis görmemişlerdir. Bu tafsilatlardan bazen peygamberlerin (Hz. Âdem'in şirke düşmesine iddia) ismetine ve hayatına aykırı olan 'bilgi'ler de vardır. Âlimler ilk dönemlerden itibaren buna karşı çıkmışlardır. Ancak bu, mutlak bir doğrulama değildir; nitekim devamında Kur'ân'ın "o kitaplardaki bilgilerin doğru olup olmadığının da kriteri olduğu" (el-Mâide 5/48) belirtilmektedir. Yani onların elindeki 'bilgi'ler doğruysa Kur'ân onu destekler ve doğrular; batıl ve fasitse onun yanlışını ortaya koyup doğru olmadığını ortaya koyar. Kur'ân peygamberlerin kıssalarını sadece ibret ve vaaz için merkeze alır; bu sebeple de tafsilata girmez, çünkü o bir hidâyet ve şeriat kitabıdır; tarih kitabı değildir. Yahudiler ise peygamber kıssalarını tarihi bir şekilde sunmuşlar; Kur'ân'ın arz ettiği metodu benimsememişlerdir.

İkinci konu ise Allah'ın sıfatları konusudur. Çünkü Kur'ân'da akaid konuları çokça tartışılmaktadır. Bazı Müslümanlar İlâhi sıfatları yahudiler gibi tecsim ve teşbih anlayışında yorumlamışlar ve bu yorumları Allah'a isnat etmişlerdir. Fakat erken dönem âlimleri İslam mirası, akaid ve kültürüne ters olduğundan dolayı bunu reddetmişlerdir. Hatta bunları yahudilerin dinlerinde olan tecsim ve teşbihin bir akidesi olarak nitelendirmişlerdir.

Üçüncü konu ise kâinat ve tabiat üzerinedir ki bu konuda da çok konuşulmuştur. Gerçekten Kur'ân'da tabiat konuları genişçe yer alır. Müfessirler bu âyetlerin ilmi yönünü asırlar boyunca bilmiyorlardı. Med - cezir, güneş ve ay hakkında İsrâiliyatta geniş bir malumat buldular. Müfessirler tabiatla ilgili âyetlerde teklif -yani helali haram, haramı da helal kılma-söz konusu olmadığından, bu 'bilgi'lere kitaplarında yer verdiler. Nitekim Ehl-i kitap kimseler "Vallahi elinizdeki Kur'ân'da olanlar elimizde olan 'bilgi'lerdir" dediler, ancak bu söz doğru değildi. Çünkü Müslümanların onlardan aldığı 'bilgi'ler ancak tefsirlerin dipnotlarında yer almıştır. Bununla beraber genel olarak bütün tefsir kitapları onlardan alınan 'bilgi'leri açık bir şekilde kabul etmemiştir.

Sonuç olarak; Kur'ân'ın nüzul dönemi ve sonrasında Ehl-i kitap ile Müslümanlar arasında gerçekleşen bilgi teâtîsinin, genelde "Yahudilerden Müslümanlara doğru" olduğu

görülmektedir. Ortalama bir Müslümanın zihnindeki kadim dünyaya, cennet ve cehennem gibi gaybî alanlara dair bilgilerin genel niteliği budur. Kur'ân'da bu çerçevede verilen vahye dayalı gerçek bilgi ve yönlendirmeler; olaylardan çıkartılması gereken sonuçların, ibret ve derslerin Müslümanların geneli açısından İsrâîlî 'bilgi'lerin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Dünyanın, insanın ve kadının yaratılışı, Adem'in cennete girişi – çıkışı, mesih vb. konulardaki yahudi anlatıları vahyin berraklığına avam açısından kısmen hâlel getirdi. Oysa “Bizim Nuh'un gemisinin kaç metre olduğu vb. detayları bilmeye ihtiyacımız yok! Burada önemli olan, çağdaş 'tufan'lardan bizi koruyacak olan Nuh'un 'gemi'sinin bugün neye tekabül ettiği.” denilebilirdi; yani genel eğilim bu olabilirdi... Ancak olmadı; merak sâikiyle insanlar “eskilerin gerçek bilimsel bilgiden uzak dünya algısı” niteliğindeki 'bilgi'lerinin peşine takıldı. Elleriindeki nurun aydınlığı bu yüzden yer yer azaldı. İşte tezde bu vb. pek çok konuda ilk Müslüman neslin kendilerinden daha kültürlü gözüken Ehl-i kitap âlimlerinden ne ölçüde etkilendiği örnekleriyle ortaya konulmuş; bilgi alışverişinin boyutları yansıtılmış, çok sayıda rivâyet çerçevesinde olgu olduğu gibi aksettirilerek gereken detaylandırma yapılmaya çalışılmıştır.

5. KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995.

AKGÜN Hüseyin, “Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Rivâyet Coğrafyası Açısından Ele Alınması)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 19, sy. 2 (2019), ss. 323-38, doi:10.33415/daad.585831.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, İstanbul: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası, 1993.

ALİ Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1976.

ARSLAN Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri : (Hulasatü't-Tefasir)*, İstanbul: Arslan Yayınları, t.y.

ARSLANTAŞ Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 1. bs., İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016.

———, *Yahudilere göre Hz. Muhammed ve İslamiyet: İbranice Tarih Kitapları Açısından Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

el-ASKALÂNÎ Ahmed b. Ali b. Hacer, *İthafü'l-Kari bi-İhtisari Fethi'l-Bari*, İstanbul: Polen Yayınları, 2006-08.

———, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe: Elif - Ha*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

———, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959.

ATÇEKEN İsmail Hakkı, “Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler”, *İSTEM*, sy. 4 (2004), ss. 105-28.

ATEŞ Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

AYDEMİR Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

AYDIN Süleyman, “Kur’ân Lügatı İlmi Açısından Hz. İsa’nın (a.s.) Ref’i ve Nüzûlü”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 9 (2015), ss. 53-112, doi:10.17828/yasbed.47567.

el-AYNÎ Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, Kahire: es-Sehhar li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 2012.

el-AZÎMÂBÂDÎ Ebü’t-Tayyib, *Avnü’l-Ma’bûd*, 1. bs., Beyrut: Dar’ul Kütübil İlmiyye, 1990.

BALIKÇI Şükrü, “Mekke Döneminde Müşriklerin Müslümanlara Uyguladığı Ambargo”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 3 (1997), ss. 366-81.

BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.

BİNTÜ’Ş-ŞÂTİ’ Âişe Abdurrahman, *el-İ’cazü’l-Beyânî li’l-Kur’ân ve Mesailu İbni’l-Ezrak*, Kahire: Dârü’l-Maârif, 1984.

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.

el-CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihah Tacü’l-Luğa*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1998.

ÇALIŞKAN İbrahim, *İslâm Ceza Hukukunda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1986.

ed-DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl, *Sünen-i Dârimî*, İstanbul: Madve Yayınları, 1995.

DEEDAT Ahmed, *Araplar ve İsrail*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.

EBÛ REYYE Mahmûd, *Edvâ’ ‘ale’s-Sünneti’l-Muhammediyye*, 6. bs., Kahire: Dârü’l-Maârif, t.y.

EBÛ ZÜEYB İsrâil, *Kâ’b el-Ahbâr*, Küds: eş-Şark Tavuniyye Yayınevi, 1976.

El-Mevsuatü’l-Arabiyeti’l-Müeyyessere, Beyrut: Darü’l-Cil, 2001.

- ESED Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- el-FEHDAVÎ Muhammed Mahmûd Latîf, *Adâletü's-Sahâbe İnde'l-Müslimin*, 1. bs., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
- el-FEYYÛMÎ Ahmed b. Muhammed b. Alî, *el-Misbahü'l-Münir: Mu'cemu Arabi Arabi*, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987.
- FEYZULLAHOĞLU Süleyman, Murat BALIBEY, *Kâinatın Efendisi*, İstanbul: Nuh Yayınları, t.y.
- el-GAZZÂLÎ Muhammed, *Müslümanın Ahlakı*, İstanbul: Nida yayıncılık, 2018.
- GÜMÜŞ Sadrettin v.dğr., *Kur'an Yolu : Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- GÜNER Osman, *Resulüllah'ın Ehl-i Kitablâ Münasebetleri*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1997.
- el-HAMD Muhammed, *Resâil fi'l Edyân ve'l Furûk ve'l Mezahip*, t.y.
- HAMİDULLAH Muhammed, *el-Vesaiku's-Siyâsiyye : Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, İstanbul: Kitabevi, 2002.
- , *İslam Peygamberi : Hayatı ve Faaliyeti*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- HATİB EL-BAĞDÂDÎ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1972.
- el-HELÎM Muhammed Bekir, *Ulûmü'l-Kur'ân*, İran: Müessesetü'l-Hâdî, 1417.
- HÜSREV Hüsrev Mehmed Efendi Molla, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- İBN ABDÜLBER Cemaleddin Yusuf b. Abdullah, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashab*, Kahire: Dâru Nehdati Mısır, t.y.
- İBN ADİL Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî en-Nu'mânî, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İBN ASÂKİR Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dımaşk*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995-97.

İBN ÂŞÛR Muhammed Tâhir, *Tahrîrû'l-Ma'ne's-Sedîd ve Tenvîrû'l-'Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İBN BALABÂN Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.

İBN EBÜ'L-İZ Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed, *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

İBN HALDUN Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldun - Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İBN HİBBAN Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-sikat*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.

İBN HİŞAM Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1. bs., Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Sıfatü's-Safve: Resulullah (sav)'ın Ashabının ve Belde Belde Allah Dostlarının Hayatı ve Faziletleri*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

———, *Ahkamu Ehli'z-Zimme*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1994.

———, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

İBN KESÎR Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.

———, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1976.

İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenu İbn Mâce*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1996.

İBN MÂLİK Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994.

İBN MANZUR Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, 2. bs., Beyrut: Dârü'l İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 1997.

İBN SA'D Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 1. bs., Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

İBN TEYMIYYE Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn, *Mecmûu Fetâvâ*, Medine: Mecme'u'l-Melik Fahd, 1995.

İBNÜ'L CEVZÎ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.

———, *el-İlelü'l-Mütenahiye fî'l-Ehâdisi'l-Vahiye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İBNÜ'L-ARABÎ Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İBNÜ'L-ARABÎ Ebû Bekir, *Kitâbü'l-Ğabes fî Şerhi Muvaṭṭa'î Mâlik b. Enes*, 1 cilt, 1. bs., Beyrut: Dâru'l-garbil'l-İslâmî, 1992.

İBNÜ'L-MÜNZİR EN-NÎSÂBÛRÎ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002.

İncil : Yuhanna'ya Göre, 4. bs., İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1962.

el-İSFAHÂNÎ Rağıb, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1. bs., İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

———, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

İZMİRLİ İsmail Hakkı, *Muhassal Yeni Kelam İlmine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

KAFARÎ Nasır b. Abdullah, *El-Mucez fî'l-Edyan ve'l-Mezahibi'l-Muasıra*, 1. bs., Riyad: Daru Künuzi İşbilya, 2005.

KANDEHLEVÎ Muhammed Zekerîyyâ, *Evcezü'l Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.

KARDAVÎ Yusuf, *Allah'ın Varlığı ve Tevhidin Hakikati*, Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1993.

el-KÂRÎ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân, *Minehu'r-ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.

el-KÂSÂNÎ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

KAYA Osman, *Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog*, 1. bs., İstanbul: İlâhiyât, 2005.

KAYA Remzi, "İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 1 (1994), s. .

KÎRAZ Celil, "Hz. Muhammed (Sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2001), ss. 231-60.

el-KURTUBÎ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1997-2001.

el-MAHZÛMÎ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, *Tefsîru Mücâhid*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1989.

el-MAKRÎZÎ Takıyyüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b Ali, *el-Hitatü'l-Makrîziyye: el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fî) Zikri'l-Hıtaṭ ve'l-Âsâr*, Beyrut: Dar'ul Kütübil İlmiyye, 1987.

el-MEVDÛDÎ Ebu'l A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'an : Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

el-MISRÎ Şeyh Mahmud, *Resûlullah'ın ashabı*, İstanbul: Kitap dünyası yayınları, 2016.

el-MİZZÎ Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

el-MUALLİMÎ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Yemânî, *el-Envârü'l-Kâşife limâ fî kitâbi Edvâ' 'ale's-Sünneti'l-Muhammediyye mine'z-Ze'lel ve't-Tadlîl ve'l-Mücâze'fe*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986.

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN Ebü'l-Hasen, *Tefsîr-i Kebîr*, 1. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

el-MÜBAREKFURÎ Ebü'l-Ula Muhammed Abdurrahman b Abdürrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi-Şerhi Câmi't-Tirmizî*, 2. bs., Kahire: Matbaatü'l-Ma'rife, 1384.

el-MÜNÂVÎ Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998.

MÜSLİM Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vaduz: Cem'iyyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 2000.

en-NECCÂR Abdülvehhab, *el-Hulefaü'r-Raşidun*, Kahire: Dârü't-Tûras, t.y.

en-NESÂÎ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü'n-Nesai*, Vaduz: Cem'iyyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 2000.

en-NEVEVÎ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-Esma ve'l-Lugat : el-Esma*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2005.

NURSÎ Bedüzzaman Said, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mazânni'l-İcâz*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2011.

OKUYAN Abdurrahman, “Arap Yarımadası’nda İslâm Öncesi Dini Yapı”, *İlahiyat*, sy. 1 (2018), ss. 107-34.

ÖZEL Ahmet, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı : Darulislam, Darulharb, Darulsulh*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.

ÖZKIRIMLI Atilla, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1. bs., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.

PARLATIR İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1. bs., Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.

RIZA Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-hakim*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.

SAĞ Mustafa, *Evrensel Çağrı Kur'an Meali-İniş Sırasına Göre*, 3. bs., İstanbul: Koçak Yayınları, 2009.

SARIÇAM İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.

SAZAK Samet, “Asr-ı Saadet Dünyası Projesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (2015), ss. 139-55, doi:10.17859/pauifd.46854.

es-SEHÂVÎ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîss li'l-'Irâkî*, Kahire: Dârusselâm, 1424h.

es-SERAHSÎ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

es-SİCİSTÂNÎ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.

SÜLÜN Murat, *Kur'an-ı Kerîm Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*, 1. bs., İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

———, 41 Temsil ile Kur'an Gerçeği, İstanbul: İFAV, 2017

———, Kur'an'ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, 1. bs., İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012

es-SÜYÛTÎ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

———, *Lübâbü'n-Nukûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal : Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

et-TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

———, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.

et-TAHÂVÎ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Müşkilü'l-Âsâr*, Beyrut: Dâru Sadır, t.y.

TANTÂVÎ Muhammed Seyyid, *et-Tefsiru'l-Vesît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. bs., Kahire: Matbaatü'l Risâle, 1987.

TAŞPINAR İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü : Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

et-TAYÂLİSÎ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999.

et-TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, Vaduz: Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî, 2000.

TÜMER Günay, Abdurrahman KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 2. bs., Ankara: Ocak Yayınları, 1993.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991-94.

ULUTÜRK Veli, *Kur'an'da Ehl-i Kitab*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

URALER Aynur, *Hiz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*, 3. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016.

UZUN Nihat, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)*, c. 2, sy. 1 (2015), ss. 7-39.

VOLFENSON İsrâil, *Câhiliye ve İslam'ın Doğuşu Sırasında Arap Ülkelerindeki Yahudi Tarihi*, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh li't-Telif ve'n-neşr, 1927.

YAZICI İshak, “Kur'an'a Göre Hiz. İsa'nın Ref'i Ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 20-21 (2005), ss. 69-101, doi:10.17120/omuifd.80759.

YEŞİL Mahmut, “Temîm ed-Dârî Ve Rivâyetleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 21 (2006), ss. 91-114.

YILDIRIM Selçuk, *Kur'an Âyetlerinden Vahiy Öyküleri - 1*, İstanbul: Zafer yayınları, 2007.

YİĞİT Yaşar v.dğr., *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

ez-ZEHEBÎ Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, İstanbul: Rağbet, 2003.

ez-ZEHEBÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-85.

ez-ZERKEŞÎ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

ZEYDÂN Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dari'l-İslâm*, Bağdad: Mektebetü'l-Kuds, 1982.

